Poštarina plaćena u gotovu

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA
GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ, PROF. UNIV. U SKOPLJU
GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA, UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA
GLASILO ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU, UREDNIK: VL. TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA
GLASILO GRAFIČKE ZBIRKE U ZAGREBU, UREDNIK: DR. A. SCHNEIDER, SVEUČILIŠNI PROFESOR

27

Doštampano g. 1933.

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri sveska. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Glavni urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6, pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 40·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 32·—. Pretplata se plaća unapred! — Plativo i utuživo u Zagrebu.

SADRŽAJ 27. SVESKA:

Str.

Dr. Petar Bulat: Pogled u slovensku botaničku mitologiju 1

Dr. Milenko S. Filipović: Visočki cigani (sa 4 slike) . 27

Mirko Breyer: Iz riječkih dana Frana Kurelca (sa 3 slike) . 47

Gjorgje Manno Zissi: Iskopavanja u Južnoj Srbiji . . 55

Milan pl. Praunsperger: Nešto o starom hrvatskom oružju I (sa 2 slike) 56

Dr. Dragoslav Stranjaković: Podaci za bosansku istoriju po srpskim rodoslovima i letopisima 59

Dr. Josip Matasović: Josefinska skrb protiv požara (sa 1 slikom) 63

Dr. Branimir Gušić: Gusle i lijerica na Mljetu (sa 4 slike) 67

Ante Šimčik: Luk rožanac 69

Publikacije 71

Bilješke 73

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine“:

Svesci 9., 11., 12., 13. i 15. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine“.

Gospodin ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije, uvažio je i preporučio je svojom odlukom od 12. IX. 1930. Pbr. 32472 i 17. VIII. 1933. Pbr. 29.466. naš časopis „Narodnu Starinu" svima školama i prosvjetnim ustanovama u zemlji.

U svakom svesku nalazi se na 2. strani omota naznačena cijena dotičnoga sveska. — Cijene su različne, jer su i pojedini svesci različnoga opsega i opreme.

Iza primitka ovog sveska molimo narednom poštom odmah poslati pretplatu i za 28. svezak (Din 32·— priloženim čekom), jer bez pretplate napred plaćene ne ćemo moći izdati sv. 28. koji je gotov.

Naplata se i pretplata vrši samo čekom.

Uprava „NARODNE STARINE" (Zagreb 6, pošt. pret. 14) moli čitaoce časopisa da prošire krug stalnih pretplatnika. Dosadašnji broj i više je nego premalen za uredno izlaženje.

Naši primaoci neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti pretplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja pretplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

---

* Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

Za napredak i raširenje »Narodne Starine« zauzeli su se u posljednje vrijeme:

Dr. Ivo Perović, ban savske banovine, Zagreb. — Ante Kovač, narodni poslanik i sekretar Narodne Skupštine, Beograd. — Pavao Horvat, ravnatelj Prve hrvatske štedionice, Zagreb. — Stanko Hanicki, starješina suda, Petrinja. — A. Freudenreich, ing., Zagreb. — Dr. P. Deutsch, ing. Zagreb. — Dr. Jozo Petrović, kustos Narodnog Muzeja, Beograd. — Dr. Josip Aranza, ravnatelj trgovačke akademije u m., Zagreb. — Dr. A. Cuvaj, generalni tajnik trgovinsko-industrijske komore, Zagreb. — A. E. Brlić, tajnik arheološkog kluba »Mursa«, Osijek. — Don Niko Baničević, župnik, Lumbarda. — Ing. V. Horvat, direktor hotela »Esplanade«, Zagreb. — gdja Ivana Brlić Mažuranić, književnica, Slavonski Brod. — dr. Martin Matić, Sombor. — E. Starkl, viši monopolski inspektor, Čapljina. — Marijan Markovac, nastavnik Učiteljske škole, Zagreb. — Dr. Tomo Smiljanić Bradina, nar. posl., Skoplje. — A. Masovčić, dopisnik Centralnog Presbiroa, Split. — O. Gerić, arhivarski činovnik, Čakovec. — Dr. Ivan Bulić, odvjetnik, Split. — Dr. N. Z. Bjelovučić, odvjetnik, Dubrovnik. — Matija Horvat, ministarski savjetnik, Beograd. — Gustav pl. Košćec, Cetinje. — Dr. A. Magdić, odvjetnik, Varaždin. — Josip Cvrtila, učitelj, Bjelovar. — Blaž Rukavina, profesor, Bjelovar. — Dušan Njegovan, pukovnik, Zemun. — Tomo Starc, profesor, Bjelovar. — Mr. Josip Čabrijan, ljekarnik, Varaždinske Toplice. — Don Ivan Pulišić, prof. u m., Hvar. — J. Šimunović, dekan i župnik, Babinagreda. — D. Mutabdžija, profesor, Sisak.

Priložili smo čekovnu uplatnicu za naplatu ovog broja, no budući da je gotov i sv. 28. umoljavamo da izvolite poslati i pretplatu D 32 za taj broj, da bismo ga uzmogli iskupiti i raspačati.

U pripremi se nalazi i poseban broj o Splitu i o Primorju, koji bismo uskoro izdali, ako se javi dovoljan broj abonenata. I taj broj je poludovršen i čeka potreban broj sigurnih primalaca. Taj nedostatak jedini je uzrok, što smo još uvijek u velikom zastoju i u velikom deficitu.

GLASOVI ŠTAMPE

»Учитељ« (Београд XI. (44.) година, бр 5.): »... O potrebi ovakog jednog časopisa ne treba naročito isticati kad se uzme u obzir, da je vrlo bogata građa iz kulturne istorije našega naroda znatnim delom propala i da propada pred našim očima. Raznovrsna građa iz duhovne i materialne kulture našega naroda u objavljenim sveskama »Narodne Starine« dovoljno ukazuje na veliki značaj proučavanja narodne starine ...«

»Hrvatska Straža« (Zagreb, II. br. 220.): »... Ovaj članak u »Narodnoj Starini« (Gj. Szabó, Knjiga o starom Zagrebu) najtoplije preporučujemo svima, kojima je drag grad ispod Sljemena. Zanimljiv je kao dobra pripovijest, a poučan u mnogim stvarima kao dobra basna... Naša javnost bi svakako morala posvećivati veću pažnju »Narodnoj Starini«, jer je ona, doista, odličan zbornik naše historije, a naročito kulturne historije«.

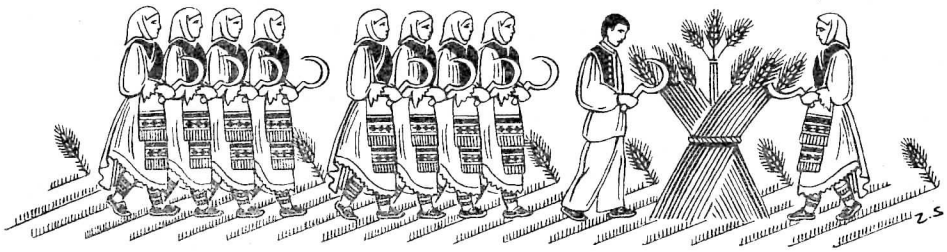

DR. PETAR BULAT: POGLED U SLOVENSKU BOTANICKU MITOLOGIJU

Od svih većih naroda, koji pripadaju velikoj indoevropskoj zajednici, izgleda, da su Sloveni, s obzirom na izgradnju svoje zasebne istorije i kulture, najviše uticajem svojeg geografskog položaja, počeli najdocnije da u tom pravcu istupaju kao neka sintetička koliko toliko organizovana celina. I sam religiski njihov život i naziranje, pored sve svoje elementarnosti i tesne veze sa čovečjom prirodom, napose čoveka primitivna, zbog njihove socijalne neorganizacije, nije mogao da dođe do izražaja niti dobije oblik, kakav vidimo da je dobio religiski život njima rasno srodnih a u socijalnom pogledu od njih naprednijih naroda; bilo onih u drevnijoj starini, bilo drugih, koji se javljaju docnije, ali su socijalno i oni od njih poodmakli bili. — Ukoliko nam tu istorija i njeni spomenici mogu da priteku u pomoć, doznajemo, da su nešto izgrađeniju i sa više sistematičnosti mitologiju od slovenskih plemena imali baltički i ruski Sloveni, dakle oni slovenski narodi, koji su takođe, po svedočanstvu istorije, pre upoznavanja sa hrišćanstvom bili već ranije doprli do neke državne organizovanosti. Prema tome, ako igde, to se u primeru slovenskih naroda potvrđuje mišljenje, da je socijalna organizacija preduslov i osnova za izgradnju svake više kulture i napretka. — Što se tiče drugih slovenskih naroda, koji su se u doba svoga istaknutijeg istupa u istoriji takođe popeli do nekog organizovanog državnog života, a po svojem su geografskom položaju imali bolju priliku da i svomu religiskomu životu dadu savršeniji oblik (ovde mislim na južnozapadne Slovene), njih je u tome poslu omelo hrišćanstvo. Jer, pre nego su dospeli da, po konstantnim zakonima evolucije u duševnom životu naroda, a k tomu podupirani primerom civilizovanijih suseda u Grčkoj i daleko preko granica Italije na sever i istok uticajnog Rima — izgrade svoj vlastiti prirodnoreligiski sistem, na njihova je vrata pokucalo jako, duhom revolucije prema svemu staromu životu religiskom nošeno hrišćanstvo, koje im je u njihovu prirodnom razvoju preseklo put, omelo dalje izgrađivanje započete zgrade naravne religije i njihov život u tom pogledu okrenulo drugim smerom.

Da je pak i religiski život slovenskih naroda već od najdavnijih vremena bio ne samo kakav takav, nego upravo bogat i bujan, o tome mogu da svedoče u prvome redu bezbrojni ostaci u prostonarodnoj tradiciji i običajima današnjega ogromnoga slovenskoga sveta, koji se u

običnom govoru, a pod uticajem hrišćanskog naziranja na život i svet krste praznovericama, a koji, na osnovu komparativnog mitologiskog izučavanja, pokazuju zamernu srodnost sa duševnim religiskim životom starih naroda, o kojima nam je istorija i u tom pogledu sačuvala obilnijih pisanih spomenika. Ističući bogatstvo slovenskih tradicija u tome pravcu, *Angelo de Gubernatis* u uvodu svojeg dela: *„La mythologie zoologique"* (p. XIII) kaže ovo: „Otuda nikakvo čudo što ja, iza indiskih, prvo mesto određujem slovenskim tradicijama. Jezik, maštanje, verovanje i običaji slovenskih seljaka sačuvali su se priprosti i patrijarhalni; štaviše, moglo bi se reći, da od natrag tri hiljade godina sve to skoro ni u čemu nije pretrpelo promene". Nego, s obzirom na to bogatstvo religiskoga života u starih slovenskih naroda, mi ipak nismo vezani ni upućeni isključivo baš na tradiciju sada živućih narodnih masa, nego nam o njemu svedoče i glasovi iz nešto starijih vremena, ukoliko je starije doba putem pisma ili drugih kulturnih kazivačkih sretstava vodilo računa o Slovenima.

Pošto nas ovde zanima specijalno psihološko-religiski odnošaj čoveka prema biljkama, ukoliko se on kao takav ispoljava unutar slovenske etničke celine, mi ćemo se, prema tome, na prvome mestu osvrnuti u kratko i na glavni deo onoga, što nam o tome predmetu, napose o kultu stabala, za starije slovenske naraštaje zna da kaže i pripovedi ovde dosta škrta istorija i starija predaja. Kako nemamo, ne samo nikakvih specijalnih sistematskih opisa o stvari, ali ni opširnijih vesti i podataka, iz kojih bismo mogli sami iskonstruisati neki istoriski pregled toga pojava u religisko-kulturnom životu Slovena u pomenuto starije doba, to ćemo se zadovoljiti sa napomenama iz pisaca, koji su se u svojim opštim opisima, uspomenama ili kakvim prigodnim spisima obično mimogred dotakli toga pitanja, a što će nam ipak biti od ne male koristi i poslužiti kao ilustracija izvesnih analognih pojava u suvremenom folkloru.

I.

Kult stabala u starije doba. Sveti gajevi. Sveta drveta: dub, lipa.

Kult stabala je, u glavnom, posledica verovanja, da su ljudi postali od stabala odnosno drveta ili da po svojoj smrti produžuju život u njima, ili pak da su ona sedišta viših bića, od kojih je primitivan čovek činio zavisnom svoju sreću ili nesreću u životu, pa otuda može da nam bude jasna i pojava da su u svih Indoevropljana, pa i u Slovena, u tom pogledu bila objektom naročitog štovanja napose ona drveta, koja se ističu svojom velikom starošću, kao n. pr. dub, hrast, lipa i dr., što ćemo već i iz ovo nekoliko kratkih napomena o tome kultu u Slovena moći lako da konstatujemo.

Prokopije, koji je prvi zabeležio vest o veri i bogoslužju starih Slovena (oko 552) ne spominje izrično da bi u njih bio raširen kult šumskih i stabalnih demona, ali zato nalazimo potvrdu, napose za južne Slovene u Makedoniji, koje je, jamačno, u prvom redu imao u vidu i Prokopije, — u životu *sv. Nauma Ohridskoga* iz početka X. stoleća, gde se s obzirom na to pitanje o njima kaže: „ i pače panon nerazumjejšaja, kameniam i dreviam vjerušče..." (Ed. Lavrov 11). Tako isto o ruskim *Poljanima* priča se u *Novgorodskom letopisu* o njihovu verskom životu pre nego su primili hrišćanstvo (za g. 854): „bjahu že poganje, žrušče ozerom i kladjazem i *roščeniem,* jakože pročii pogani" (cit. Niederle, Sl. St. odn. kult. 27). Za severozapadne Slovene imamo o tome svedočanstvo u pripovedanju hroničara *Helmolda* (oko g. 1170), koji potvrđuje Proko-

pijeve vesti o kultu Slovena i upotpunjuje ih utoliko, što veli, da su Sloveni, poređ jednoga glavnoga boga, o kojem govori Prokopije (Θεὸν μὲν γὰρ ἕνα... ἁπάντων κύριον μόνον... Prokop. B. G. III. 14 ed. Bonn. p. 334) priznavali i imali različnih drugih božanstava, a među njima i takovih „quibus *arva, silvas,* tristitias atque voluptates attribuunt..." (Helmoldi Chron. I. 83). O njima (upravo o Slovenima iz Meklenburškoga kraja) on također u tom pogledu tamo (op. c. 47) spominje da imaju mnoštvo predrasuda i praznoverica „o gajevima i izvorima", da ti Sloveni običavaju zaklinjati se *drvetima,* izvorima i kamenjem: „et inhibiti sunt Sclavi de cetero iurare in *arboribus,* fontibus et lapidibus'" (op. c. 83). U njihove svete gajeve hrišćanima je bio zabranjen pristup, tako da se Helmold žali: „....sve do današnjega dana, pored svega toga da im je sve drugo s našima zajedničko, ne dozvoljavaju jedino da se ulazi u gajeve i pristupa vrelima, za koje drže, da bi dolaskom hrišćana bili oskvrnjeni" (Helm. Chron. 1. 1.). Veli da su imali „svetih dubova", koji su bili posvećeni bogu *Provenu (Perunu).* Okolo tih dubova bili su drveni plotovi sa dvoja vrata. Tu su se prinosile žrtve i obavljala služba. Unutra su smeli samo žreci i oni, koji su hteli prinositi žrtve, ili koji su bežali da se spase od smrti i tamo nađu utočišta.

O polapskim Slovenima iz okoline Štetina pripoveda se da su u svojem kraju imali jedan velik krošnjast dub, pokraj kojega je bio izvor i narod je verovao da tu prebiva neko božanstvo, koje je u veliko častio i poštovao.[1]) Kada je biskup Oto bamberški naredio, da se taj gaj poseče, došao je narod i molio, da mu ga ostavi za uspomenu, a obećavali su mu da tamo neće više obavljati nikakva neznabožačkoga čina, nego da će se samo u njegovoj seni zabavljati i odmarati.[2]) *Thietmar* merseburški donosi štaviše kratak opis slovenskoga hrama u Radogostu (R(ie)đ(e)gost), koji da je bio okružen velikom šumom, i to posve netaknutom, a koji je narod mnogo štovao (Pertz 5. 812). Malo dalje pripoveda on (p. 816) kako je njegov predak Wigbert oko g 1008. dao uništiti jedan slovenski sveti gaj „*lucum Zutibure*[3]) *dictum*", koji je okolni narod štovao u svemu kao božanstvo i od najdavnijih vremena čuvao ga kao svoju nepovredivu svetinju, a pomenuti je Wigbert dao da se na njegovu mestu podigne crkva u čast svetoga mučenika Romana.

Kuzma praški, dotičući se religioznoga života još poganskih Čeha, na jednom mestu u svojem letopisu (I. 4) kaže: „Ova (t. j. Petka) je ludi i neuki narod naučila da obožava i štuje *oreade, drijade* i *hamadrijade;* zavela je svakojako krivo verovanje i svetogrdno klanjanje; dotle se je

---

[1]) Slično tomu spominje se u životu sv. Otona, da je u tim krajevima bio u osobitoj časti i jedan veliki orah: „*arbor nucea* praegrandis idolo consecrata" (Ebbo III. 18; slično i Herbord III. 22, ap. Niederle, op. c. 30). O čudnovatom nekom orahu, koji se nalazio blizu Gorice u Friulima, a koji bi zazeleneo na sv. Ivana, i o pripovedanju tamošnjega sveta, kako i on sluša papu i drži se katoličkoga kalendara, a da se ranije ravnao po starom kalendaru, ispor. Perger, Deutsche Pflanzensagen 324-5.

[2]) Sravni slučaj Jeronima Praškoga sa Litvancima (Mannhardt, Wald- und Feldkulte I. 36—7). O Česima pripoveda Hajek (za g. 991) da su u zimsko doba na Petřiňi goreli oganj u velikom dubu. A dub je u Slovena uopšte od svih stabala bio oduvek najviše cenjen i poštovan (Čas. Mat. Mor. XI. 20 i d.; Máchal, Nákres slovanského bájeslovi 24; СбНУ. VII. 393).

[3]) *Zutibure* = Svetibor, što znači „sveti gaj", gde se reč „*bor*" uzima u širem kolektivnom značenju za „borova šuma", „borov gaj", odakle su postali i toponimički nazivi kao *Svatobor* u Sušicama i Karlovim Varima, pa *Svatobořice* i *Svatobor* na jugu prema Ugarskoj. Jedna merseburška isprava još iz g. 1012. spominje neku crkvu u *Zentibure* (= Svetibor). Zeitschr. f. Archivkunde I. 162, op. Grimm, D M. I⁴ 62.

došlo da mnogi seljani izgledaju kao pravi pogani: jedan poštuje vodu ili vatru; drugi obožava gajeve i drveta ili kamenje; treći prinosi žrtve gorama ili bregovima; četvrti se moli gluhim i nemim idolima, koje je sam načinio, da bi upravili njime i njegovim domom".[4])

U nekojim krajevima u Meklenburgu su tamošnji Sloveni još u XV. stoleću običavali da u proleće sa velikom bukom i klicanjem obilaze oko zelenih useva (Giesebrecht 1. 87, ap. Grimm, DM.[4] I. 52), čime se je očevidno manifestovao kult animizovanoga poljskoga priroda u vidu zazivanja t. zv. žitnih demona. O veri u žitne i poljske demone imamo direktnih potvrda za starija vremena (o novijoj žitnoj i poljskoj demonologiji v. niže) naročito za severoistočne Slovene: „Moskovljani se plaše i štuju podnevnoga demona. On naime, dok se na polju već zreo prirod pomalo suši, obilazi selom u prilici zaplakane udovice,[5]) i težacima, pa bio jedan ili njih više, ako, ugledavši priliku, odmah ne obore oči u zemlju, izlomi ruke i noge. Nego, oni se znadu pomoći od te napasti: Imaju naime u obližnjoj šumi drveta, koja poštuju verom otaca: na ranu metnu njihove kore i tim, nesamo da ranu lako iscele, nego i odstrane bolove šepavomu" (Boxhorn, resp. moscov. pars 1., ap. Grimm, DM.[4] I. 395—6).

Na ostatke poganskoga kulta raznih prirodnih pojava, pa i stabala, u starih iako već pokrštenih Rusa odnosi se mesto u *Nikonovskom letopisu* (za g. 1396), gde se pominje permski episkop Stefan i o njemu se kaže da je bio primoran da živi „po sredi nevjernyh čelovjek, ni Boga znajuščih, ni zakona vjedjaščih, moljaščesja idolom, solncu, ognju.... *dreviju...*" (ПСРЛ. XI. 164—5, cit. Niederle, op. c. 66). I u životu Konstantina Muromskoga kaže se o poganskim običajima tadašnjih ruskih Slovena: „duplinam drevjanym vjetvi ubruscem obvješivajušče i sim poklonjajuščesja" cit. СбНУ. IX. 365). Tako isto novgorodski arhiepiskop *Makarije* u poznatom pismu na Ivana Groznoga konstatuje, da se je među novgorodskim Slovenima sve do njegovih vremena (prvom polovinom XVI. s.), pored drugoga, sačuvao i poganski običaj štovanja gajeva i prinošenja žrtava njima u čast (ПСРЛ. V. 73). *Kiril Turovski* se raduje, što su se primanjem hrišćanstva prestali nazivati različni prirodni pojavi, predmeti, pa i *drveta,* bogovima: „Obnovisja tvar': uže bo ne narekutsja Bogom stihija... ni *drevesa.* Otsele bo ne priemlet' ad treby zakalaemyh otci mladenec' mi smert' počesti: presta bo idolosluženie" (Пономаревъ, Памеτн. I. 136, ap. Niederle, op. c. 28). No prosti je narod ipak i dalje držao u časti stara drveta, pričao o duhovima, koji prebivaju u gustim šumama,

---

[4]) M. Manitius (Mith. d. Inst. VIII. 479) je konstatovao da je Kuzma ovde parafrazirao skoro doslovce mesto iz „carmen paschale" hrišćanskog epskog pesnika Sedulija, gde opisuje poganštinu svoga vremena: „... stellisque litant, hic laticem colit, ille larem... ignes. Arboreis alius ponit radicibus aras. Instituque dapes et ramos flebilis orat, ut natos caramque domum... gubernent. Ligna, ligna rogas, surdis clamare videris, a mutis responsa petis" (I. 259, 263). Niederle (op. c. 29) s pravom naglašuje da to ništa ne smeta, jer se je Kuzma tu poslužio samo formom Sedulijevom za jedan isti predmet, koji je zapazio u Čeha i što mu je dozvalo u pamet pomenute stihove hrišćanskoga pesnika, kojima je opisivao poganski život svojega vremena. On to potvrđuje drugim navodima iz Kuzminih zapisaka (III. 1: Fontes rer. bohem. II. 136—7), koji se takođe odnose na našu stvar, i gde se o knezu Vratislavu kaže da je i on na sličan način iskorenjivao poganske ostatke, paleći ognjem pojedina drveta i čitave gajeve, koje je neuki narod štovao.

[5]) Lužički Srbi je zovu *přezpolnica, připolnica,* Česi *polednice, południca,* („driades deae silvarum" češ. glosa u Mater verborum iz XIII. v.), Poljaci *południca, południowka* a i dziewanna, dziewica i dr. O tome v. niže pod IV.

pod njihovim hladom održavao svoje igre a i različne bogoljubne čine obavljao (ib.).[6])

Za *„sveto drvo — dub"* znali su, pored polapskih, i drugi Sloveni. Prema jednom svedočanstvu iz XV. s., *dub* je u starih poganskih Čeha bio posvećen bogu *Velesu:* „Bohemi cum adhuc erant pagani Beel adorabant et propterea, nescientes eum nominare, dixerunt: *„Vele, vele,* stoji *dubec* prostřed dvora" quem adhuc eorum imitatores dixerunt" (cf. Fr. Černý — Věstn. č. ak. IX. 1300. 296, ap. Niederle, op. c. 114). Pripovedač je uzeo kao da bi oni zvali *Baala,* zato kaže „nescientes eum nominare", gde misli na glasovno srodnu reč *„Vele".* U stvari pak pogrešio je on sam, ne znajući za slovenskoga boga *Velesa,* o kojem je tu govor. Tako isto znamo o starim poganskim Rusima da su štovali dub kao sveto drvo. Napose na ostrvu svetoga Đorđa na Dnjepru imali su oni jedan takav sveti dub i, kad su dizali vojnu na Carigrad, skupljali su se pod njegovom senom žrtvujući petlove, kokoši, meso i u njegovu koru zadevajući strele (Const. Porph., De admin. imp. 9). Na Desni je pronađen stari dubov panj i u njemu utaknuti kaljci divlje svinje, što nam služi kao očigledan dokaz i svedočanstvo za kult demona, o kojem se verovalo da živi u dubu, a kaljci bi kao takovi trebali da budu neki trofeji iz lova na veprove, poklonjeni svetomu duhu odnosno demonu, koji je u njemu.[7]) Poput gore pomenutog Svatobora u Čeha, imamo analogno Świętny Dąb u Čenstohovu u Poljaka (Niederle, op. c. 76). Sarmicki spominje o Poljacima da su u čast bogu Perunu (in dei Piorun laudem). čuvali dan i noć oganj od dubova drva. U životu prep. Teodosija iz XIV. s. spominje se da su se ljudi u Trnovu klanjali *„dubu njekoemu"* (cf. Ивановъ, Изв. отд. рус. яз. 1903 168). U jednom spomeniku iz g. 1302. stoji, da je jedan t. zv. *„Perunov dub"*[8]) služio kao međaš imanja, što ga je knez Lav Daniłović darovao premišaljskoj biskupiji (Головацкий, Русск. хрест. 317). Kaluđer Teodorit, pristalica isihatstva (sekta), hteo je da se u Bugarskoj obnove stara prostonarodna verovanja pa je, između ostaloga, preporučivao jedan *dub,* da

---

[6]) Neke prazničke svečanosti, koje padaju u proletno doba, i danas se od prostoga slovenskoga sveta svetkuju katšto u gori i u dubravama (sr. u nas Đurđev uranak!). O tome v. Афанасьевъ, Поетическія воззрѣнія Славянъ на природу. II. 321—5; СбНУ. IX. 365; Sobotka, Rostlinstvo... 6—7; Máchal, op. c. 124 i d.

[7]) Sličan običaj zadevanja glava ljudskih žrtava u drveta kod starih Germana spominje Tacit (Ann. I. 61))

[8]) Dub je κατ' ἐξοχήν sveto drvo u religiji svih Indoevropljana. Tako n. pr. znamo da se je Zeusov hram u Dodoni nalazio u dubovu gaju. Šuštanje dubova lišća uzimalo se kao glas duha njegova, koji pretskazuje budućnost. Na dubu, koji je služio kao glavno proročište, stajala je zlatna golubica. Analogno slovenskomu *„Perunovu dubu"* spominje Omer *„Zeusov dub":* „δρυς ὑψίκομος Διός" (Od. XIV. 327), a Vergilije *Jupitrov:* „magna *Jovis* antiquo robore quercus" (Georg. III. 332). U germanskoj mitologiji dub je bio posvećen bogu Tunaru, Donaru ili Toru. Nemački apostol sv. Bonifacije naredio je da se otseče jedan takav sveti dub, koji se nalazio kod Gajsmara u Hesenu a bio je posvećen bogu gromovniku (verovatno je da i naše reči: *grm* 'vrsta hrasta', *grmik* ‚quercetum' samim svojim likom ukazuju još uvek na to drevno mitsko rodbinstvo sa personifikovanim *gromom* odn. bogom gromovnikom). Grimm, D M.[4] I. 58, 153; De Gubernatis, Myth. d. pl. II. 73—4. U Litvanaca je dub bio posvećen takođe bogu gromovniku Perkunu. U jednom gaju imali su oni jedan takav sveti dub ograđen i zaštićen belim platnom, koji je leti i zimi bio zelen, a niko nije smeo njemu pristupiti, zato što se je verovalo da je to prebivalište bogova. Pred dubom je stajao žrtvenik sa večnim ognjem. Rieger — Naučný slov. s. v. „Litvané" str. 1339—40. Štaviše, dub je igrao sličnu ulogu i u kultu starih Semita: „I žrtvovahu po vrhuncima gora i brežuljcima, pod dubovima i topolama i terevintima, zato što im je dobra sjena" (Ozija gl. 4 str. 13). I nasadi Avraam dubravu u Bersabeji i prizva tamo ime Jehove Boga vječnoga" (Gen. gl. 21. str. 33).

bi mu se iskazivala božanska počast, i pod njegovim hladom su se prinosile žrtve u ovcama, jaganjcima i drugim životinjama. Poput sv. Bonifacija u Nemaca ili gore pomenutog Vratislava u Čeha, naredio je sv. Teodosije trnovski, da se taj dub otseče (cit. Сб Н У. VII. 394).

U Karlovu kapitularu paderbornskom odnosi se na saksonski kraj, a po tom na tamošnje još poganske Slovene, mesto, gde se u pogledu kulta drveta izriče ovaka pretnja i zabrana: „Ako bi se ko zavetovao izvorima ili *drvetima* ili *gajevima,* ili na način, kako to pogani obično rade prinosio im kakvu žrtvu ili njima u čast se gostio..." Slično tomu stoji u jednom pastirskom pismu vratislavske biskupije, gde se uzima na nišan verovanje starih Poljaka: „Tako isto koji zazivaju demone (misli se — đavole) ili veruju ili štuju više nego jednoga Boga..., ili koji bi se klanjali pticama ili *drveću* ili drugim stvorovima..." (cit. Niederle, op. c. 30).

Vrlo je verovatno da se dobrim delom na poganske Slovene odnosi i zapoved, kojom Regio u X. s. naređuje svećenstvu da stane na put i ukine već jednom praznoverje, koje vlada u gornjim nemačko-baltičkim krajevima, kao i druge različne zabrane i naređenja crkvenih vlasti, što ih čitamo u povesti katoličke crkve osobito u severnoj Nemačkoj u ranijemu srednjemu veku. U apelu pomenutoga opata Regina na više i niže svećenstvo u gornjemu smislu ima n. pr. i ovaj pasus: „Svim silama imaju se truditi biskupi i njihovi pomoćnici (svećenici) da iz korena unište i sažegu demonima (đavolima) posvećena *drveta,* koja prosti svet štuje i drži u tolikoj časti, da se ne usuđuje ni jedne grane ili mladice od njih otseći" (Friedberg, Aus d. Bussbüchern. ap. Zíbrt, Seznam pověr... 36). Dekan (prota) Arnold u XI. s. beleži vest kako prosti svet veruje da je grehota seći *drveta* i sl.: „... pa i sami seljani nas upozoravaju, koji misle da *greše* oni, što *seku drveta,* iz kojih su pogani obično gatali" (ib.). Na takav kult smeraju one česte zabrane crkvenih vlasti sa uobičajenim latinskim izrazima: „*vota ad arbores* facere aut ibi candelam seu quodlibet munus deferre"; „*arborem colere*"; „*votum ad arborem* persolvere"; „*arbores* daemonibus consecratas *colere,* in veneratione habere" i sl. (Grimm, D M.[4] II. 541).

Prema starom poljskom kazivanju iz XV. s., postavljali su Poljaci posude sa jelom stablima i biljkama (Brückner, Kazania II. 330, 341). G. 1629—30. izveštava neki svećenik u Rim, da narod u Bosni drži u velikoj časti neko drvo zvano „*lipa*" („chiamato lippa"), koje se nahodi u pustošnom kraju, i gde se svake prve nedelje „devete lune" skuplja mnoštvo naroda, hrišćana i Turaka, sa zavetnim darovima, svećama i sličnim predmetima. Župnik iz okoline služi pod njom službu za darove, što ih sabira od prisutnoga sveta. Narod *zaziva lipu,* celiva je i klanja joj se kao nekoj svetinji. Govori se kako ta lipa pravi čuda i uslišava one, koji se njoj zavetuju, prinoseći joj darove i žrtve, i da ozdravlja bolesnike (Acta Bosnae.. u Monum. spect. hist. Slav. merid. XXIII. 1892. str. 391).[9]) U Homilijaru biskupa praškog odnosi se na sujeverje češkoga naroda mesto, gde se kaže: „...(štovali su) jedni reke i oganj, drugi *gore* i *drveće,* pa kao što to mnogi pogani dosad čine, ima ih i u ovoj našoj zemlji vrlo mnogo koji se klanjaju demonima" (Hecht, Homiliar des Bischofs von Prag, Beiträge zur Geschichte Böhmens. Prag 1863. str. 4). Zatim zabra-

[9]) O pomenutoj lipi i njenim čudesima i hodočašćenju naroda njoj pisao je Ivan Toma Mrnjavić u životu blaž. Augustina, biskupa zagrebačkog, o kome kaže Mrnjavić da je on tu lipu zasadio. Cfr. i Sigism. Ferrari, Appendic. ad commentarios de rebus Hungaricae provinciae ordin. praedicatorum. Viennae 1637.

njuje vernicima: „... i da ne bi ni pod kakav način *prinosili žrtve* bilo *stablima* bilo izvorima, jer se takvim stvarima izaziva božja srdžba" op. c. 57). I onda: „... da ne *traže pomoći* ni od *stabala* ni od izvora ni bilo gde, nego samo od Boga i njegovih svetih i od svete matere crkve..." (ib. 79—80).

II.

Preostaci vegetaciskih kulta.

1. Sjenovita (obročita) stabla.

Tragovi starijeg kulta drveta, osobito *dubova, hrastova, bukava* i dr. vide se na pr. i danas u verovanju našega naroda o t. zv. *„sjenovitim"* ili *„obročitim"* stablima, kako nam ih Vuk opisuje: „U Grblju se pripovijeda da između velikijeh drveta (bukava, rastova itd.) imaju gdjekoja *sjenovita,* koja u sebi imaju takovu silu da onaj koji ih posiječe, odmah umre ili dugo godina do smrti ostane bolestan; kad se ko boji da nije sjenovito ono drvo koje je posjekao, valja da na panju njegovu živoj kokoši osiječe glavu onom sjekirom kojom je drvo sjekao, pa mu neće ništa biti, ako bi drvo i bilo sjenovito" (Вук, жив. и об. 236), čime se očevidno smera na nekadašnje prinošenje krvnih žrtava uime ekspijacije za povredu učinjenu duhu sečenjem drveta, u kojemu on boravi. U selu Rudaru u Srbiji ima jedan t. zv. *obročit dub* i tamošnji svet veruje „da se tu priviđa hrt, bik i drugo što, pa noću ne smeju tuda da prolaze, a ako ipak nekoga nameri put, on otrgne kakav končić sa svoje haljine pa prikači na taj dub da mirno prođe" (Гласн. Срп. Уч. Др. XVII. 98). Prema verovanju lužičkih Srba, ima *gajeva,* koji svake godine traže ljudsku žrtvu poput reka i jezera: „... hohla dyrbi kojz'de ljeto jeneho cz'loweka mjecz'" (Grimm, D M.[4] II. 541). U Bugarskoj običava i danas narod izlaziti pod izvesna *„sveta drveta",* naročito dubove, da se tamo moli za kišu ili da ga mine kakvo zlo, bolest, pošast, a pod njima se blaguju i zavetni darovi („kurbani-te"). I vodoosvećenje se obavlja na nekojim mestima pod *dubovima.* U Iskoreckoj okolini ima nekoliko prastarih *cerova,* koje tamošnji narod uveliko poštuje i drži ih kao neka nadnaravna viša bića, koja imaju moć i nad čovečjom sudbinom. Niko se ne usuđuje da ih seče, reže i bilo za što upotrebljava. Kad drvo samo od sebe padne, ostave ga i ne kreću nego puste da istruhne samo. Ako bi ga ko sekao, nastradao bi on ili ko od njegova roda (Сб. Н. У. VII. 394). U selu Lokorsku okruga sofiskoga bila su još nedavno tri velika *duba,* pod kojima su se seljani skupljali na službu o svetkovimana. Sada je u blizini tih dubova jedan krst i više se ne ide tamo na službu, nego samo na dan sv. Trojice ide narod pod zvoncetom sa ikonama u društvu popa, đaka i crkvenjaka pa okolo tih dubova obilaze i „mirosvaju" ih. Po pričanju i verovanju prostoga sveta, štite ti dubovi selo od rđava oblaka i gräda. Kad. oblak zapreti selu, spuste se, kažu oni, na dubove krilati zmajevi i biju se s alom i teraju je. Nikomu i ne pada na um da bi sekao ta drveta, jer bi ga usled toga neminovno zadesila kakva nesreća ili nedaća (ib.). U drugom jednom mestu, isto u Bugarskoj, skupe se seljani pa sa popovima i đakonima krenu na neku t. zv. „Borovu mogilu" noseći jagnje, vino i drugo, što spada na žrtvu, pa došavši tamo, ustave se pod jednim visokim drvetom i tu se klanjaju sve do zemlje i čitaju molitve. I inače je u Bugarskoj običaj da se osobito veća drveta daruju različnim darovima (l. c. 369—370). Uspomena na nekadašnji kult drveta sačuvala se je dalje u nekim ruskim poslovicama, kao: „V ljesu živut, *penju* Bogu moljatsja" (Даль, Словарь — ili s. v. „пень").

„Žili v ljesje, *molilis' pnjam*" — ili: „penju" (Krek, Einl. in d. slav. Lg.[2] 792). „V ljesu rodilis', *pnjam molilis'*. „V ljesje žit' — *pen'kam* Bogu molit'sja" (Афанасьевъ, op. c. II. 325).

2. *Maje.*

Među važnije i karakterističnije preostatke vegetaciskih kulta u Slovena spada bez sumnje obredni običaj t. zv. *maja* (nem. Maibaum). U svih slovenskih naroda, a i u drugih Indoevropljana, postoji naime običaj da se ili prvoga maja ili o Trojičinu danu, uoči sv. Ivana ili kojega drugoga dana nose po selu u litiji t. zv. *maje*, ili se postavljaju pred kuću u znak simpatije ili poštovanja prema kojoj ženskoj u njoj ili celoj zadruzi. U nas se to, gde je još običaj, obavlja ovako: Uoči prvoga maja popodne sastanu se momci i pođu u šumu da traže *maje*. *Maja*, u kajkavaca *majuš*, u Šokaca *majpan* (kontaminacija čsl. *pán* i nem. *Baum*) zove se *brezova* ili *hrastova grana* (a može da bude i mlado *bukovo, grabovo, borovo, brestovo, jelovo* i dr. drvo) „oduga a potanka okaštrena, osim vrhunca na kom je granje na način krune ostavljeno" (simb. phallus?). Po njoj se obese raznobojne vrpce i tako ukrašenu usade obično kod zdenca pred kućom, gde ostaje ceo mesec maj. Kad se *„majuš"* zabode u iskopanu rupu, (u Samoboru) zapevaiu: „Marijo, svibnja kraljice" (obična pojava hristijanizacije prirodnoreligiskih ostataka!). Inače su pesme, koje se pevaju prilikom tih majskih svečanosti, razume se, obično erotičkog karaktera, na pr.: „Pod onom gorom zelenom — i pod najvišom planinom — vrani se konji igraju, — dok se junaci povernu, — dok ljubam *maje* naberu, — *maje* su ljubam radostne". Ili: „Poranili sivi sokolovi, — sokolovi mlađani junaci... tražeć dvore malenoga *Lada*..... budili ga s *majom okrunjenom* — okrunjenom s cv'jetom nakićenom" (phallus!). Lado bog ljubavi ih zatim nagovara da pođu s majama k devojkama „pa ih bud'te — kaže im „iz debela sanka — s cvjetnom majom i s ljupcem junačkim" (Ilić, Slav. običaji 135—6;[10]) Zb. N. Ž. XVIII. 77—8). Česima takođe služi kao *maja* mlada *breza, jela* ili *smreka*. Prilikom obreda obese oni o dotično drvo lutku, što bi imalo da pretstavlja boginju proleća, *Vesnu*[11]) koja, pošto je *Morana* (= zima) utopljena u reku, slavi svoj ulazak u selo kroz pesmu što je družina peva: „Smrt neseme ze vsi, — nové líto do vsi: — bud'te, páni, veseli, — že vám líto nesemy — s červenými vejci, i žlutými mazanci...." (Sobotka, Rostlinstvo.... 197). Česi nazivaju maju *máj (maják)* ili *líto*, a u Šleskoj joj kažu *Krásna* i nose je po selu na crnu ili na cvetnu nedelju. U Poljaka je taj obredni običaj poznat pod imenima *majik, latko, nove latko* (v. Máchal, op. c. 195—6). U pinskom ujezdu na svetodušni ponedeljak izaberu devojke između sebe najlepšu drugaricu, opletu je brezovim i klenovim granjem pa je vode po selu a nazivaju je *Kust* (= grm), slično, kao što ćemo dalje videti, da to u nas rade sa Dodolom, a što u poltavskoj guberniji i u Malorusa odgovara obrednom običaju, „„vodit' topolju": devojke naime izaberu između sebe jednu, koja se zove „Topolja", privežu joj ruke o vrh jednoga koca i tako privezanu vode po selu pevajući: „Stojala topolja kraj čistogo polja: — stij topolon'ko! ne

---

[10]) Luka Ilić, međutim, mogao je ove stihove i sam spjevati, kao što je u antologiji izmišljao iz puke želje da »stvara» i nadoknađuje izvjesne patmine. Op. ur.

[11]) Krasnu vesnu, t. j. proleće u ruskim pesmama donose šljuke i ševe: „Žavoronki priletite, krasnu vesnu prinosite". „Priletjel kulik iz zamorja, prinjes vesnu iz nevolja" (cit. Máchal, Nákres 196).

rozvivajs', — bujnomu vjetron'ku ne podavajs'!" (Н. Ф. Сумцовъ, Культурныя переживанія 146). Negđe u kostromskoj guberniji opet dođu devojke pa u četvrtak pred Trojičin dan zamere u šumi lepu, pravilno razvijenu brezu, opašu je vrpcom, donje joj grane spletu u venac i kroza nj se naizmenično ljube nazivajući se kumicama (Sobotka, op. c. 104). U drugim nekojim krajevima, takođe u Rusiji, seljaci na „semik" (četvrtak pred Svetodušnu nedelju) poseku mladu brezu, obuku je u ženske haljine i pevajući nose je u selo u izvesnu kuću, gde breza ostane „gostejkom" sve do Trojična dana (svetodušna nedelja). U petak i subotu dolaze seljani „gostejki" u posete a u nedelju odnesu je i utope u vodu.[12]) U Belorusa se tom prilikom pletu venci od brezova granja i čiji je venac do nedelje usahnuo, taj će, vele, doskora umreti, a čiji ostane zelen, on će dugo živeti. Ti se uvehli venci i u vodu bacaju pa, koji popliva, njegov će sopstvenik živeti još bar jednu godinu (ap. Sobotka, op. c. 104). U nekojim se krajevima južne Rusije celu Duhovsku nedelju kuće i crkve kite cvećem naročito oko ulaza: „Devojke igraju oko jedne kitnjaste grane, koju u polovicu postave i narodne pesme poju... Nekoć su se deve i žene iz Kijeva u šumu odpravljale i bogu veselja, Tor (nem. Thor?) zvanom, aldovale, okolo njegovog kipa plesali i obične pesme pevali. Ovom su prilikom nosile u rukuh cvetjem i raznobojnimi pantljikami urešene grančice" (Ilić, op. c. 152—3 po „Der Adler" (časopisu) 1839. br. 2 str. 9—10).

3. *Vrba.*

Vrba i vrbovo granje se uzima takođe često u slovenskim obrednim običajima kao simbol podmlađene proletne prirode poput gore opisanih maja. Tako na pr. slovačke devojke na Cvetnu nedelju pođu u šumu, gde ima vrba i vraćaju se u selo *„s cickami"*, t.j. vrbovim grančicama, koje imaju po sebi „cicky" (búziky, púzalky, púčky, češ. kočičky (u nas „máce") = vunaste rese). Jedna od devojaka, koja ih predvodi, odevena je u svečano ruho, a ima belu kapicu na glavi, i ona nekoliko takvih grančica nosi pod pazuhom. Kada dođu doma, ona što vodi okrene se malko u kolu a ostale pevaju: „Slávičä váčä, — čo po poli kráčä? — čo tak ráno šteboce, — či ho zima trápi? — dievčina krása, — vlásy do pása! — Priniesly sme vám novô leto zalený háj!" (Sbor. sl. I. 188—9, ap. Sobotka, op. c. 136). Druga svečanost sa vrbovim grančicama u Čeha zove se *pomlázka* (podmlađivanje) ili *mrskut*, *šmerkust* a sastoji se u tome, da momci i devojke idu naokolo sa vrbovim grančicama i pri tome različne pesme pevaju. Međusobno se udaraju tim vrbovim prućem, koje se uzima za simbol pod-

[12]) Afanasjev (op. c. III. 706) u tomu, kao i u svim sličnim obredima, vidi personifikaciju šume — kult šumske Device ili kult same boginje Vesne, koja zaodeva drveta lišćem. O. Miler, na osnovu pesme, koja se prilikom „gostejke" peva brezi: „Radujtes berezy — radujtes zelenyja! — K vam djevuški idut — k vam pirogi nesut, — lepeški, jaičnicy" (Христом. I. 1. 9), drži da su pominjani kolači: „pirogi, lepeški, jaičnicy" ostaci poganske žrtve, koja se je u svoje vreme prinosila brezi kao proletnjem drvetu. Po Mannhardt-u (op. c. I. 158) takođe ima se taj običaj uzeti, ne u smislu kulta kakvog individualnog duha jednoga drveta, nego kao ostatak kulta demona u kolektivnom smislu, naime, da ovde treba uzeti brezu kao pretstavnika demona sveukupne vegetacije. Ovo se mišljenje dade potvrditi i time da se koliko breza toliko topola, kao i druga kod maja pominjana drveta, već u rano proleće ističu svojom bujnom i upadnom vegetacijom, pa je razumljivo da upravo ta drveta u mnogim vegetaciskim kultima igraju dominirajuću ulogu. Za slične običaje znadu, pored većine Indoevropljana, i semitski narodi kao i neka divlja plemena u zapadnoj Africi (О. Миллеръ Опытъ истор. обозр. русск. слов. 52; Máchal, Nákres... 63).

mlađene prirode, i veruju da se preko toga prenosi na čoveka moć vrbova rasta i bujnog razvijanja, isto kao što drže da se suhim prutom ili metlom nesme niko udariti, jer bi se osušio i umr'o. Rusi takođe imaju običaj da na Cvetnu nedelju (koju zovu i „verbnoe voskresenie") one, koji do kasnijega zaspu, udaraju vrbovim prutićem pripevajući pri tome: „Ja ne bijem, — vrba bije; — za tedan — Velikdan (Uskrs): — ne bud' pospan, — len na posâ, — ne bud' jalan; — nego budi zdrav kô voda; — *rasti kao vrba;* — budi lagan kao pčela, — bogat budi kao zemlja" (Сбор. Вил. XCIV., ap. Sobotka, op. c. 135). A i u nas (u nekojim krajevima u Srbiji) na Mladence idu momci i devojke na obalu reke, gde ima vrbe, uberu grančica (a devojke se opasuju vrbom), pa devojke tim grančicama udaraju momke, i obrnuto ,govoreći: „Da si zdrav kao dren, da si brz kao jelen, — da se ugojiš kao svinja, — *da rasteš kao vrba*" (Срп. Етн. Зб. XIV. 43).

Povodom takvog verovanja o moći podmlađivanja vrbe u Rusa se gdešto i venčanje obavlja pod tim drvetom, kako nam to i jedna južnoruska „bilina" o bogatiru Dunaju i njegovoj drugarici priča: „obručalisja — krug rakitova (= vrbova) kusta vjenčalisja" (Афанасьевъ, op. c. II. 325). Ima i letnja vrbova svečanost, koja se održava u Volinju i u Podoliji na sv. Jovana Krstitelja. Devojke nakite vrbu zvanu „Kupaljo",[13]) zadenu je u zemlju pa igraju okolo nje pevajući žalosno. Zatim dođu momci, otmu vrbu i raskidaju je (Афанасьевъ, op. c. II. 724). Ta letnja vrba trebala bi da simbolički pretstavlja kulminaciju letnjega žara, koji sažiže i pali, otuda i ono obredno kidanje vrbe.

4. Đurđevdan. Zeleni Juraj.

Na Đurđevdan, hrišćanski praznik, za koji je i inače povezan velik deo ostataka proletnjih prirodnoreligiskih kulta u našega i u drugih slovenskih naroda,[14]) ima običaj u Turovom polju u Hrvatskoj da se još rano ujutru sastanu dve devojke i jedan momak. Jedna od devojaka uzme u ruku zelenu rakitovu ili vrbovu šibu, a momak na jednom suhom drvcetu nosi svezanu crvenu mahramu kao zastavu. I tako njih troje zaređaju od kuće do kuće po selu skupljajući darove i pevajući: „Ovo se klanja, *zeleni Juro, zeleno drevce,* Kiroles! — i u žute čižme i u kune kape, u plave hale, — i u bričke sable, pisanom pasu (svečano odelo turopoljskih plemića). — Kukovačica zakukovala u rano jutro, — v zelenom lugu, na suhom drugu („drug" je suh kolac, šiba bez lišća) — na rakitovom i na borovom. — Jura mi ima zlatnu jabuku, — on mi ju tače u rano (= orano) polje, — u rano polje i crne gore, — u crne gore, u divojaštvo. — Komu jabuka, tomu divojka! — *Jure* jabuku, Jure divojku! — Dever deverek snašice budi: — Stant'e se gore, mlade snašice, — pak nadelite nas devojčice, — nas devojčice i *zelena Jurja,* — *zelena Jurja* z daleka puta, — z daleka puta našega truda, — trudnoga hoda" — pa nakon obilaženja zataknu

---

[13]) Tako se zove, pored svetkovine sunčeva letnjeg obrata, i devojka, koja na Ivanjdan zavezanih očiju deli drugaricama vence, iz kojih one gataju svoju sreću. Belorusi joj kažu „dzjevko — Kupalo" (Чубинскій, Труды III. 193—6; Афанасьевъ op. c. III. 724).

[14]) Ovim pitanjem bavili su se opširnije: А. Н. Веселовскій, Св. Георгій въ легендѣ, пѣснѣ и обрядѣ (Разыск. II. Прилож. къ XXXVII. т. записокъ Имп. Ак. Наукъ Nr. 3): Кирпичниковъ, Св. Георгій а Егорій Храбрый, С. Петерб. 1879: Ал. Фаминцынъ, Божества древ. Сдавянъ str. 304—331.

onu zelenu rakitovu šibu za kakvu gredu u vrtu, da bi je, vele, sačuvali od rovanja krtova (Rad CI. 111).

Štajerci imaju takođe svoga *zelenoga Jurja,* samo što se u njih momak ili devojka, što igra *„zelenoga Jurja"* obloži zelenim bukovim lišćem i cvećem od pete do glave a družina, vodeći ga kroz selo, peva: *„Zelenega Jurja* vodimo, — jajca no masla prosimo...." Slovenački *„Zeleni Juri"* zove se još i *Vesnik,* a pored njega ide naokolo i *Rabolj,* koji je obložen slamom i obučen u kožuh. *Zeleni Juri* i *Rabolj* se bore jedan s drugim i Juri uvek pobeđuje (Pajek, Crtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev 63—5). *Zeleni Juraj* je personifikacija proleća u muškom rodu poput ruskoga Jarila kojih se svetkovanje u mnogim krajevima Velike i Male Rusije i inače spojilo jedno s drugim (Máchal, Nákres 204). Osim toga u Malorusa je običaj da uvečer uoči sv. Đurđa seoske devojke izaberu između sebe jednu koja se ističe lepotom pak je svu oblože zelenim grančicama a na glavu joj polože venac od sveža cveća. Tu devojku zovu *„Ljalja"* ili *„Krasnaja gorka",* pred koju stavljaju poklone u mleku, siru, maslu i dr. Kad su je uredile, ostale se devojke uhvate u kolo pa igraju okolo nje a ona im na kraju porazdaje darove što su ih preda nju bile stavile. U Volinju se o sv. Đurđu peva: „Tu mi Juraj majku zove: — podaj majko, ključeve, — da se nebo otvori, — da spustimo rosicu — i devojkam lepotu" (Чубинскій Труды. III. 30—1). U jednoj beloruskoj pesmici majka sv. Đurđa, koja ide po nebu, traži od sina da poda ključeve sv. Petru, koji će otvoriti zemlju i iz nje pustiti travu (Буслаевъ, Ист. христ. 1623). U drugoj se direktno poziva sv. Đurađ: „Đuro, ustavaj rano, — otvaraj zemlju, — propuštaj rosu — na toplo leto, — na bujno žito (cit. Máchal, op. c. 195). Huculi i Podgoranci o sv. Đurđu pale t. zv. *„Jurika"* slično kao što se spaljuje ili utaplja *Morana* (= zima), Jarilo Kostromo, Kostrubonjko (= leto. — Веселовскій i Сб. p. XXI. 99; Афанасьевъ, op. c. III. 726—8; Чубинскій, Труды.. III. 193—8). Naš narod u Dalmaciji pod *„zelenim Jurjem'* 'izradio je isto tako kombinovanu pretstavu personifikovanog proleća i hrišćanskog legendarnog svetitelja istoga imena, pričajući o njemu da dolazi *„na zelenu konju",* zaogrnut u zelenu kabanicu"; da gazi *zelenu travu i zeleni* list (Zb. N. Ž. X. 49—50; XX. 45) i t.d., analogno sv. Martinu na belom konju (= sneg, zima). U tome smislu postoji i jedna obredna pesmica, koja se peva na Đurđevdan: „Sveti Juro zastavar — nosi cv'jeće i proljeće. — *Na zelenu konjicu* — na mlađanu travicu — iđe, iđe, skakuće, — i veselo klikuće: Zelen—gore, zelen—bore!... (Rad CI. 113). Otuda i ona slikovito izražavana nagađanja u narodu s obzirom na dobru ili rđavu letinu, kao: „Je li doša' (t.j. *Juraj) na zelenu konju* i je li kljen (acer) zarusija" — biće dobro, rodiće proso. „Bane li *Jura, na mrku konjicu* i proliće zamlati li ledom... ne uvaj se dobroj litini" (Zb. N. Ž. X. 50) it.d.).

5. Domaća drveta (voćke).

Naročito su karakteristični nekoji slovenski preostaci vegetaciskih kulta, koji se odnose na domaća drveta, na voćke i poljske plodine uopšte. Naše je naime slovenske praočeve tamo izravno upućivala životna nužda i zakon za samoodržanje, jer voćke i poljske plodine su one, koje pružaju čoveku i najprirodnije i najporučnije sretstvo za izdržavanje. Na tragove takovoga kulta nailazimo na pr. u nekojim običajima osobito o Božiću i o Uskrsu u svih slovenskih naroda. Jedan od takovih je običaj našega naroda u Samoboru, kada domaćice na „fašinsku sobotu" (a zovu je i

„mišjom sobotom") peku kolač „potenâk". On treba da bude sasvim ravan i to zato, da toga leta i travnici budu ravni, t.j. bez „krtorovkih". Ženska, koja je mesila taj „potenâk", „mora it ònak s testenâstim rukâmi v trnâc i objeti sâki sâd (= voćku) z rukâmi, *da budu ono leto òbrodile*" (Zb. N. Ž. XVIII. 71). To isto rade žene u Moravskoj na Badnju večer i, gladeći rukama od testa po voćki, kažu joj: *„Stromečku obroď, obroď"* (Sobotka, Rostlinstvo.. 10, Mannhardt, op. cit. I. 9). Ili im se upravljaju reči, kojima kao da ih hoće probuditi iz zimskoga sna: *„Stromečku vstávej, ovoce dávej,* dnes (t. j. na Badnji dan) je štědry den! (Sobotka ib.). Na mestima istoga dana uvečer ide gospodar kuće od stabla do stabla, posipa ih slamom i zove kao goste:*„Všecky stromy pojďte k nám k večeri!"*

Drveta se tretiraju kao gosti i u običaju koji vlada u Bugarskoj, kada prvoga četvrtka po svadbi pođe kum, dever i momkova majka u crkvu pa mole. Kad obave molitvu, uzmu *tri plodne biljke,* po malo im zaliju korenje vinom i pri tom momkova majka govori: *„Da dojdeš, ovoško, na svadba u moja sin"* (Сб Н У. VII. 368). U okolici Ćustendila idu ujutru iza Koledskog praznika pa takođe posipaju voćke slamom, na kojoj su spavali te noći, da bi one godine donele obilan rod (l. c. 326). Na veliki Petak dođu seljaci u Otoku slavonskom pa *„podrmaju svaku voćku, da voće bolje rodi"* (Zb N Ž. II. 399). A u Koprivnici, isto na Veliki Petak, uzmu sekiru i pre ishoda sunca obilaze po voćkama i udaraju po njima tupom stranom sekire da voćke rode (I. 252). Pri tome idu negde udvoje i, dok jedan udara u drvo govoreći: *„da rodiš?"*, drugi odgovara: *„hoću!"* (Sobotka, op. c. 10). U nekojim krajevima u Bugarskoj rade to isto, samo što se tamo ne udara u voćku, nego samo zamahuje prema njoj, kao da se hoće poplašiti a pri tome joj pretećim tonom govore: *„da rodiš, da rodiš"* (Сб Н У. VII. 326).[15]) U kijevskoj guberniji idu takođe udvoje pa se jedan popne na drvo a drugi pod njim sekne sekirom i pita: *„hoćeš li roditi?"* a onaj odozgo u ime drveta odgovara: *„rodiću!"* Prvi: *„no, onda rodi, inače ću te posećí!"* i dok to izgovara, udara ušicom od sekire u drvo (Афанасьевъ, op. c. II. 320). I Poljaci znadu za taj običaj. U njih ide gazda na Badnju večer sa sekirom u ruci i obilazi one voćke, koje su te godine slabije ponele, pa, položivši sekiru na drvo, pretećim glasom pita svaku: *„będziesz rodziło abo ne będziesz rodziło"* — a neko od domaće čeljadi odgovara „da hoće" (Kolberg, Lud V. 194, op. Sobotka, op. c. 10).

U Čeha, pored gore navedenoga, ima običaj da se na Veliki Petak pre sunčeva izgreva pođe pred voćku i govori: *„modlím se tobě strome zelený! ať tebe pan bůh dobrým odmění!"* A noću s Velikog Petka na Veliku Subotu uzmu seljaci sena ili slame pa njome omataju voćke i pri tome kao da ih savetuju: *„obouvejte se stromy, — bude zejtra mráz!* — Ne budete li se obouvati — posekáme vás!" (Sobotka, Rostlinstvo 11).[16])

---

[15]) U Panađurištu se tako postupa, nesamo sa voćkama, nego i sa jalovim kravama, pa i ženama neplodnicama. Jedna žena uzme bradvu i nadnese je nad kravu odn. ženu pa kaže: „ščeš li rodiš, ili šče te prjesjek?" — a druga odgovara: „ne moj, tja šče rodi!" I to se ponavlja triput (ib.).

[16]) U Hildesheim-u o Silvestrovu skaču i igraju oko drveta popevajući: „frene ju böme — nüjar is komen!" a u Vestfalskoj javljaju stablima (u Češkoj to rade pčelama) smrt gospodarevu rečima: „der Wirt ist tot!" (Mannhardt, op. c. 11).

6. *Usevi. Oranje.*

Znatno su brojniji i popularniji ostaci vegetaciskih kulta, koji se vežu na poljske plodove i useve kao najvažniju granu zemljoradnje, odakle čovek dobija ono, što mu je za život najpotrebnije — hleb. Obredni običaji, koji amo spadaju, odnose se, u glavnom, na dva momenta u životu poljskih useva, i to na njihovo sejanje i rastenje i stadij zrelosti, što je dakako s jedne strane posledica čovečjeg interesa i želje da pre i obilnije dođe do sretstava za izdržavanje (rastenje), a s druge strane da dade oduška svojoj radosti što mu se je ta želja ispunila (žetva). Zato ćemo mi ovde pregledati najpre nekoje obredne običaje prve (sejanje i rastenje), a onda druge (žetva) kategorije.

U Srbiji ima selo *Obražda* (od *brazda),* u kojem se i crkva zove *Obražda,* i tamošnji narod slavi praznik istoga imena *„Svetu Obraždu"*, koja pada u vreme, kad se prvi put ore i *brazda brazdi"* (Срп. Етн. Зб. XVII. 13). U drugim nekojim mestima, pre nego počne oranje, *razbije* se *„jedno jaje o čelo desnom volu u prvome jarmu;"* kuva se pogača *„podoranica", „brazdionica", „brazdanica", „ubraždaonica"* (Hercegovina, Srbija, Hrvatska), pogošćavaju se badava putnici i namernici i t. d. (ib.). *Na prvi dan oranja* (u krajinskom srezu) prostire se preko praga ubeljeno platno i jedan od sejača, noseći seme, pregazi preko njega, svaki plužar dobije svečanu pogaču, „a preko pluga baci se *nova ubeljena košulja, torba sa semenom, jaje, jelo i cveće."* Kad su došli na njivu, donesu u vedrici vode iz bližnjeg potoka i, *okrenuti istoku,* kitom od *bosiljka* i *kadifice* poprskaju volove i plug. Nato se prekrste, upute volove i reku: *„Bože pomozi, srećan put, u zdravlju da pooremo, da su zdravi plužari i volovi i da nam dobro rodi žito!* Gdešto i u seme meću bosiljak i kadificu, pa *sveću od slave* i *jedno belo jaje.* Pošto su ubrazdili tri brazde, *„zakopaju u oranje jaje,* a *ostale stvari skinu s pluga".* Kad svrši oranje, i košulja i krsna sveća nosi se kući (Срп. Етн. Зб. XVII. 14).

Kako je akt prvoga sejanja od presudnog značaja i u sebi upravo svet čin, vidi se odatle, što ima mesta u južnoj Rusiji gde je običaj da setvu počinje sveštenik, a znamo da i u nekojim našim jugoslovenskim krajevima, nesamo u početku, nego i za celo vreme sejanja vlada velika pobožnost kod onih, koji su time zaposleni (Ilić, Slav. ob. 185). U Atenjici (Srbija) ima na prvi dan oranja i ovakav običaj: Orač zabrazdi jednu brazdu i počne drugu .U to se izašalje *muško dete* od 7 godina s *kolačem od kukuruzna brašna* i orač, čim ga ugleda, vikne mu: „Stoj!" Dete stane i orač priđe k njemu, uzme mu kolač, prelomi ga i *jednu polovinu vrati detetu, a drugu uzme i zaore u njivi".* Dete odnese svoju polovinu kući i ta se spremi za suzbijanje gräda. Čim zapreti oblak s gradom, uzmu onu polovinu kolača, mahnu triput prema oblaku i viknu oblaku: *„Stu!"* ili *„natrag!"* Oko Čačka odredi se na vreme ili starešina ili ko drugi iz zadruge za sejača i od toga vremena ne sme da ima *snošaja* ni sa kakvom ženskom, pa ni sa svojom venčanom ženom, dok god ne svrši sejanje (Срп. Етн. Зб. XVII. 15). Negde *zakolju petla*[17]) „na stožeru", skuhaju i na njivi pojedu (Pečenjevac, Kosovo —l. c. 16). Kad seju lan ili konoplju, „zakopaju u zemlju *tri jajeta,* pa vlakuljom povlače". Posle tri dana izvade jaja a na njihovo mesto stave *„tri pruta bele vrbe"* (ib.) i t. d.

---

[17]) Petao je prorok koji pretskazuje vreme, od kojega zavisi letina; rasteruje zle duhove tmine i nepogode; zove na nebo sunce da oživi prirodu i dr. Opširnije o tome v. u Nast. Vjesn. XXV., sv. 5. str. 279—280.

7. *Dodole. Prporuše.*

U prvi red ostataka vegetaciskih kulta spadaju takođe svi oni brojni običaji, koji i danas, pod različnim imenima, žive u raznim slovenskim, a i u drugim ratarskim zemljama, da seoska čeljad za vreme suše priređuje izvesne ophode sa manjim ili većim brojem učesnika obojega spola (obično mlađarije), koji su obloženi granjem ili cvećem, a drugi ih polivaju vodom, što bi trebalo da pretstavlja utelovljene vegetaciske (žitne) demone, koji izazivaju dažd, potreban da usevi rastu i donesu obilan plod. U nas je taj običaj poznat pod imenom *dodole* ili *prporuša.*

Prvi se sastoji u tome da se za vreme kad zavlada suša sastane nekoliko seoske čeljadi, obično devojaka, „pa idu po selu od kuće do kuće pjevajući. Jedna se djevojka svuče do košulje sa svijem, pa se ovako gola uveže i obloži različnom travom i cvijećem (u Otoku u Slav.: *brezovim lišćem)* tako, da se nigdje ne vidi ni malo, i to se zove *dodola* (otuda je u narodu postala i poslovica: „načinila se kao dodola" — o devojci ili ženi koja se mnogo nakitila po glavi). Obilazeći po selu ustavljaju se pred pojedinim kućama ili u dvorištima, gde sama *dodola* igra a ostala se pratnja postavi u red i pevaju dodolske pesme. U to izlazi obično domaćica ili reduša u zadruzi sa punim kablom vode i *izliva je po dodoli,* dok ona i dalje jednako igra i okreće se, a družba peva: „Naša doda Boga moli, oj dodo! od dodole! — Da udari rosna kiša, oj dodo! oj dodole! — Da natopi naša polja... Naša polja i livade... (Vuk). „Na dodi je košuljica... ni predena ni vezena... već od zlata salivena... (Zb N Ž. II. 405). Karakteristično je da i u Srbiji i u Slavoniji, gde se taj običaj ovde onde i danas povlači, u dodole ne idu više kao ranije domaće devojke, nego to obično obavljaju ciganke, koje tom prilikom prose od seljana milostinju. I Bugari znaju za taj obredni običaj, koji se i u njih skoro na vlas jednako obavlja a zovu ga: *dodola, didjul, didjula, dodul, djudjul, dudula, dudulica.* Mesto refrena: „oj dodole!" oni imaju: „oj ljule, oj!" otuda u nekojim krajevima i ime običaju *„ojluleto".*

Dodolama su slične *prporuše,* koje su više poznate i raširene po našem Primorju. U Bukovici i u Kotarima, u Dalmaciji, kad između Đurđeva i Petrova dne okrene suša, sastane se deset — dvanaest momaka i svaki od njih useče po jednu hrastovu granu. Jednoga između sebe izaberu za kolovođu i on se zove *prpac,* koji takođe nosi granu, a uvijen je *pavitinom, dračom, divolozom sa ovnujskim zvonom oko pasa.* Idu od kuće poput dodola i *žene ih polivaju vodom,* naročito *prpca,* i pri tome ih obično darivaju: vunom, solju, sirom, skorupom, maslom, jajima i t. d., čime se oni posle zajednički goste. Za vreme toga obilaženja pevaju: „Prporuša odila (ili u pl.: prporuše odile...) — ter je Boga molila, — ne *bi l' kiša udrila, — ne bi l' proja rodila — i šenica bjelica — i vinena lozica* — i nevjesta djetića — s desnu stranu ognjišća — do prvoga Božića... (Zb N Ž. VII. 256). Zatim: „Daruj nama, striko (ako je domaćica vrlo stara, kažu joj — „majko") naša, — oku brašna, striko naša, — bublu masla, striko naša, — runce vune, striko naša, — jedan sirčić, striko naša, — šaku soli, striko naša, — dva tri jajca, striko naša. — Ostaj s Bogom, striko naša, — koja si nas darovala" (Вук, Жив. и об. 64—5). U Dubašnici na ostrvu Krku obavlja se taj obred u dvoje. Jedan mladić nosi „vrnju" (= košaru) za poklone i vodi drugoga, t. j. *prporušu,* koji je vas *zaogrnut papraću.* Obilazeći od kuće do kuće pevaju: „prporuša hodila, — službu boga molila. — Dajte sira, dajte jaj, - *da nam bog da mladi dâž, — od šenice višnji* (ili: vičnji) *klâs!* — A ti, bo vični, — smiluj

se na nâs!" U to neko iz kuće *polije prporušu vodom* i dariva ih kao gore. Narod veruje da već trećega dana nakon što je prporuša prošla kiša treba da padne (Zb N Ž. I. 217). Slično tomu rade momci i u srednjoj Istri: Sastanu se njih nekoliko, nameću na se zelena granja pa idu pod prozore devojaka i pevaju: *„Prepoṛuči*(!) hodili — iz *Prepora grada.* — Kuda hodili, — tuda Boga molili, — da nam *Bog da dažda* — i *crljenoga masta.* — *I šenice bilice* — *i svake dobre srićice.* — *Šenica narodila,* — *dica nam prohodila,* — *i šenicu pojili,* — *i dicu poženili.* — *Skupi, Bože, oblake,* — *hiti božju kapljicu* — *na ovu svetu zemljicu! Amen".* Na to ih *devojke polivaju vodom* i svet veruje da će onda naskoro kiša (ib. 218). U Crnoj Gori u takvim prilikama idu okolo po selu deca noseći drvene krstove i viču: „Mi krste nosimo, mi boga molimo, a u boga prosimo, *da ni bog dažda dâ* — gospodi pomiluj (ib. 217). Našoj *prporuši* odgovara bug. *peperuda, peperuga, preperuga, perperuga, peperuna, prjeperuda, prjeperuška, paparuna:* devojka zaogrnuta granjem i cvećem, koju družina vodi po selu a domaćice polivaju vodom kao gore u našim krajevima. Njene pratilice zovu se *peperudarki* (Сб Н У. XVIII. 641 i d.).[18])

I Česi znadu za običaj sličan našoj *dodoli,* koji održavaju negde o Uskrsu a zovu ga *oblevačka,* kao što slični obredi u svrhu izazivanja kiše na poljske useve, pored onoga što je gore navedeno (rus. „vodit' topolju" i dr.), nisu nepoznati i Poljacima i Rusima (o tome v. Sobotka, Rostlinstvo.. 60). Naročito se ovamo odnose *rusalni* obredi i svečanosti u Rusa, koje se održavaju o Duhovima a sastoje se u tome da se od slame načini jedna lutka, zv. *„Rusalka",* na koju se navuku ženske haljine pa je nose u polje gde su usevi i okolo nje igraju pevajući „rusal'nyja pjesmi, rusal'nyi spjevanki", što sve nosi karakter prošnje za što bolji napredak i uspeh poljskoga priroda.

8. Žetva. Božja brada. Izdisanje žita. Poslednji snop.

Kad je žito dozrelo, dolaze žetelačke svečanosti i obredi, koji u sebi pretstavljaju kult demona plodova i žetve, kako ćemo odmah niže razabrati iz samog načina kako se ti obredni običaji obavljaju. U nekojim krajevima u Rusiji na pr. kad žeteoci izlaze u polje da žnju, pred njima ide domaćica sa hlebom, solju i svećom i ona otpočinje žetvu. Prvi snop što ga požnje zove se *„imjaninnik"* (imenjak, zaštitnik), koji odnese kući i stavi u prednji ćošak od kuće ispod sv. ikona. Taj snop napose omlate i njegovo zrnje daju blagosloviti u crkvi pa ga pomešaju sa žitom, koje je određeno za seme. Tomu je sličan običaj u Srbiji, kada žeteoci ostave nasred njive po nekoliko nepožnjevenih strukova, koje nazivaju *„Božja brada":* „Jedna od devojaka veže ove strukove i okiti ih cvećem. Kad se cela njiva požnje i kad u veče polaze kući, onih se nekoliko strukova iščupaju sa žilama iz zemlje i nose kući. Kod kuće ili domaćin ili domaćica lepo spletu i ostave negde na suvom mestu. Kad u jesen ili u proleće počnu

---

[18]) Isti je ovaj običaj od Slovena prešao i k drugim balkanskim narodima U Grka se zove: περπερούνα, πυρπερούνα, περπερία, περπερίνα, περπερίτσα (B. Schmidt, Volksleben d. Neugriechen u. d. hellenische Altertum 30—31); u Rumuna: *papaluga, papaluda, paparuda* (Zibrt, Seznam... 55); u Arbanasa: *dordolẽts* (= dodole), *perperone* (G. Meyer, Etym. Wtb. d. alban. Srp. s. v.). I Zuni u Novom Meksiku kao da su kopirali naše prporuše: i u njih se naime u sličnim prilikama, kad je suša, sastane deset muškaraca, koji se svuku goli i opasani samo pojasom od granja i lišća obilaze po selu, a žene, što god mogu više, polivaju po njima vodu (Dieterich, Mutter Erde 96). O analognim pojavama u germanskih naroda sr. Grimm, D M.[4] I. 493—4; Mannhardt, Wald- u. Feldk. I. 327 i d.

sejati pšenicu, domaćin skine one strukove, pa ih okruni i pomeša sa onom pšenicom, koju je namenio za sejanje. *To čini da bi se rađalo čisto i bez glavnice i da bi bolje rodilo* (Срп. Етн. Зб. XIV. 264—5; слič. XVII. 17). Bugari zovu *„Bogova brada"* oko jedan lakat nepožeta prostora na njivi, koji ostave da ga pojede stoka. Na mestima ostavljaju takovu „Bogovu bradu" na sva četiri kraja njive a negde samo na sredini, pa je spletu i nakite vrpcama i o nju obese po koji novac. Najstariji u kući dođe pa je požnje jednim zamahom, odnese kući i položi pred svete ikone, gde ostaje do nove žetve. Pri novoj vršidbi *„Bogova brada"* se ovrše sa prvom partijom žita. U Župi (Srbija) rade slično o berbi grožđa: ostave u vinogradu najkrupniju, najčišću i najbolju kobilicu (gidžu) s grožđem, okite je cvećem i vrpcama i za nju vele: *„to je bogu brada"* (Срп. Етн. Зб. XVII. 17—18).

Ova naša jugoslovenska *Božja* odn. *Bogova brada* kao da je hrišćanskim uticajem tako prekrštena a ranije je, jamačno, nosila ime brade nekoga zasebnoga slovenskoga žitnoga božanstva. To nam donekle objašnjava analogna pojava u južnih Rusa, kada u njih žetelice, primajući se posla, uhvate struk klasja pri dnu pa ga prilome i tome reku *„zavrnuti Velesu bradu"* ili *„ostaviti Velesu struk zlatnoga klasja za bradu"*, a pri tome pevaju i nekoje obredne pesme, iz čega možemo da zaključujemo da je *Veles*, pored obično pripisivanog mu zaštitništva nad stokom i stočarskim životom, u veri starih Slovena bio držan i *bogom poljskoga prirođa*. U Kurskoj i Voroneškoj guberniji, opet na hrišćansku navijeno, kaže se tomu: *„zavezati Iliji"* — *sv. Nikoli* ili *Kristu bradu"*. U južnozapadnoj Rusiji zovu taj snop *„Spasova boroda"*,[19]) u Kostromskoj guberniji manje određeno *„volotka na borodku"*, u Podlesju *„perepelka"* u Mazurskoj oblasti *„plon"* ili *„pęp"* (= pupak), negde samo *„boroda"* (Сумцовъ, Хлѣбъ 118) i t. d.

Te je strukove čovek ratar ostavljao na polju, da bi se u njih skrili žitni demoni[20]) bežeći ispred kose i srpa, prema sačuvanoj tradiciji Litvanaca, kod kojih vlada sličan običaj i kažu da oni to čine, da bi poštedeli *„Rugiubobu"* (Mannhardt cit. Sobotka op. c. 26). Nekakvu babu gleda u talasajućem se žitu i naš narod u Pregradskom kotaru u Hrv. Zagorju: Kad se je već potkraj žetve, žetelice se užurbaju i stanu da se natiču. Jedna leti pred drugu, grabi srpom, samo da ne bi, kako tamo kažu *„babu hbila"*. *„Babu hbije"* ona, koja poslednja srpom zareže i u snop skupi. Taj se snop unakrst sveže, pa ga u vis baci najpre ona, koja je zadnja dogotovila, a onda ostale za njom (Zb. N. Ž. XI. 298). Poslednji snop zovu *„babom"* i Moravljani, a na mestima i *„ded"*, a tako isto Poljaci *„dziad"*, što odgovara nemačkim paralelnim imenima: *Roggenmann, Kornmutter, Grossvater, Grossmutter* (cit. Sobotka, Rostlinstvo... 63). U Srbiji opet, kad svrše okopavanje kukuruza, izaberu nekoliko ili samo jedan odžak kukuruza pa ga okite različnim cvećem „i taj odžak zovu *„carem od njive"* (Срп. Етн. Збор. XIV. 263).

---

[19]) Opširnije v. Сумцовъ, Спасова борода — u „Етногр. Обозр". 1889. III. 127—8; Чубинскій, Труды... III. 226; Стоиловъ, Брада на нивата — u Бълг. Сбирка" 1903.

[20]) Tragovi gledanja demona u talasanju žita vide se na pr. i danas u slikovitim izrazima, kao: bug. *„Niva-ta goni zajaci"*; češ. *Vlčkove sehoní". „Vlky* (ili: *vlčkove) běhají po poli, — po obili"*; polj. *Swinki* = žitno talasanje'; nem. *Roggenwolf, Roggensau* = isto (v. Wörter u. Sachen III. 188; Nast. Vjesnik XXV. 289).

Kod žetelačkih obrednih običaja, čini se, da je upravo onaj *poslednji snop* centar glavne ritualne akcije. Tako na pr. u Otoku slavonskom, kad je moba privela posao kraju, „vezač sveže *poslednji snop* i ispravi ga komice na zemlju," a žeteoci pozabadaju sve srpove u taj snop. „Vezač klekne i pozdravi Gospu, a drugi poklecaju oko snopa i mole za njim. Kad ustanu, najstarija žena proturi ruku kroz snop do dole, pa zagrabi u ruku zemlje; tu zemlju sveže u maramu, pa čuva za lik od maternice: malo te zemlje raskvase, pa napajaju bolesnoga" (Zb. N. Ž. II. 381). Ilić u svojim „Slavonskim običajima" beleži da tom prilikom žetelice devojke, ili mlade snahe, spletu jedan ili dva venca od izabranoga klasja i pri tome pevaju narodne pesme[21]) ili se Bogu mole. Pre nego što će krenuti kući, stave taj venac na glavu gazdi, ako je gazda tu, a ako nije, onda najstarijemu koji se tu nađe, pa ga prate doma pevajući. Kad dođu kući, gazdarica primi venac i obesi ga o klin u kući, gde stoji sve do sv. Matije (l. c. 185). Sličan običaj navodi on i kod Slovaka: „Demessis omnibus agris, messores sertum de pulcherrimis tritici spicis construunt, illudque perticae inpositum, solenni cum cantu, domui heri inferunt" (ib. po Bartholomeida, Notit. Comit. Göm. 451). U Loboru u Hrvatskoj, kad svrši žetva, jedan od žetelaca baci *zadnji snop* u vis i kaže: „Bog dej tak visoku pogaču!" Zatim spletu venac od klasja i poljskoga cveća pa ga metnu na glavu najlepšoj devojci, koja treba da je odevena u svečano ruho a uza nju ide momak sa kiticom za šeširom i žetelice koje pevaju: „Dime ideme, Boga molime, — Boga zmožnoga, suca oštroga, — je l' so nam doma visoka gospoda, — nosime dar, pšeničen venčec, — bodo nam dali forent prezenta. — Lepe zafaljujeme mi žnalice, — i ona ista, ka ga je rihtala, — i mi si skupa lepe falime." Kada dođu pred gazdinu kuću, ovaj ih dočeka i daruje po koji sekser devojci i momku a ostale počasti vinom i tek onda ulaze u kuću na večeru (Zb. N. Ž. XXI. 183). U glavnom to isto rade i Malorusi: Kad svrši žetva i kad je već svezan *poslednji snop*, splete se jedan ili dva venca od sveukupnoga klasja što je te godine gazda požnjeo pa se u nj umetne različka (pravička) i drugoga poljskoga cveća. Zatim ovenčaju kose i srpove vencima od cveća i s poslednjim kolima žita kreću gazdinoj kući uz pevanje i kliktanje. Najlepša žetelica, takođe pod vencem, predaje gazdi na tepsiji žitni venac i zaželi mu prilikom srećno obavljene žetve sreću i zdravlje, na što on nju i ostale časti jelom i pićem. U Slovaka nosi taj venac devojka na glavi iil obešen o štapu. Pred kućom dočekuje žeteoce domaćica i devojku sa vencem poliva vodom. Venac se obesi o svetiljku pod gredom i tu čeka do nove žetve. Belorusi zovu devojku, koja nosi *poslednji snop* kući,, *„boginja"* ili *„talaka"* a sam snop *na koji navuku muško ili žensko odelo, „dožinačnyj"* (sr. Sbor. slov 63-4).

Tek pokošeno žito i trava, prema animističkom pretstavljanju prostoga sveta, izdiše malo po malo, otuda na pr. u nekojim krajevima u Srbiji običaj nameštanja pokošena sena *„uz kolac"* i *„bez koca"*. „Uz kolac se dene kad je samo polusuvo, jer se veruje *da ono pored koca izdiše* i ne može da se ubuđa" (Срп. Етн. Зб. XIX. 364). A u Loboru u Hrvatskoj svaka njiva, koja nije do Petrova požeta, „mora se na petrovski post zažeti, tri rukoveti nažeti i položiti ih na kraj njive, *kličkí se okrenu van iz njive, a lati unutra"* (Zb. N. Ž. XXI. 182), i to, držim, zbog toga da

[21]) Na pr.: Diva Oliva žito dožela, — žito dožela, tri vinca vila...." Ili: Hajd u kolo žeteoci žetelni..., da svijamo gazdi vinac svijani" i t. d. (Slav. ob. 189). Za vreme pak žetve poređaju se žetelice, njih po tri četiri, i pevaju: „Višnja moja, višnja moja, — je l' si mi zelena?..." (Zb N Ž. XXI. 182).

duh, koji se rastavlja s klasjem, opet ostane u njivi. Prvu pokošenu travu žene u Slavoniji uzmu i čuvaju je, držeći, da kada se njom „nakadi noseća žena, da će lašnji porod imati", kao što je obično drže i u stajama, „da bolje marva napreduje" i sl. (Ilić, op. c. 173), a sve, kako ja zamišljam, na osnovu pretstavljanja da je preko tih prvina duh trave primio najosetljiviji smrtni udarac i već počeo svoje izdisanje pa svoju iščezavajuću energiju prenosi na ljude odnosno na stoku.

III.

Šumski demoni.

Sa navedenim vegetaciskim kultima ide uporedo antropomorfističko pretstavljanje duhova u biljkama; zavođenje verovanja u t. zv. šumske i žitne demone koji, istina, obično žive u zajednici sa drvetima odnosno stabljikama, ali im se pripisuje i moć odeljenog i samostalnog istupanja. Ti se demoni razlikuju u muške i ženske i u suvremenom slovenskom folkloru (a jamačno je većina njih vrlo starog datuma), a specijalno *šumski demoni* dolaze pod imenima: rus. *Lješij, Lješak, Ljesnik, Ljesovik, Div, Borovik, Mohovik, Osinavec, Skamenjušnik, Car' ljesnoj, Ljesnyje stariki, — otcy,* mrus. *Lĭsun, Polisun, Lizun, Perelesnik, Lisovik, Pidlesnik, Lisunka, Lisnica* (sve od *ljes* odn. *lis* = 'šuma'), *Manja, Boginja, Bogunka,* čes. *Divy muž, Hejkal, Hýka!, Hejkadlo, Boruta, Zrut, Ozrut, Divá žena, Lesní žena Lesní panna, Medulina, Màtoha, Bosorka, Jezinka (Jeskunka) Jezibaba Jedubaba,* polj. *Dziwozona, Mamona, Bogunka, Bogieńka* luž.-srp. *Grab, Worawa, Wurlawa, Džiwica, Dživja žona,* bug. *Judy, Samojudy, Samovily, Samodivy* (prema grč. Ἀμα-δρυάδες), slov. *Divja devojka, — dekla, — žena, Divji mož, — lovec, Dimek, Belić,* sh. *Gorjanin, Kečizube, Kevre* i dr.

Ruski *Lješij* je šumsko božanstvo, neograničeni gospodar šume, u kojoj živi, odakle mu, pored drugih, i ime *„Car' ljesnoj"*. Prikazuje se sad u prilici drveta, sad u obliku jaka i dobro razvijena muškarca odevena u kožuh, a može da poprimi i obličje kakve gorske zveri: jedan put su mu oči bez obrva i trepavica, drugi put ima samo jedno oko a kosa i brkovi su mu *zeleni*. Dok je u šumi, uzrast mu se meri prema okolnim drvetima, a izvan šume može da se učini malen i sitan kao trava. Živi sam li u društvu sa *„Lisunkama"*, kojima možemo pribrojiti i šumske *Rusalke* sa dugom zelenom kosom, koje imaju „veliku radost i osećaju uživanje u cebanju na drvetu kitnjastm granjem ukrašenu" (C. Č. Mus. 1833. III. 257; Ilić, Slav ob. 132). U većim šumama imaju po dva i po tri *Lješija,* koji se često i zavade zbog podele šume, pa se potuku udarajući jedan drugoga *stoletnim drvetima,* koje pri tome sami izvaljuju iz zemlje. Dok *Lješij* prolazi sumom, sve se naokolo trese i ljulja. Pod njegovom zaštitom stoji šumska zverad, a najviše voli medveda, s kojim se najviše druži i pijančuje, pa kad koji put pijan zaspi, onda ga medved čuva od napadaja *Vodjanikâ,* koji stalno na njega vrebaju. *Lješij* je od prirode zloćudan i ima naročitu zlu sklonost i strast da zavarava putnike i čini da skrenu s pravoga puta i tako se u šumi izgube. Ume da bude neprijatan i čobanima i lovcima, zbog čega oni gledaju da ga predobiju i udobrovolje mitom i različnim darovima. Tako mu pastiri svake godine daruju po jednu kravu da im čuva stada, a lovci, kad kreću u lov, ostave mu na kakvom panju hleba i soli, a dobro je da mu se pokloni i prvi lov što se u šumi ulovi. *Lješij* ima i to rđavo svojstvo da krade decu, koja u šumi podiv-

ljaju, pa i kad se oslobode i kad se kući vrate, ta deca obično nemaju više berićeta i brzo umru. Kad se neko na povratku iz šume razboli, kaže se, da mu je tu bolest prouzrokovao *Lješij* i, da bi ozdravio, uzme parče hleba i malo soli, zamota u krpu i ostavi u šumi kao dar *Lješomu.* Kada Rus hoće da vidi i upozna *Lješoga,* pođe uveče uoči sv. Jovana u šumu i poseče *jasiku,* ali tako, da vrhom padne prema istoku. Preko oborenoga drveta položi lice u pravcu istoka i namesti se tako, da gleda kroz noge i govori: „Baćuška Lješij! ukaži se, ali ne mrkim vukom ni crnim gavranom, a ni plamenom jelom, nego se ukaži takovim kakav sam i sâm!" U taj čas zašumi lišće od jasike kao od lagana povetarca i *Lješij* se pojavi u prilici čoveka. — Maloruski *Perelesnik* ili *Pidlesnik* ima više karakter kao nekoga inkuba i pretstavlja se kao vanredno lep mladić, koji obično prima obličje nedavno preminula verenika neke devojke, da bi je tako lakše sebi primamio. Kad je predobije, s njom živi, ali dotična devojka doskora uvehne i umre (Чубинскій, Труды... I. 193; Sobotka, Rostlinstvo... 124; Zbiór III. 91, 92 br. 13, 14, ap. Máchal, Nákres... 124—6).

Česi o svojim *Divljim mužima* isto pričaju da žive u šumi a telo da im je sve obraslo runjom ili mahovinom a na glavi da imaju stručak od paprati. Po šumi teraju zverad i pri tome podižu veliku buku. Otimaju mlade devojke i uzimaju ih za žene ,a dogodi li se da kojemu žena uteče, poubijaju decu što su je s njome imali, kao što to u takvim prilikama rade vodeni demoni — vodenjaci. Isto kao u Rusa, vrebaju na putnike i gledaju da ih zavedu s pravoga puta, obično u neprohodne predele i baruštine. Ko stane na t. zv. *„bludny kořen"*, taj ima u vlasti *Divljega muža"*, koji onda čoveka vodi po šumi, a da mu se ne ukaže. Najviše zavrazi u šumare i lovce oponašajući sečenje, struganje i prasak obarajućih se drveta. Uzima koji put priliku bele srne. Gornja imena *Hejkal, Hýkal, Hejkadlo* dobio je otuda što po šumi podvikuje: „Hej, hej!" pa ko mu se odazove, toga zavede. Kad čovek ima uza se hleba, Divý muž mu ne može ništa.

Mnogo više se u Čeha baje o t. zv. *Divljim ženama,* koje u Moravskoj zovu *Divoženky, Diviženy.* One samom svojom pojavom izazivaju strah u onoga ko ih gleda: Velike su uzrastom, lice im je runjavo i bradavičavo; desno oko, koje je više udubljeno, je crvene a levo plave boje. Crvene raskuštrane kose vise im do pasa; u ruci drže debeo čvorast štap sa zavitim zmijama oko njega. Na mestima vele da su obučene u *zelene* suknjice i da imaju duge crne vlasi sa vencem od zimzelena na glavi i vresovim kiticama oko pasa. U Moravskoj ih prosti svet ovako opisuje: Stasa su osrednjega, glava im je uglasta i velika kao varićak. Nose suknju, prsluk i mahramu od prostoga platna; hodaju poskočito („hupkem") i pri tome uvek popevaju (Bartoš, Divé ženy... 24, ap. Máchal, op. c. 126). Za vedrih noći o mesečini izlaze na obale reka i potoka i tu predu lan. Hrane se hlebom i slatkim korenjem, zatim ribom i divljači, što je same ulove, a kašto kradu i čobanima stoku. Najveću moć imaju na svetoivanjsku noć, kad se sastaju sa *Vodenjakom* pa zajedno s njim igraju i goste se. Zahvalne su za svaku iskazanu im uslugu. Tako na pr. kad ih se gazdarica seti i ostavi im kakva jela, one će joj pospremiti po kući, omesti dvorište, smesti pepeo s'ognjišta i pripaziti na decu, koja eventualno ostanu sama u kući. Poznaju sve tajne prirodnih sila i prave od bilja i korenja masti i lekove, kojima se mažu, da bi postale lagane i nevidljive. Sa dobrom i darežljivom su čeljadi dobre i prijateljske a sa sebičnjacima umeju da budu i njeljubazne pa im na pr. raznose žito, oduzmu kravama mleko i na decu

pošalju „divlji plač" ili ih čak usmrte i sl. Često se čuje u narodu pripovedati kako je ovde onde neki seoski momak stupio u brak sa nekom od tih *divljih žena* i kako su one kao domaćice i bračni drugovi besprekorne i za svaku pohvalu. Nikako ne mogu da podnesu ako na pr. u kući nisu isprate naćve ili nije pometeno ognjište, a još manje, ako im neko dovikuje nadimak *„Divous, Divá žena"*. U tom slučaju pobegnu i nestane ih bez traga. Mnogo vole glazbu i igranje, a i same divno igraju. Šta više, kažu, da s njihova besna igranja nastaju i oluje. U kolo dozivaju momke i devojke, koje bogato darivaju. Koji put s njima igraju tako dugo i besno, da ih sve u komade u rastrgaju. Kažu, da je tih *divljih žena* ranije bilo mnogo više nego danas (Č. Č. Mus. 1855. 47, cit. Máchal, Nákres. 127).

Njima su dosta slične *Lesní ženky* ili *Lesný panny,* koje se obično pretstavljaju kao lepe mlade devojke, odevene u bele haljine sa *zlatnim* (boja lišća u jesen!) ili *zelenim* kosama i vencem od šumskoga cveća na glavi. Pojavljuju se o podne ili o ponoći i igraju pri divnom ptičjem pevanju. Uhvate li kojeg mladića, igraju s njime tako dugo, dok ima daha u njemu, ili ga golicaju sve dotle, dok ne izdahne. Koji put povuku u kolo i devojke, ali su spram njih obazrivije, štaviše, trude se da im nadoknade i eventualnu štetu, koju su mogle imati od toga, što su se s njima u igri zadržale (B. Nemcová, Nár. bách. II. 281; Erben, Sto prostonár. poh... 29—33, ap. Máchal, op. c. 130).

Poljske *Dziwozony* su, prema narodnom pričanju, neka viša ženska bića, tvrda i nemilostiva srca, vrlo strastvene i u saobraćaju sa ljudima neiskrene. Visoka su stasa, mršave, lica bleda, sa kosama dugim i raskuštranim. Dojke imaju prebačene preko ramena, da im ne bi smetale pri trčanju, a odevenu su nemarno i opasane nekakvom travom. Trče u buljucima po polju i šumama i, namere li se na ljude, starije usmrćuju golicanjem a mlađe uzimaju sa sobom — muškarce za ljubavnike a ženske za drugarice. Zbog toga mlađa čeljad ne ide nikada sama po šumi nego uvek u društvu, ili nosi o prsima luka ili bilo kakovu kovinu. Najbolje se čovek odbrani od njih biljkom *trojan* (menyanthes trifolium?) a plaše se i cveća zv. dzwonki (hypericum) (ČČ Mus. 1839. 60 i d.; Wisła III. 481, ap. Máchal, Nákres 128—9).

Prema kazivanju Slovenaca, *„Divji mož"* je živeo u šumi u jednoj jametini i bio je vrlo jak. Okolni seljani morali su donositi mu hranu, koju bi ostavljali u jednoj kolibici nedaleko jame, ako ne bi hteli da im se približi. Prema nekomu seljaku, koji mu je dozvoljavao da u njegovoj kolibi vari sebi jelo, bio je vrlo prijateljski raspoložen i savetovao bi ga uvek, što i kako treba da radi, ako hoće da mu neka stvar pođe za rukom. Jednom je došao u selo neki čovek sa medvedom i, na molbu seljana, pusti medveda na *„Divjega moža"*. Medved samo što *„Divjega moža"* nije razneo i on pobeže iz sela i od tada ga nema natrag. Na drugom mestu pričaju da je *„Divji mož"* jednom bio ugrabio neku vrlo lepu devojku i hteo je imati za ženu, ali u to priđe k njemu neki gorostas, koji ga nadjača i prisli da devojku vrati. Njemu odgovara t. zv. *Divja žena"*, koja je vrlo visoka uzrasta, ogromne glave sa dugim crnim vlasima. Noge ima srazmerno kratke i živi u gorskim pećinama. Ne pazi li porodilja dobro na novorođenče, dođe *„Divja žena"* pa joj ga odnese. Kao njihova deca imaju se smatrati t. zv. *„Divje devojke"*, *„— dekle"*, koje takođe žive u šumi i obično u vreme žetve silaze u polje žeti žito, koje *„Divji moži"* u snopove povežu (Pajek, Črtice.. 33, 108-110, 207, cit. Máchal, op. c. 129).

Naše *Kečizube* su takođe neka šumska bića, koja u po bela dana iščekuju u gori prolaznike i samo *„iskeče zube"* prema njima, a ovi, sve da ih i ne vide, padaju kao sveća mrtvi na zemlju. One se na to samo kese i uživaju u takvim prizorima. Njima su srodne *Kevre*, zgrčena srpasta lika, koje *„skevre zube i koljena zajedno"* pa tako zgrčene vrebaju u pustošnim predelima na čeljad, koja tuda prolazi i samom svojom pojavom zadaju im toliki strah, da im od toga odmah „nešto sine u kosti", od čega obično brzo pogrbave i zgrče se (Zb N Ž. VI. 140). *Gorjanin* takođe luta po šumi i vreba najviše na raskršćima; ima na sebi pas od rosulja, opravu od debela bukova lišća i obuću od suhoga blata (J. Matasović, Čini od uroka 37—8).

IV.

Poljski i žitni demoni.

Među poljske i žitne demone u pojedinih slovenskih naroda ubrajaju se: rus. *Žitni djedo, Žitna baba, — matka, Polevik, Polevoj, Poludnica, Bjelun, Volosatka*, češ. *Žitgola, Žithola, Žitná bába, Poludnice, Polednice, Poledníček, Klekánice, Klekáníček, Půlnočnice, Kosířka, Ječmínek* (u Hanaka), polj. *Południca, Południówka, Przypołudnica*, luž.-srp. *Prezpolnica (Prezponica)*, dluž. *Připolnica, Dopolnica, Wotpolnica, Serpolnica (Serponica), Serpyšyja, Serpelšyja, Serpelbaba, Serp, Serpel (Serpol), Posserpanc (Pošćerpanc, Přešerpanc)* i dr.

Malorusi pretstavljaju *Žitnoga deda* starcem sa tri bradate glave i tri plamena jezika, a beloruski *Bjelun* je isto tako starac sa *belom bradom* u *beloj haljini* i sa štapom u ruci, koji se rado zadržava u žitu i čuva ga. *Bjelun* je dobar i pomaže žeteocima pri poslu i bogato ih dariva, a i inače deli sreću u životu. Pojavljuje se samo danju i izvodi zalutale putnike u šumi na pravi put, odakle je nastala u njih i poslovica: „U šumi je mračno bez Bjeluna". *„Žitna baba", "— matka"*, gdešto i *„Železna baba"* u južnih Rusa služi kao strašilo za decu, da ne idu u grah. — O *Poleviku, Polevoju* pričaju Rusi da do pred žetvu dostiže visinu klasja a posle žetve zgrči se i postane malen kao strnjika. Kažu, da *Polevik* beži ispred udara srpa i kose i krije se u klasju, koje još ostane na njivi (cf. gore „poslednji snop"!); sa poslednjim klasjem prispeva u žeteočeve ruke i u zadnjemu snopu prenosi se u pojatu (Афанасьевъ, op. c. III. 771; Чубинскій Труды... I. 193; Máchal, Nákres... 140). Rusi u južnom Sibiru znadu za *Poludnicu* u prilici bake odevene u dronjke sa gustim raščerupanim vlasima; živi u ševaru ili u koprivama i krade nevaljalu decu (Афанасьевъ op. c. III. 137). U Arhangelskoj guberniji *Poludnica* je biće koje čuva seljacima poljske useve. I njome roditelji plaše decu. Ruski staroverci običavaju i molitvu upravljati *„besu podnevnomu"*, što nas potseća na ono što smo gore naveli još o starim Moskovljanima, kako su se oni već davno plašili nekoga takvoga „podnevnoga demona" i iskazivali mu izvesnu počast.

Češka *Polednice* ima priliku *bele* žene ili odvratne starice, koja o podne obilazi po poljima i šumama zavirujući u ljudske stanove. Obično je odevena u *belo* ređe u *crveno*. Na mestima (Bydžov) je prikazuju kao senku, koja se izvlači iz zvonika kad počne zvoniti podne. Narod veruje da „Polednice" leti u vetru i da je prati žestoki vihor. Koji put uzima priliku male devojčice sa bičem u ruci i tako hoda naokolo pa koga sretne, ošine ga, na što dotičan doskora umre. Najradije vreba na porodilje, koje

u podne izlaze pred kuću. Dogodi se da *Polednce* ukrade i dete, naročito ono, koje mati za vreme žetve ostavi samo negde na njivi. Otuda običaj da matere decu, kad udare u kričanje, plaše da će ih odneti *Polednice*. U Moravskoj opisuju *Polednicu* kao baku, koja ide zaogrnuta *belim* plaštem. Kažu, da ima na nogama konjska kopita a oči su joj škiljave i kosa raskuštrana („Slavia" — poh. 81). Porodilja treba da pazi pa da ne izlazi napolje nepovezane glave, inače bi je mogla *Polednice* uhvatiti i povući u vazduh. — *Polednici* odgovara muško mitsko biće *Poledníček* On se prikazuje u obliku maloga lepoga dečaka u belčastoj dugoj košuljici; ima crne sjajne oči, rumene obraščiće a kosa mu je sva *bela* i *rudasta*. U podne obilazi po polju i kažnjava svakoga, koga zateče da čini kakvu štetu, ili mu se potsmeva. Česi znadu i za još jedno srodno biće, koje se pojavljuje o ponoći, a kažu da nagovešta smrt i zovu ga *Půlnočnice, Noční poluda* ili *D'ábel poludnový*.

Poljska *Południca* je isto tako žensko biće, visoka izrasta, zaogrnuta u *belu* plahtu od glave do peta i sa oštrim srpom u ruci. Leti se zadržava u žitu i progoni ljude koji o podne rade: ili ih napada tvorno ili im zadaje teška pitanja, na koja ne mogu odgovoriti, pa stoga šalje na njih teške bolesti. Kada izlazi iz žita ili šume, vodi za sobom sedam velikih crnih pasa. Najviše progoni žene i decu koju krade. Zato i plaše matere decu, kad hoće da idu u grad u štetu: „Nie chodz do grochu, bo cię *Przypołudnica* wezmie". Hoće li čovek da se od nje odbrani, treba da se još iz daleka, čim je ugleda, prekrsti i nje odmah nestane, a na mestu gde se je ona nalazila pojavi se stup prašine. Negde kažu da su *„Poludnice"* niske sitne bakice, koje žive u rupama po poljima i iz njih izlaze leti kad je toplo i o podne kada čeljad otide s polja kući (Lud VII. 41; XV. 37—8; Zbiór II. 128; Wisła III. 480; Arch. f. sl. Phil. V. 643, op. Máchal, Nákres.. 138).

Najrazvijenije verovanje i pričanje o *Podnevnicama* imaju Lužički Srbi. Njihova *Přezpołnica* odn. *Připolnica* je žena srednje dobi, velika i vitka; što se čoveku više približava, to više raste. Kažu, da se nekoji put prikaže i u obliku lepe ženske glave, iako se obično priča da je to stara seda žena, k tomu da je po celome telu obrasla crnom čekinjom (runjom), da ima konjske noge a ljudsko obličje. Na glavi joj raste srp a odevena je u *belo ruho* sa *belom* ili *crnom mahramom* na glavi, udešenom kao kapa. Obično boravi u šumi, o podne zalazi u polje, a rađe se pojavljuje u selu. Ljudi se boje da ostanu preko podne u polju, jer, vele, koga *Připolnica* u to doba dana tamo zateče, ili ga nestane bez traga, ili ohromi, ili mu se kakvo drugo zlo dogodi. Obično vreba na žene i, kad ih zateče, naređuje im da ceo sat govore o jednoj istoj stvari. Najradije stavlja pitanja i sluša o tome kako treba tući i rediti lan ili proso. Otuda je nastala i poslovica o čeljadetu, koje odviše dodijava svojim zapitkivanjima: „Wona so praša kak *Připolnica*". Čovek se može od nje odbraniti ako ume da naopako moli „Očenaš", ako užeže oganj i ako uza se nosi *gloga* ili *mažurane*. *Připolnica* može da se pretvori u psa. Kažu i da ume lepo pevati. Među njene dobre strane ubrajaju joj to da čuva žito od lupeža, a koji put i siromasima daje novaca. Deci, koja iz obesti gaze žito, *Podnevnica* srpom otseče glavu. I Lužički Srbi znadu za muška bića te vrste a zovu ih *Přezpolnici* (sg. *Přezpolnik*): To su mali *beli* čovečuljci koji o podne trče po poljima. Uhvate li tada čije dete u polju, odnesu ga a, mesto njega, ostave tuđe. Hoće li roditelji da opet dođu do svoga deteta, treba da to tuđe dete šibaju tako dugo, dok se njihovo ne pojavi na mestu odakle je ugrabljeno. I po tome što lete u pratnji vihora, pa onda

što se pretvaraju u stup prašine, zatim što se priča da izlaze iz zvonika ili poljskih pukotina, što odnose čeljad, naročito malu decu, što nanose bolesti, što se viđaju u pratnji pasa, što lepo pevaju, što se pojavljuju leti kad je žega u puklo podne, — po svemu tome *Podnevnice* nas potsećaju na vetrovna bića koja su, upravo zato što od meteoroloških pojava najvećma zavisi dobar ili rđav uspeh poljskog priroda — povučena i pomešana sa poljskim žitnim demonima, koji u prvome redu i najjače mogu da zaokupe čoveka ratara, i to kao bića, od kojih on vidi da mu zavisi ono što mu je najpotrebnije za izdržavanje i opstanak, od čije naklonosti ili nenaklonosti zavisi njegov nasušni hleb.

Glavne osobine *Podnevnice* odaje na sebi u Lužičkih Srba t. zv. *Serpolnica (Serponica)* sa razlikom, da je u nje crta pakosti znatno izrazitija nego u prve. Ime njezino (serp—srp) određuje jasno da spada u red žitnih demona par excellence. Opisuju je da ima izgled divlje žene vatrenih očiju, sa crnim raspuštenim vlasima, a da boravi u šumskim pećinama. I ona se pojavljuje o podne i vreba na mlade ljude, koji su u to doba ostali sami u šumi ili u polju. Koga zateče, zadade mu nekoliko zagonetaka, pa ako ih joj dobro reši, treba da se poda njezinu milovanju i otprilike jedan sat provede u njenom neprijatnom društvu. Pokuša li da uteče, lako ga uhvati i za kaznu utera mu u usta svoj rutavi jezik. Takođe vreba na porodilje i krade im decu. Ide sama ili u društvu sa dve drugarice. Deca je zovu još i „Anna zubata". Drugo njoj srodno biće zove se *Serpyšyja*. To je velika ženetina bez glave, sa srpom pod pazuhom. Odevena je u *belo* i šeta po polju o podne, u doba kad cveta različak i kad se grah zameće. Deca ne smeju ići u žito ili u grah, jer bi im *Serpyšyja* otsekla glavu i bacila je u torbu. Polje stoji pod njenim nadzorom i niko ne sme na svoju ruku ni struka š njega istrgnuti. Dođu li deca pa uzmu kidati cveće, ne pazeći na žito, odmah se ona pojavi i za to ih kazni.

Lužičkoj *Serpolnici* odgovara češka *Kosiř a;* mala ženica u dugoj *beloj* haljini sa dugim i oštrim *kosirom* u ruci. Boravi u polju gde ima graha i čuva ga od dece. U podne obleta okolo po poljima i tera svakoga kući. Ko neće da ide dragovoljno, udara po njemu kosirom tako dugo, dok ga ne prisili da ide.

Serp, isto u Lužičkih Srba, zove se opet žena, odevena u dugu belu haljinu, kojoj ništa ne vidiš do očiju. U ruci nosi veliki *srp,* odakle joj i ime. Njena je zadaća bila da o podne tera svakoga s polja kući, a ko ne bi hteo dragovoljno da ide, udarala bi po njemu srpom sve dotle, dok ga ne bi na to naterala, kao i češka *Kosiřka* Stoji u polju i vreba na decu, koja bi htela u grah, pa im odmah otseče glavu i s njome u mešinu.

Lužički Srbi znadu i za *Srpa* muškoga roda, o kojemu vele da je čudna nakazna lika tako, da je grozno na nj i pogledati. Oči mu gore kao oganj; ima konjske ili kravlje noge sa dugim noktima na prstima; u ruci drži velik *srp* koji, kažu, da je usejan, a na glavi ima obično malu crvenu kapicu. Stanuje na dubu i, dogodi li se da uvečer slučajno deca zaspu pod dubom, dođe on pa im prereže grkljan. O podne luta po poljima i koga stigne, primora ga da s njime dugo razgovara: koji to ne ume, otseče mu glavu. I on je naročito popašan za decom i, kad ih zateče da beru mavune, otkine im glavu. Zato matere plaše neposlušnu decu da će ih Srp odneti. Naiđe li na odraslo čeljade, koje vodi sa sobom dete, istrgne mu ga i baci u reku, a odraslomu otkida glavu. *Srp* će otseći glavu svakomu onomu, koji svomu susedu pokuša da ukrade žita, kao što ne štedi uopšte nikoga, koga sretne a savest mu nije čista. Poradi toga je nastao običaj

da težaci na njivama po žitu zabijaju koce sa zataknutim srpom na vrhu, ili pak načine strašila od krpetina i u ruke im zataknu kosu, što bi imalo pretstavljati *Srpa*. Tako i devojčice kad hoće da zaplaše decu, raspletu kose, prebace ih preko lica a u ruku uzmu srp, preko kojeg potežu brusom i podvikuju: *„Serp, Serp!"* Nameri li se *Srp* na koga, ko ima nečiste noge, stane mu upravljati različna pitanja i, makar koje mu pitanje stavio, treba da uvek odgovori: „Voda je bila skupa!" Prevari li se pa što drugo odgovori, *Srp* mu otseče noge. *Srp* ume da bude i dobar i uslužan, ali samo prema onima, koji imaju čistu savest, pa dogodi li se da takovi zalutaju u šumi, *Srp* će doći pa će ih izvesti na pravi put; dočim kad tako zalutaju oni što imaju zlu savest, nesamo da ih neće izbaviti, nego gleda da ih zavede u bare i močvare i pušta da ih tamo *Bludnik* udavi.

Sa *Serpom* pokazuje veliku sličnost *Serpel* odn. *Serpol*. Kaže se da taj ima dugu glavu, da izgleda kao čovek, ali da nije u svemu kao pravi čovek. U jednoj ruci nosi srp, a u drugoj jedan mali sud i pojavljuje se o podne. I on je čuvar žitarica, pa koga zateče u žitu, obično ga kažnjava ili otsecanjem glave, kao što smo to gore videli i s drugim njemu srodnim žitnim demonima, ili, ako se radi o ženskoj čeljadi, koju o podne u polju zateče, čini ih da se svuku i tako gole kući otidu. T. zv. *Posserpanc (Pošćerpanc, Přeserpanc)* bdije više nad grahom u kojemu i živi i čuva ga od lupeža i dece (cit. Máchal, Nákres... 36—7).

Češka *Klekanice* (u Moravskoj) je stara krezuba baba koja ide o štapu i na svakom koraku jednom nogom kleca (odatle joj i ime!) a na drugoj ide. Posle večernjega zvona obilazi okolo po selu i kupi malu decu, koja se još napolju skitaju bacajući ih u mešinu. Srodno muško mitsko biće zove se Klekáníček (op. c. 139).

Kako se vidi, poljski i žitni demoni odlikuju se nada sve belinom svojih haljina (zrelo žito!) i nošenjem žetelačkog alata — kose i srpa, koji im u prvom redu služe kao pomoćna sretstva u njihovoj glavnoj zadaći čuvanja poljskih useva. Oni vrebaju prolaznike na raskrsnicama; pojavljuju se iznenada iz poljskih pukotina; lete u pratnji vihora; pretvaraju se u stupove prašine i t. d., što je sve rezultat animističkog gledanja primitivnog ratara na poljsku vegetaciju i izvesne meteorološke pojave, kojima je praćena ta vegetacija a od čega je ujedno, u najvećem dobu, zavisila njegova zla ili dobra sudbina i opstanak.

S druge strane gore navedena šumska bića odaju na sebi, u glavnom, takove osobine, u kojima lasno možemo da razaberemo dominantne impresije, koje je još primitivan čovek mogao imati u svojem gledanju na šumu i šumski život: Najpre pretstavljanje demona *velika uzrasta, zelene kose, runjava tela,* što nas na prvi mah potseća na drveta. Kao glavna karakteristika iznosi se njihova ćudljivost i zavođenje putnika s pravoga puta u propast, ili često nanošenje bolesti onomu, koji ide kroz šumu, što se očevidno podudara sa običnom pojavom u životu, da čovek u velikoj šumi često lako zaluta i izgubi se, ili, našavši se u šumi osamljen, podlegne prirođenom strahu pred uobraženim višim silama, koje se njegovoj lako uzbudljivoj animističkoj fantaziji prividjaju bilo preko onog tajanstvenog šuma ili njihanja na poticaj vetra, što često puta može da snažno reaguje na normalno funkcionisanje u čovečjem organizmu i izazove poremećenje sad u opticanju krvi, sad u kakvoj grani živčanog sistema i dr. i tako dovede do bolesti pa i same nagle smrti.

Takvi i slični doživljaji iz botaničkog (šumskog i poljskog) sveta, čije prave naravi i sadržine primitivan čovek nije još poznavao, stvorili su u njegovoj glavi čisto subjektivističku etiologiju (tumačenje) o svemu

tome, što je došlo do izražaja u *botaničkoj mitologiji,* isto kao što je njegovo nekritičko poznavanje i prema tome nepravilno zaključivanje o prirodi kozmosa, meteorologije, životinjskog carstva i dr. dovelo do kozmičke, meteorološke, zoološke i t. d. mitologije.

Résumé. Un regard dans la mythologie botanique slave. — D'après les documents du folklore historique du culte des plantes chez le Slaves aux temps passés, et le matériel du folklore contemporain se rapportant au même sujet, l'auteur a essayé de donner une réconstruction abrégée de l'ancienne mythologie botanique slave qui est, vu le caractère agricole et pastorale des Slaves, particulièrement importante non seulement pour l'étude et les connaissances de la psychologie religieuse des peuples slaves, mais aussi pour l'étude comparée des manifestations religieuses en général, en tant qu'elles se rattachent au monde botanique.

Après une introduction raccourcie, l'auteur passe à l'exposition du culte des plantes chez les Slaves aux temps passés, tenant compte en premier lieu des *bois saints* et des arbres saints: du *chêne* et du *tilleul.*

Dans le chapitre second on traite des restes des cultes de la végétation sous l'aspect: 1) des *arbres magiques;* 2) des *arbres de mai* (de la première verdure); 3) du *saule* et de son pouvoir magique; 4) de la *Sait-George,* de *George le Vert;* 5) de la culture specielle des *arbres fruitiers;* 6) des coutumes rituelles à l'occasion de *semailles* et de *labourage;* 7) des *nymphes pluvieuses;* 8) des actes rituels et des fêtes au temps de la *moisson* (des blés), où se signalent surtout la *barbe de Dieu,* la *gêrbe dernièrer* et l'idée de *l'expiration de blé.*

Dans le troisième et le quatrième chapitre du traité on donne un abrégé des *esprits des bois* et des *démons des champs de blé* en tant qu'ils se présentent dans le folklore slave contemporain.

LITERATURA

Афанасьевъ А, Поетическія воззрѣнія Славянъ на природу. Св. I-III. Москва 1866-69.

Brückner Al., Kazania sredniowieczne. Kraków 1895.

Č. Č. Mus. = Časopis Musea království českého. Praha 1827. i d.

Чубинскій П., Трудъі етнографическо-статистичкой експедиціи въ западно-русскій край... С. Петербургъ 187*z* i d.

De Gubernatis A., Mythologie des plantes. I-II. Paris 1878.

Grimm J., Deutsche Mythologie. 4. Ausg. besorgt von E. H. Meyer. Berlin 1875—8.

Ilić L., Narodni slavonski običaji. Zagreb 1846.

Krek Gr., Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. 2. Aufl. Graz 1887.

Máchal J., Nákres slovanského bájeslov. Praha 1891.

Mannhardt W., Wald- und Feldkulte, I: Die Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme. II: Antike Wald- und Beldkulte aus nord-europäischer Über-Überlieferung erläutert. Berlin 1875—77; 2. Aufl. Berlin 1904.

Matasović J., Čini od uroka. Primjeri iz historijske i savremene folklore. Vinkovci 1918.

Миллеръ О., Опъітъ историческаго обозрѣнія русской словесности. I-II С. Петербургъ 1865.

Niederle L., Slovanské starožitnosti. Život starych Slovanů. Díl II. sv. 1. Praha 1916.

Pajek Jos., Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev. Ljubljana 1884.

Perger A., Deutsche Pflanzensagen. Stuttgart u. Oehringen 1864.

Сб Н. У. = Сборникъ за народни умотворенииа, наука и књижнина — издава Министерство на народното просвѣщение. София 1889. i d.

Sobotka P., Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrach slovanských. Praha 1879.

Срп. Етн. Зб. = Српски етнографски зборник. Изд. Српска Краљевска Академија. Београд 1894 и д.

Сумцовъ Н. Ф. Культурнъія переживанія. Кіевъ 1890.

Вук, Pj. = Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Беч 1852[2]; Београд 1898[3].

Вук, Жив. и об. = Живот и обичаји народа српскога. Написао Вук. Стеф. Караџић. Беч 1867.

Zb N Ž. = Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Izd. Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb 1896 i d.

Zibrt Č., Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Praha 1894.

Dr. MILENKO S. FILIPOVIĆ: VISOCKI CIGANI

Cigani su, živeći kao etnički element u našoj zemlji u svim pokrajinama, u toku vremena dodirnuli i naš folklor, pa se i proučavanje Cigana nužno nameće u kompleksu ostalog našeg materijala.

Kao i po mnogim drugim varošima po Bosni, u Visokom takođe živi nekoliko ciganskih porodica. Osim u Visokom, Cigana ima i u nekim selima visočkog sreza. O tim Ciganima ja sam uzgred izneo nekoliko podataka već u svom radu Visočka Nahija (Српски етнографски зборник, књ. XLIII). Vršeći, naime, antropogeografska i etnološka proučavanja našega naroda u Visočkoj Nahiji, kako se u narodu i sada zove uži visočki srez, utvrdio sam u kojim sve naseljima žive i Cigani te približno i njihovo brojno stanje. Pored toga, sabrao sam dosta podataka i o tome gde ih je ranije bilo, te nešto podataka o njihovom sadašnjem i ranijem životu. Zbog prirodne nepoverljivosti i velike primitivnosti, prikupljanje podataka od njih samih bilo je vrlo teško. Stoga sam najviše podataka skupio od onih Cigana koji me poznaju iz detinjstva, od Cigana u Halugama, i od onih u Visokom. U ovom članku izneću sve što sam zabeležio i zapazio kod visočkih Cigana, koje nisam naročito proučavao, osim što sam u leto 1930 na nekoliko ekskurzija dopunio ranije skupljenu građu mnogim novim podacima. Dodaću i beleške o Ciganima u selu Vranjku, koje se nalazi u kraju Vogošći, između Sarajevskog i Visočkog Polja, a koji sam takođe proučavao (Вогошћа и Биоча, Српски етнографски зборник, књ. XLVI). Četiri fotografije za ovaj rad ljubazno mi je ustupio g. Mih. Hovanski, učitelj.

1 Ciganska sela i brojno stanje Cigana

Da bi se u ma kom kraju Bosne tačno utvrdilo gde i koliko ima Cigana, moralo bi se poći od mesta do mesta i lično vršiti popis. Stoga se uopšte vrlo malo zna o Ciganima u Bosni. Naime, službena statistika ne odvaja Cigana od drugih: muslimanske Cigane nije odvajala od muslimanskih Slovena a hrišćanske opet nije odvajala od odnosne hrišćanske grupe. Za vreme bivše austro-ugarske uprave, vlasti su muslimanske Cigane uvek ubrajale u muslimane Slovene, jer je veroispovest tada bila glavni kriterij. Naša državna statistika još nije objavila detaljne podatke iz popisa od 31 januara 1921 godine, te ne mogu reći kakav je bio njen stav prema Ciganima. Iz „Prethodnih rezultata"[1] vidi se, da je vođeno

[1] Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31 januara 1921 godine. Beograd 1924.

računa o maternjem jeziku i o narodnosti, ali broj Cigana nije nigde posebno iznet, nego je unet u grupu drugih jezika.

Ja sam tačno utvrdio u kojim visočkim selima žive Cigani (podaci su iz 1925—1927 god.) i broj njihovih porodica, a na osnovi prosečnog broja članova ciganskih porodica, koji se može dobiti po podacima iz popisa od 1910 godine, izračunaću i njihovo približno brojno stanje.

Bivša austrijska uprava u Bosni štampala je „Administrativni prijegled Bosne i Hercegovine", ali je svetski rat omeo konačno objavljivanje te knjige. To je abecedni popis svih naselja i naseljenih mesta u Bosni i Hercegovini s brojem stanovništva po popisu iz 1910 godine, i to po konfesijama.

Kao što sam naglasio, državna statistika ubraja muslimanske Cigane u Bosni u ostale muslimane. Svi visočki Cigani su po veri muslimani. Međutim, ima sela čiji su svi „muslimani" Cigani i mesta naseljenih Ciganima koji su u popisu označeni kao „muslimani". To su, dakle, pouzdani podaci o Ciganima.

Godine 1910 pojedina ciganska sela brojala su:

Vranjak (srez sarajevski)	45	por.	191	duša
Haluge („Paljike") u naselju Mrakovu	10	„	41	„
Rančik u naselju Obrama	3	„	16	„
Tihići u naselju Seoči	8	„	44	„
„Batni Do" u Papratnici	8	„	50	„
Luke u Dobrinju	4	„	19	„
Svega	78	„	361	„

Koliko je bilo Cigana na broj u ostalim mestima, gde ih je te godine bilo (Visoko, Monjari, Mokronozi, Koprivnica, Malo Čajno, Ivnica, Kakanj, Plandišće), ne zna se, jer žive pomešani s muslimanima srpskohrvatske narodnosti. Iz iznetih brojeva izlazi da ciganska porodica ima 4.75 članova ili, okruglo, pet članova.

Ja sam utvrdio ovaj broj porodica (za 1925—1927 god.):

Varoš Visoko	40	por.
selo Haluge (naselje Mrakovo)	9	„
Polje (deo naselja Monjara i Mokronoga)	5	„
Vukotići (Donja Papratnica)	6	„
Hrasnice (Koprivnica)	8	„
Rančik (Obre)	4	„
Varda (Plandišće)	3	„
Ivnica	3	„
Kakanj	1	„
Ćulina Česma (Malo Čajno)	12	„
Svega u visočkom srezu	91	„

Tome broju treba dodati i 25 porodica u Vranjku, što čini svega 116 porodica. Taj broj, pomnožen sa pet, koliko prosečno svaka ciganska porodica ima članova, daje 580. Toliko je Cigana sa stalnim boravkom u ovom kraju. Ali uvek ima u Visokom i po selima i Cigana koji privremeno borave. Tu su u prvom redu čergari, koji dolaze preko leta iz Istočne Bosne, pa Crni Cigani, istih osobina kao što su i visočki, koji dolaze radi posla iz susednih krajeva i naselja, osobito iz Kiseljaka, Han Kumpanije Viteza (velikog ciganskog naselja u dolini Lašve) i iz Travnika.

Izuzimajući Cigane u Visokom, Vranjak je najveće ciganske selo u ovom kraju. Rasuto je po raščlanjenoj kosi ispod brda Gradine: kuće su mu delom na višoj terasi iznad Bosne, a delom po stranama oko potoka koji izvire na sredini sela. Kuće su na rastojanjima od 20 do 100 metara. U selu su svega 25 kuća (3 Beganovića, 4 Sejdića, 3 Suljića, 4 Hasanovića,

3 Bektića, 7 Bešića i 1 Musića). — U Mrakovu su Cigani naseljeni na Halugama. To je prostrana terasasta površina na severoistoku od sela. Ima devet koliba: 3 Beganovića, 2 Omerovića, 1 Pandića, 1 Hasanovića i 1 Suljića. — U varoši Visokom ima 40 ciganskih porodica u perifernim mahalama: Bare, Ljetovik, Rosulje i Križ. Ljetovik se zove i Ciganluk ili Ciganska Mahala. Ranije, pre rata, u Ciganluku ih je bilo više nego sada, a sada ih je više u Rosuljama. — Selo Čulina Česma je u Gračanici, na levoj obali rečice Gračanice a na goloj i neplodnoj strani. Ima jedanaest koliba: 1 Omerovića, 4 Bašića, 2 Pandića, 2 Ahmetovića, 2 Husića i Šarac (bez posebne kuće). — U Polju ispod sela Mokronoga i Monjara su 1 kuća Šojka, 3 Husića i 1 Pandića. — Na Mestu Vukotićima u Batnom Dolu (Papratnica) su 4 porodice Sejdića i 2 Pandića. Njihovi su preci tu iskrčili šumu i naselili se. — U Koprivnici, na kosi Hrasnicama su: 4 kuće Ramića, 1 Agića, 1 Ćelića, 1 Omerovića i 1 Husića. — Selo Rančik u Obrama, po stranama oko Potoka iznad Usjeli, ima 4 kuće Sejdića. — Selo Varda je na terasiranoj kosi u Plandišću, i u njemu su dve kuće Husića i jedna Pandića. — U Ivnici i u Kaknju naseljeni su Torlakovići, kovači, među muslimanima: tri porodice u Ivnici i jedna u Kaknju. Prema tome, Cigana ima svega pedeset rodova (iako mnoge porodice nose ista prezimena, ipak pripadaju različitim rodovima) sa 116 porodica i oko 580 duša, od čega u užem visočkom srezu 44 roda sa 91 porodicom odnosno 455 duša.

U toku leta, kao što sam pomenuo, viđaju se i mnogi Cigani čergari iz Istočne Bosne (iz Foče i Rogatice poglavito). Ovdašnji ih zovu Gurbetima. U pojedinim selima zadržavaju se otprilike po sedam dana kalaišući suđe a uz to beru ruj.

2 Prošlost visočkih Cigana

Poznato je, da su Cigani došli u južnoslovenske zemlje s Turcima. S istoka, iz Indije, preko Male Azije i Grčke, raširili su se oni po Balkanskom Poluostrvu i tu ostali.[2] Prvi je pomen Cigana u našim zemljama iz 1378 godine (u Zagrebu Cigan Nicolaus).[3] U Dubrovniku se pominju 1423 godine.[4] Verovatno je, da ih je već tada bilo i u Srednjoj Bosni, jer ih je put s Istoka u Dubrovnik i u Zagreb mogao da vodi preko Bosne.[5]

O ranijoj prošlosti bosanskih Cigana ne zna se gotovo ništa. Tek jedan turski izvor s kraja XVII stoleća daje dosta podataka o Ciganima u Bosni. To je sidžil jajačkog kadije iz 1692—1694 godine, u kom se Cigani spominju na više mesta pod imenom *Kiptijan tajfesi* (Egipćani). Na njih se žale, kako se, lutajući po svetu bez stalna boravišta, mnogi od njih bave krađom, lupeštvom i razbojništvom. Da se ta napast spreči kako bilo, bosanski valije su izdavali naredbe, da se Cigani pregledaju i da se pohvataju i vezani pošalju na bosanski divan oni koji se nađu da se bave krađom ili lupeštvom. U sidžil su zapisane dve bujuruldije valije Mehmedpaše (iz 1693 i 1694) o tome. Iz njih saznajemo kako bi se Cigani, u vreme skupljanja vojnice, krili po šumama, te je turskim vlastima bilo gotovo nemoguće da utvrde tačan broj Cigana, pa se je njihov broj utvrđivao otsekom. Zatim se govori opširno o porezima, koje su trebali da plaćaju Cigani i o teškoćama prilikom njihova ubiranja. U Jajcu i u okolini bilo

---

[2] *Тихомир Ђорђевић*, из Србије кнеза Милоша, II 114. — [3] *J. Matasović*, Cigani u doba terezijanstva i josefinizma. Poseban otisak iz „Narodne Starine" (Zagreb, 1928), str. 3. — [4] *Јиречек—Радојић*, Историја Срба, III 227. — [5] Po narodnom predanju, kad su Turci zauzeli Visoko, u grad je prvi ušao jedan Ciganin i on je prvi na gradu „izučio ezan".

je tada Cigana svirača.[6] Ništa lepše ne govore o Ciganima ni ostali izvori iz doba pre i posle tog sidžila. Cigani su uopšte mnogo i različitog zla nanosili mirnom stanovništvu. Tako su 1620 godine nekih deset Cigana istukli tri prava fratra negde na putu idući iz Fojnice u Olovo.[7] A put je te fratre vodio najvećim delom preko sadašnjeg visočkog sreza, te ako fratre nisu istukli baš visočki Cigani, a ono su to bili njihovi najbliži susedi, od kojih se svakako nisu razlikovali. U Srednjoj Bosni je opšte predanje da je Ciganin Kotoman upalio crkvu katoličkog manastira sv. Bogorodice u Olovu (1703?), a tako je zabeležio i sutješki letopisac fra Bono Benić.[8] Opet kod Olova, 1718 godine, neki su Cigani izranili dva fojnička fratra i nisu uopšte hteli da zbog toga dođu na sud pred kadiju.[9] Neki Duran, Ciganin iz Fojnice, odveo je 1738 god. Mandu, ženu Mijata Vrljkovića, i posle se je čulo da su u Splitu.[10] Letopisac Benić zabeležio je i to kako je bosanski paša 1741 pogubio u jedan dan devet Cigana „zlih kesedžija".[11] Bez datuma su u arhivu fojničkog manastira jedna tužba na *visočke* Cigane zbog konja i jedna fetva u kojoj se kazuje kako su Cigani napali na fojničkog fratra i oteli mu konja.[12] Po izveštaju grofa Šarla Antuara (Charles Anthouard de Vraincourt) iz 1806 godine, bosanski Cigani, za koje se u Bosni veruje da su poreklom iz Egipta, nemaju svoje posebne vere. Veliki su kradljivci, veoma vešti skitači, gatari i sl.[13]

Nema pisanih dokaza, ali u predanju ima uspomena da su visočki Cigani bili u svemu isti kao i pominjati Cigani iz okoline Jajca, Fojnice i Olova. Od visočkih Cigana ne samo da su trpeli hrišćani nego i muslimani. Koliko su bili silni, uvek su išli pod oružjem, kao begovi. A kad bi koji od njih pošao u Posavinu s mnogim oružjem i obučen u crvenu čohu, tamo bi ga zvali „begom". Domaći pak Srbi seljaci, kad bi pošli gde u svatove, od Cigana bi pozajmljivali oružje.

Iz kazivanja samih Cigana i drugih stanovnika Visočke Nahije mogao sam da izvedem ovo. Ranije Cigani nisu imali stalnih naselja, nego su se često pomerali iz sela u selo. Početkom prošloga stoleća još su hodali sa čergama, ali ne kao pravi čergari, nego po dosta ograničenom prostoru, samo po jednoj ili po dve nahije. Neki paša naterao ih je da se stalno nastane i rasporedio ih je po džematima. To njihovo kazivanje nije bez istorijske osnove i odnosi se na naređenje Dželal paše iz 1820 godine. Taj paša, da bi stao na put krađama i paležima po Bosni, naredio je, između ostaloga, da se (Cigani) kotlari i ostali čergari ne smeju skitati od sela do sela nego da ostanu gde su se zatekli.[14] Ta naredba nije uspela, jer još ima staraca koji pamte kad još Cigani nisu imali stalnih kuća nego živeli po čergama. Docnije su i austrijske vlasti nastojale da se Cigani stalno nastane, sabrale ih i davale im zemljište, ali mnogi i danas žive poluskitačkim životom. Ponovilo se je, dakle, ono isto što se je desilo u Hrvatskoj i u Slavoniji, i to krajem XVIII stoleća, gde naredbe Ma-

---

[6] *Dr. Ć. Truhelka,* Pabirci iz jednog jajačkog sidžila. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 1918, 174—175. — [7] *J. Матасовић,* Фојничка регеста. Споменик Српске краљевске академије, 67, стр. 132. — [8] *Dr. fra Julijan Jelenić,* Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci. „Glasnik Zemaljskog muzeja", 1924, str. 4. — [9] *J. Матасовић,* нав. дело, 190. — [10] *Dr. fra Julijan Jelenić,* Ljetopis fra Nikole Lašvanina. Glasnik Zemaljskog muzeja, 1915, 18. — [11] *Isti,* Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci. Glasnik Zemaljskog muzeja, 1924, 19. — [12] *J. Matasović,* nav. delo, 398, 405. — [13] *Вјекослав Јелавић,* Француска извјешћа о Босни. Гласник Земаљског музеја, 1906, 310. — [14] *S. Bašagić,* Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od 1463—1850, str. 131.

rije Terezije i Josifa II nisu uspele da Cigane vežu za stalna naselja[15], i, nešto docnije, i u severnoj Srbiji, gde je knez Miloš više puta nastojavao da Cigane stalno nastani, ali bez velikog uspeha.[16]

Oni koji su se već privikli na život u stalnim naseljima i odali se zemljoradnji, zahvalni su austrijskoj upravi koja ih je na to nagnala: „Čim Švabo dođe, dade svakom življenje" reče mi jedan starac iz Gračanice.

Kako su Cigani ranije bili vrlo pokretljivi i često menjali selo, o njima ima uspomena i u onim selima u kojima ih danas nema. A gde ih je bilo, ostali su mahom u rđavim uspomenama.

U Gornjoj Misoči zna se samo toliko da je nekada u selu bilo Cigana. Bilo je Cigana u tursko vreme i u Kadarićima. U uspomeni osobito su ostala dvojica, Mušan i Fazlija. U Kadarićima su živeli u kolibama. Odatle su morali da beže — ne zna se zašto — pa su živeli na Kostraći u Sovrlima, gde su stari izumrli, a mlađi posle okupacije Bosne prešli u Mrakovo. Na Kostraći ih je bilo šest ili sedam koliba. Mesto gde su bili ti Cigani i sada se u Sovrlima zove Čerge. U tursko vreme svraćali su Cigani i u Balibegoviće, selo do Kadarića, i seljani su ih se mnogo bojali. Po šumi Bojištu iznad sela Drenovice (blizu Balibegovića) nekada su bile ciganske čerge. Jedno mesto, obraslo u šumu, zove se Čergališće.

U selu Stojkovićima, u Monjarima, nekada su živeli Cigani koji su isprodavali svoje zemlje i prešli na Brezovinu u fojničkom srezu. Na mestu Osretku u Lužnici nekada su živeli Cigani, a u Podvincima u Pašalinom Dolu. Bilo ih je i na Gori. U Dolu na Slapnici bili su neki Cigani, pa su ih muslimanski Begići davno isterali. Znatno ciganško selo bilo je u Lučićima, a ispod puta pod sadašnjim selom. Ti su se Cigani bili naselili na „haliluk" posle kuge. Zvali su se Pirije, Jazve i Kerani. Na Kerane je sačuvana uspomena u nazivu mesta Kerani. Bio je neki bogat Ciganin Tatar, i po njemu se zove Tatarov Do. Tih je Cigana vremenom nestalo. Takođe i u Dobuju, posle neke kuge, bili su se namnožili Cigani po Hrasnicama i u Hasagića Dolu iznad sadašnjeg sela, i ti su Cigani bili vrlo silni.

Zbog velike oskudice koja je vladala za vreme svetskog rata i zbog svog nehigijenskog načina života, mnogi su od njih stradali, i krajem svetskog rata napuštena su neka ciganska sela usled izumiranja i iseljavanja u mesta sa uslovima boljim za život. U naselju Seoči bilo je ciganško selo Tihići. Ti su Cigani bili došli iz Dobrinja, pa su se raselili za vreme svetskog rata. U Dobrinju, na mestu Lůkama iznad sela, bilo je ciganško selo sa sedam koliba. Ti su se Cigani za vreme rata iselili u Papratnicu i u Visoko.[17] Na Vranjku je pre rata bilo mnogo više Cigana nego sada (1910 bilo ih je tu 45 porodica); delom su izumrli poslednjih godina a delom su se iselili u Alipašin Most kod Sarajeva (neki od Bešića, Suljića i Beganovića).

Pošto su Cigani uopšte vrlo oskudni predanjima i ničim se ne interesuju osim što su slučajno zapamtili, vrlo sam malo mogao saznati o postanku njihovih naselja. Pokušao sam uzgred da i na njih primenim metode proučavanja porekla pojedinih rodova, ali sam u tome imao vrlo slaba uspeha, iz razloga malo pre pomenutog.

Ciganski rodovi koji su sada na Vranjku bili su ranije pod Nebočajem, na Stajbinama, a zemlje su im bile sve do reke Bosne, a na Vranjku je bila šuma. Nekada su na Stajbinama bile samo dve kuće Sejdića i po

[15] *J. Matasović,* Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma, 3. — [16] *Тих. Р. Ђорђевић,* на означеном месту. — [17] Te sam podatke većinom povadio iz svoga dela „Visočka Nahija" (Srpski etnografski zbornik, knj. XLIII).

jedna Beganovića i Musića, a njihov se broj posle umnožio priraštajem i doseljavanjem.

Cigani u Mrakovu sabrali su se tu pod uticajem vlasti iz raznih sela. Neki su od njih boravili najpre u Kadarićima, pa u Sovrlama. Kad su morali bežati iz Kadarića. zakopali su jednu staru bolesnu Ciganku živu u zemlju. Iz Kadarića su prešli na Panduricu na desnoj obali Bosne, a docnije u Haluge.

Ranije su i Cigani iz varoši Visokog išli po selima kao kovači i kretali se od kuće do kuće tražeći posao. Gde bi radili onde bi dobivali i hranu. Naplaćivali su više u žitu i mlivu nego li u novcu. Kad su malo „ufatili hlad poda se i zamogli", prošli su se toga, stalno nastanili u Visokom i odali se drugim zanimanjima.

Od sadašnjih ciganskih rodova u Visokom, 15 ih ne znaju ništa o svom poreklu, jedan je došao iz Zenice, jedan iz Mostara, jedan iz Posavine (Sejdić), jedan s Bilalovca, tri su iz Dobrinja, a Zelihići, koji hoće da se smatraju „bijelim", došli su ispod čerge, a ranije su najviše boravili u Repovcima kod Konjica.

Od tri roda u Polju pod Monjarima i Mokronozima, jedan je iz Visokog, jedan sa Svinjareva (fojnički srez) a jedan iz Travnika. U Papratnici su samo dva roda: jedan naseljen još u prvoj polovini XIX st. i jedan iz Dobrinja.

Na Hrasnicama su tri roda koji ne znaju svoje poreklo, jedan rod poreklom s Gore, i ogranak Husića iz Mokronoga koji su iz Travnika. Do pre 30—40 god. na Hrasnicama nije bilo koliba nego su bile čerge od busa, podignute na ćimenu.

Ciganska naselje u Malom Čajnu (u Gračanici) je novijeg porekla i zamenilo je ciganska naselja koja su u tursko vreme bila na Zlamenju i pod Ravnim, odakle ih je austrijska uprava premestila na meru na današnjem mestu u Podvincima. Iz Bara u Podvincima svi su Bešići. Staro ciganska groblje u Podvincima je na mestu Bare-Grebovi. Neki od Bešića su živeli u Lužnici. Od sadašnjih rodova u Malom Čajnu dva su sa Svinjareva, jedan iz Dobrinja, jedan iz Krajine (Ahmetovići[18]), a jedan, i to glavni (Bešići), bio je ranije čergaški.

Ne znaju poreklo ciganski rodovi na Rančiku u Obrama. Jedan rod na Vardi ne zna poreklo, a drugi je doselio iz Stupa iznad Oraha. Torlakovići, kovači u Ivnici i u Kaknju, doselili su iz Zenice i došli su radi zanata.

Brojevima pretstavljeni ti podaci ovako izgledaju:

Mesto porekla		rodova	%
1 Nepoznato		29	58
2 Unutrašnja preseljavanja			
Dobrinje	4		
Visoko	3	8	16
Gora	1		
3 Bosanska Krajina		1	2
4 Srednja Bosna			
Svinjarevo	2		
Bilalovac	1	6	12
Travnik	1		
Zenica	2		
5 Tuzla i Posavina		4	8
6 Okolina Konjica		1	2
7 Mostar		1	2
	svega	50 rodova	

[18] Naknadno sam saznao da su oni iz Krajine. U M. Čajno su prešli iz Tramošnika, kao što sam ranije izneo (Srpski etnografski zbornik, XLIII, 525).

3 Podela i etničke osobine

Ovdašnji se Cigani dele na B i j e l e i C r n e. Crne Cigane zovu seljani i k o t l a r i m a, a sami Cigani izgovaraju taj naziv kao k o t r a l i. Svojim jezikom Cigani se zovu R o m (Ciganka: R o m n i), u množini R o m a, a taj im naziv znači u isto vreme i č o v e k. Ta njihova sujetna identifikacija pojmova „Ciganin" i „čovek" vidi se posredno i iz izraza g a đ o, koji u isto vreme znači stranca i muslimanina. Kod slovenskog stanovništva čuje se i izraz „f i r a u n" u značenju „Ciganin", ali mahom u pogrdi ili u šali (npr. firaun jedan! firaunska vjero! i sl.). Cigane zovu i drugim pogrdnim i šaljivim imenima, npr. sitna vjera, šesta regimenta i sl. Bijeli Cigani sebe zovu i e r l i j a m a. Visočki Cigani zovu Cigane čergare „g u r b e t i m a", pa i „Cincarima" (Visoko).

A. Crni Cigani.

G o v o r. Kao što je poznato, Cigani su poreklom iz Indije, gde su bili među parijom, i njihov jezik je u osnovi sanskrtski. Seleći se na zapad i živeći vekovima među stranim narodima, Cigani su primili u svoj jezik mnoge reči iz jezika onih naroda s kojima su dolazili u dodir. U govoru visočkih Cigana lako se prepoznaju grčki, turski i slovenski elementi. Ciganski jezik lako uče ljudi, koji s njima imaju posla. U varoši već i Crni Cigani napuštaju jezik: bez velike potrebe ni u kući ne govore ciganski, osim kad žele što da sakriju od suseda ili od posetilaca, i ima dečaka koji već ne znaju ciganski. Osim pomenutih izuzetaka, Cigani su bilingvi. Ne poznavajući ciganski jezik ni komparativnu gramatiku, nisam ni mogao ulaziti u proučavanje jezika visočkih Cigana, pa neću da iznosim zasada ni ono što sam skupio (oko 220 reči i nešto primera govora).

Dobri poznavaoci visočkih Cigana uveravali su me da Cigani imaju za mnoge stvari po dve vrste izraza, od kojih jednu upotrebljavaju kad govore među sobom a drugu kad govore pred stranim licima, koji znaju ciganski, a žele da nešto sakriju od stranaca. To bi bio, dakle, neki tajni jezik.

T e l e s n e o s o b i n e. Pokojni d-r L. Glück, koji je našu nauku zadužio nekolikim savesno rađenim prilozima iz antropologije i etnologije, napisao je i jednu raspravu o antropologiji Cigana muslimanske vere u Bosni i Hercegovini.[19] Studija je pisana na osnovi merenja 66 lica od crnih (28 m. i 14 ž.) i Belih Cigana (13 m. i 11 ž.), dakle sa mnogo više antropološkog materijala nego što su ga imali raniji ispitivači fizičke antropologije Cigana. Među Crnim Ciganima koje je merio L. Glück bila su i dva muškarca i jedna ženska iz Visočkog. On je, dakle, obuhvatio i visočke Cigane, i može se uzeti da njegovi rezultati vrede i za njih.

Ja nisam imao mogućnosti da vršim tako tačno posmatranje i merenja, što je L. Glück i kao lekar mogao da učini. Ja sam ih posmatrao običnim okom, za što sam imao i odviše prilike, jer sam posetio sva njihova sela u okolini Visokog i mnogo se koristio u tome njihovom navikom da besposliče i sede po kafanama. Saopštiću dakle rezultate svojih

[19] *L. Glück,* Zur physischen Anthropologie der Zigeuner in Bosnien und der Hercegovina. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Bd. V., 403—433.

posmatranja kojima se, uglavnom, samo potvrđuju rezultati L. Glücka, a unekoliko dopunjuju.

U Bosni se među muslimanskim Ciganima razlikuju Crni i Beli, poglavito po svojim telesnim osobinama. L. Glück razlikuje, s razlogom, među muslimanskim Ciganima u Bosni dva više ili manje fizički različita tipa.[20]) Ali se u varoši Visokom razlikovanje „Crnih" i „Bijelih" ne zasniva toliko na razlikama u antropološkom tipu, koliko na razlikama u zanimanju i u načinu života, *jer u varoši Visokom ima Bijelih koji su sasvim tamni i Crnih koji su otvorenije (otvoreno smeđe) boje kože i kose (s riđom bradom i brkovima).*

Zanimljiva je konstatacija Glückova da su kod Cigana muškarci bolje hranjeni nego li žene, i da među njima uopšte nema ni debelih ni vrlo debelih lica.[21]) To vredi i za visočke Cigane, osobito za Crne, s jednom malom rezervom: dva bela Ciganina u Visokom su vrlo razvijeni (jedan previsok), odlično hranjeni, a jedan je i debeo.

Visočki Cigani su, kao i uopšte Cigani po Bosni, velikom većinom srednjega rasta. Retki su pojedinci sasvim niskog ili visokog rasta. Većinom su dobro ili osrednje razvijeni. Žene su im rastom znatno niže, sitne i mršave. Na Hrasnicama sam viđao lica s vrlo lepim crtama lica i tela a uz to s otvorenom kompleksijom.

Koža je u visočkih Cigana većinom tamnije (žućkasto-mrke) boje, tako da se već po boji kože mogu da razlikuju od ostalih (po L. Glücku su tamno-smeđe boje[22]). Kosa im je većinom zagasita, crna, ali ih ima i s tamnosmeđom kosom, mnogo ređe s otvoreno-smeđom. Može se reći da kosa ima samo tonove od tamnosmeđeg do crnog. Zatim, kosa je obično kruta i prava, retko u koga malo talasasta. Sada Cigani retko da sasvim šišaju kosu, nego je puštaju i drže neurednu. Stariji, osobito među Bijelim Ciganima, briju kosu. Žene ciganske bojadišu kosu, te se prava boja uopšte ne može tačno da odredi, iako kosu puštaju niz leđa u pletenicama, koje se mogu videti.

Oči su velikom većinom smeđe, ali se vide i pojedinci, iako veoma retko (po L. Glücku 18%[23])), sa svetlijom bojom očiju, sa sivom („zelenkastom"). Među Ciganima u Malom Čajnu video sam i plavu dužicu.

Glava je u većine sa strana kao sploštena, uopšte masivna i često nesrazmerno velika prema telu, po veličini i razvijenosti. Potiljak je izdužen (što upućuje na već konstatovanu dolihocefaliju, kao najčešći oblik ciganske lubanje[24]). Čelo je veliko i većinom usko. Po pravilu oči su krupne a obrvski luci su obično mnogo istaknuti. Kod Cigana visočkih je karakterističan nos, koji je krupan, mesnat, širok u osnovi. Vidjaju se (otprilike u $^1/_5$) i povijeni nosevi. I jagodične kosti su obično snažno razvijene.

Cigani po selima visočkim nisu uopšte sposobni za teži fizički rad niti imaju izdržljivosti u radu.

L. Glück ima i drugih posmatranja, naročito o ženama i o Belim Ciganima.

Duševne osobine. U pogledu na duševne osobine, kod Cigana postoji velika gradacija. Priča se, a iz pominjatih pisanih izvora zna se, da su bosanski, pa i visočki, Cigani bili veliki silnici i da su otvoreno nanosili zulume nezaštićenoj raji, pored toga što su krali od svih bez razlike. Doskora je u Mrakovu živeo jedan starac koji je s tugom pričao o starom

[20] Nav. delo, 406. — [21] Nav. delo, 407. — [22] Nav. delo, 420. — [23] Na označenom mestu. — [24] Na označenom mestu.

dobu kada je, kao mladić, krao konje pa ih bojadisane prevodio u Slavoniju i prodavao.

Među sadašnjim Ciganima ima ih dosta koji svojim poštenim i marljivim radom zarađuju svoj hleb, i to ne samo Bijeli nego i Crni. U tom se pogledu osobito ističu Cigani na Vranjku, koji po malo obrađuju zemlju i rado idu po radovima, i Cigani u Malom Čajnu, koji su gotovo svi postali zemljoradnici. Nasuprot tome oni u Mrakovu su većinom isprodavali zemlju pa se odali prosjačenju i kockanju i besposlenom sedenju po kafanama.

Dva Ciganina s Hrasnica.

Kocka je mnogima od njih tolika strast da će prodati i odelo sa sebe. Pored karata naročito vole svoj b a r b u t, bez koga Ciganin ne može da živi. Iako je barbut prvenstveno muška igra, bilo je i žena koje su igrale. U toj se igri najbolje ogleda mentalitet visočkih Cigana. Koji u igri izgubi, od muke se udara pesnicama po prsima. Da bi produžio igru, daće u zalog i odelo sa sebe. A na iznajmljeni novac platiće 50% kamata bez obzira na rok, a rok može biti da se plati odmah po svršetku igre ili do mesec dana. Kod igrača nema nikakve srdžbe, ako neki od njih pozajmi drugome i tako mu stvori mogućnost da produži igru, pa

makar taj posle u igri odneo sve. Ako dođe neki drugi makar samo s jednim dinarom, pustiće ga u igru. Za vreme igre svi galame, ali se neće potući.

U većini, Cigani nisu za rad, jer nemaju dovoljno izdržljivosti. Gledaju samo gde će što besplatno pojesti i popiti. Čim neki na kakvom poslu zaradi nešto novaca, kupiće nešto za kuću i prekinuti posao: ne može da miruje na jednom mestu i da čuva novac. Glavna je briga Ciganinu da ženi donese: duhan, šibicu, sveću, kafu i šećer (za ostalo se brinu same Ciganke). Ako nema novaca da to kupi i ponese kući, Ciganin i ne dolazi kući. Uživanje im je da su im žene „dobro" i „lepo" odevene.

Imaju jednu zaista lepu crtu: međusobno pomaganje. Ne daju jedan drugome da ogladni. Čim jedan ima, skupe se onda svi i pojedu i popiju. Ako jedan u društvu dobije hleb, odmah će pitati sve prisutne da li su gladni i podeliće što je dobio. Nekolicina će podeliti fildžan kafe i cigaretu duhana. Ciganka će iz torbe izvaditi hleba i drugog što bude imala i dati onome koga sretne a rekne da je gladan. Zadovoljni su s malim i s onim što imaju. Ponose se tim što nemaju nikakve brige. Ne misle na sutrašnji dan, niti u leto misle na zimu. Pušenje je zajednička strast muškarcima i ženama. Puši se najprostiji duhan. Ali čim Ciganin dođe do nekog dinara više, ne kupuje „Savu" (najjeftinije cigarete) nego onda puši „Zetu". Takvi su svi i to ne samo u pušenju nego i u drugom, npr. u odevanju. Baš zbog te svoje psihičke crte Cigani su najviše izloženi šalama svojih suseda. Dešava se, da neki Ciganin u toku jednoga dana po nekoliko puta promeni odelo odnosno svoje imovinsko stanje: čas je sasvim lepo odeven a za čas eto ga u dronjcima, već prema tome kako ga posluži sreća u barbutu.

Vrlo su neuki, ali nisu glupi nego, naviknuti lenstvovanju i slobodi, ne mogu bez teškoća da se naviknu na stalan rad. Zanimljivo je, da su mnogi od njih u austrijskoj vojci dolazili do podoficirskih činova. Ali malo ko od njih da zna ime svoga dede, a doskora nisu imali ni prezimena, nego su se zvali po ocu i dedi (Ibro Muje Suljina) a u običnom društvu samo po imenu ili po nadimku. Uopšte, nemaju nikakvih predanja, niti imaju kakvog interesovanja za svoju okolinu i za svoju prošlost.

Kao što sam ranije pomenuo, visočki Cigani samo na izgled pripadaju muslimanskoj veri. Samo su im muslimanska imena. Inače se oni ne drže verskih propisa Islama, i zato ih muslimani preziru. Uopšte, muslimani smatraju da su im hrišćani bliži, i Ciganin, po tom njihovom opštem shvatanju i verovanju, koji bi hteo da zaista bude muslimanin, trebao bi da najpre bude hrišćanin i da iz hrišćanstva pređe u islam. Stoga Cigane ne puštaju u džamiju. Samim pak Ciganima nije to krivo nimalo, pa i ne idu u džamije, niti se redovno sunete, niti zovu hodže, osim u vrlo retkim prilikama, da isprate mrtvaca, i sahranjuju se u svoja posebna groblja.

Z a n i m a n j e. Ranije su se Cigani poglavito zanimali krađom i krali su u prvom redu konje. Po danu bi spavali a po noći išli u krađu: „ćorlava". Neki Džafer Bešić iz Malog Čajna pričao je za života svoga: kad bi se povezali konj do konja od Zenice do Visokog, opet bi to malo bilo prema onom koliko je on pokrao. Neki Ćelo govorio je: „Ako stiže tvoj, ako ne stiže moj", tj. ako ga stigne vlasnik ukradenog konja može ga povratiti. Potraga za konjem kog bi ukrali Cigani bila bi bezuspešna, jer bi Cigani ukradene konje vešto bojadisali pa najhitnije preveli preko Save i prodali u Slavoniju. Znali su i goveda daviti: uvukli bi neopaženo u grlo tuđem govečetu nekakav savijen nož i presekli grkljan. Kad tako

goveče lipše, onda se oni skupe tobože na mrcinu i odmah sve raznesu. Bavili su se i drugim vrstama krađe. Neki Zaho Bešić proslavio se kao veštak u krađi novčanika, iako je bio sakat u ruku. Krali su sitnije stvari i iskorišćavali neznanje i neveštinu seljaka i seljanki. Jedan primer o tome: U Kadarićima bili su pre okupacije i neki Fazlija i Mušan. Jednom prilikom došli oni kući Jove Perendije u Sovrle i od žene mu Tomanije tražili da im što udijeli. „U šta ćeš?" upitaće ona, a Mušan odgovori: „Daj mi u ovi koto kukuruza s tavana". Ona mu uspe u kotao kukuruza. Sutradan traže kotao, ali kotla nema. Kad je rekla stara da je bio Mušan, stari odmah za dugu pušku pa u Kadariće Mušanu. „Đe moj koto?" — „Jovo dragi, ja nijesam imo u što drugo odnijeti. Evo ti koto, naj!" — Pošto su docnije preselili u Sovrle, taj isti Mušan ukrade o sv. Savi tukca od Jove Ostojića u Velikom Hanu. Ahmed-čauš i zaptije, koji su radi toga došli iz Visokog, imali su silne muke, jer su im Ciganke sipale pepeo u oči. Mušan je morao platiti dukat za tukca.

Iz tog ranijeg doba ostalo je Ciganima da se bave lečenjem i operacijama konja, a nekoliki, osobito u varoši Visokom, preprodavanjem konja i veštaci su u prodavanju konja s manama.* Krali bi oni i sada. Vele da bi smeli od „havsta" (tj. ne plaši ih kazna zatvora), ali ne i od kundaka.

Nastojanja vlasti da Cigane prisile i priviknu na život u stalnim naseljima uspela su samo delimično. Među Crnim Ciganima jedan se veoma neznatan deo njihov bavi kovačkim poslom. Ukoliko se bave zemljoradnjom, ta je zemljoradnja kod siromašnih sasvim primitivna. Oni nemaju ni stoke ni poljoprivrednog oruđa osim motike. Neki najpre bace seme po travi, i onda kopaju zemlju motikom, a neki najpre uskopaju, bace seme, i onda ga zatrpaju. Cigani na Vranjku dosta se pomažu i voćem: „kad im ne rodi šljiva, nestalo je pola hrane". Mnogi odlaze na „radove" po industrijskim preduzećima. Ranije su neki pomalo kiridžijali, a gotovo svi su brali „ruj", kog ima u ogromnim količinama po brdima u tom kraju. Pošto se sada za branje ruja moraju da plaćaju državi visoke takse, napuštaju taj rad, i sad se tim skupljanjem malo ko bavi.

Ciganske žene idu po selima, s torbom na levom ramenu, i prose, a leti pabirče po njivama i rade za nagradu, ako ih ko zovne na posao. Osim toga, mnoge žene kupuju od Jevreja sitničara đinđuve, bašlije, prstene „medenjake" i slične sitnice, pa ih po selima „trampe" (zamenjuju) za mlivo, kukuruz i dr. Kao i ranije, tako i sada mnoge žene prošnjom ne izdržavaju samo sebe nego i muževe. U vreme žetve Cigani i Ciganke pomažu seljanima, za šta dobivaju nagradu u žitu, koje obično odmah unovče. „Faletati" i „bacati grah" (gatati) ne zna svaka od visočkih Ciganki, i to je poglavito zanimanje žena čergaških Cigana.

---

* Saznao sam za nekolike načine podvale u prodavanju takvih konja. Ako konj ramlje u prvu nogu, „cenzar" (vodič) ga vodi za vodice i stalno ga udara u donju vilicu. Tada konj podiže glavu visoko i ne zapaža se da ramlje. Ako konj ramlje u zadnju nogu, tada ga neki veštak udari i u onu zdravu nogu, pa se ne može opaziti da li je konj šepav, jer jednako podiže obe noge. Ili konja s bolesnom nogom prethodno istrče, dok mu se noga zagreje, i kupac može videti manu tek kad konj stane posle dužeg hodanja (pošto mu se noga ohladi). Ako je konj sipljiv, Ciganin mu na 24 sata pre vođenja na trg ne daje ni da jede ni da pije nego ga zalije uljem i rakijom, i time uspe da mu zadrži zaduhu da se ne primeti, dok kupac ne nahrani i ne napoji konja. Ako konj ima oči a ne vidi, onda ga pre odvođenja na pijacu Ciganin dobro ispuca po glavi. Kada hoće cenzar da ga povede, mane mu rukom ispred glave i konj oseti hladan vetar, što mu služi za znak za polazak.

K u ć a. Po selima ima još živih staraca koji pamte doba kad visočki Cigani nisu imali kuća, nego su živeli po čergama.

Sada Cigani većinom žive u vrlo bednim raštrkanim kućicama, pletenim od pruća i oblepljenim blatom, kojima se od smrada ne može prići. Po tipu te su kuće iste kao i kod ostalih seljaka: tj. dvodelna prizemna kuća, ali manjih dimenzija. U takvim kućama žive Cigani u Malom Čajnu i na Vranjku, kod kojih ima već i lepih krečenih kuća. Na Vranjku su nekolike kuće od ćerpiča. To su *baro ćer,* velika kuća, t.j. obična kuća. Većina pak živi u malim kućicama od plota i kala, koje su široke do dva a dugačke tri do četiri metra. Grade se tako da se pobodu kolje ili jači

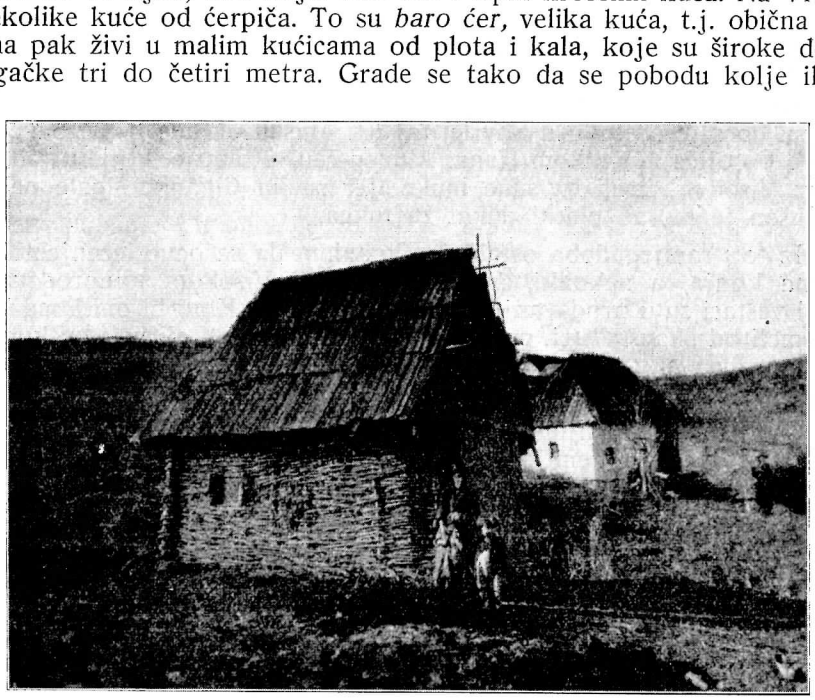

Jedna nedovršena, ali nastanjena, „kuća" na Hrasnicama.

stubovi u zemlju, opletu prućem i oblepe blatom. Na kući su samo jednokrilna vrata, prozori su mali: često samo komadić stakla utisnut u zid. Niske su i pokrivene podlačkom. Nekada je u takvim kućicama živelo i siromašno pravoslavno i muslimansko stanovništvo, koje ih je gotovo sasvim napustilo.[25]) Ali je bilo dosta Cigana koji su živeli u još primitivnijim stanovima, u č e r g a m a ili u k o l i b a m a ili k o l i b i c a m a, kako su ih oni zvali, a koje su pravljene od busa i od papradi. (Kolibama često zovu i opisane kućice). Na Hrasnicama se i sada javlja taj oblik. God. 1927 video sam jednu takvu kolibu. Bio je to zapravo samo krov na zemlji. Napravljena je tako da je pobadano pruće koso u zemlju i vrhovi mu sastavljeni, a onda po pruću bacani bus i paprad. Taj krov je dug oko tri metra, širok i visok oko jedan i po metar, a gornja ivica mu je duga oko dva metra. Te kolibe — čerge već nije bilo 1930. Pošto je ona oborena, posle je bila podignuta još jedna takva koliba, ali već ni ta nije postojala 1930. Srećom sam našao neke stare Cigane iz Malog Čajna i

[25] Opširnije u mom radu: Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj Nahiji. Posebna izdanja Geografskog društva, sv. 7, str. 52—54.

Visokog koji su mi po sećanju kazali kako su se pravile čerge, u kojima su ranije svi živeli. Počinjalo se tim da se na ravnom mestu pobodu dve rakljaste motke, dve sohe. Gore na raklje stavi se popreko dugačka motka, s r g. Zatim se u dva reda bode pruće u zemlju, čije se vršike spoje iznad one motke. Stoga je pri vrhu taj krov u preseku ovalan a ne šiljast. Pruće se onda isprepletе kao lesa. Onda se ta lesa prepokrije papradi i busenjem; bus meću i ozgo po srgu. S jedne uže strane bila su

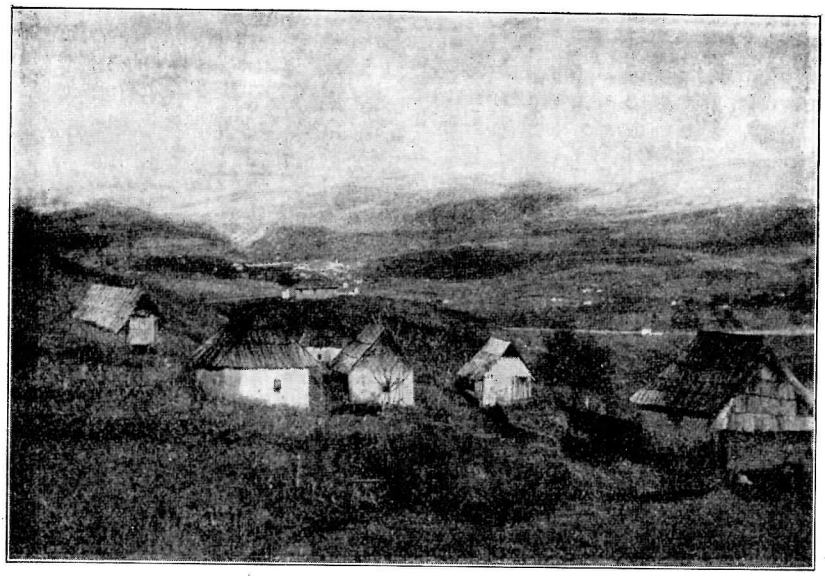

Cigansko naselje Hrasnice. (Snimljeno sa zapada; u pozadini se vide: r. Bosna, Plandište i Zgošća).

vrata, a kao vrata služila je pletena ljesa. Za takve stanove bilo je uvek dosta građe na raspolaganju, pa je i to olakšavalo kretanje: na jednom mestu bi proveli 1/2—1 god. pa bi krenuli na drugo, obično u granicama istoga džemata.

Jedino što kod Cigana na Vranjku i u Malom Čajnu ima sporednih zgrada, ali su vrlo retke. U Malom Čajnu neki imaju za stoku klanice a neki drže stoku u magazama. U Halugama, u Mrakovu, i na Hrasnicama nema osim koliba nikakvih zgrada, nema ni ograda.

N o š n j a. Stariji i imućniji Cigani nose se kao i siromašniji muslimani, a ostali nose što ko nađe.

Žene se nose kao i muslimanske žene ali su bez onih delova odela (feredža i zar) kojima se sakriva lice. Mnogo vole šarene i drečeće materije, te upletanje u kosu kojekakvih pužića i korenja, nošenje đerdana i hamajlija. Žene se k n i j u (bojadišu knom kosu i nokte) i to obično čine uoči petka.

Sastavni su delovi ženske nošnje i torba, koju Ciganka nosi samo o levom ramenu, i štap, koji nosi radi odbrane od pasa.

D r u š t v e n i ž i v o t. Svoje mahalske starešine Cigani zovu c e r i b a š a m a (kod ostalih zovu se k n e z odnosno m u k t a r). Ranije bi

postao ceribašom Ciganin, koji se istakne, pa ga onda i vlast potvrdi. Uloga tih ceribaša bila je nešto veća, dok nisu Cigani dobili građanska prava, a otkako su se izjednačili sa ostalima i oni već svoje starešine zovu muktarima. Ranije je ceribaša bio unekoliko odgovoran ako koji od njegovih Cigana što ukrade. Interesantno je, da je ta čast u Visokom nasledivana u porodici Dedića. Pamti se Derviš Dedić, koji je bio čuven i sa

Jedna grupa Cigana s Hrasnica.

svoje fizičke snage i veštine (skakao je s ambarova u Visokom, i ništa mu nije bivalo), a posle njega su bili sinovi Mešan i Smail, kom je sada oko 80 godina i kom već ta čast ne pripada više: izobičajila se.

Seoska organizacija, dakle, kod Cigana nije danas gotovo nikakva, a vrlo im je labilna i porodična organizacija, jedina koja kod njih postoji.

O b i č a j i. Seoski Cigani se ne venčavaju redovno kod kadija, kao što to propisuje šerijat za muslimane. Ko hoće da se venča može, i to obično čine stariji. Mladi se ne venčavaju, da bi lakše mogli promeniti veći broj žena. Cigani u varoši venčavaju se. Brakovi su mahom kratkotrajni, a bračne i porodične veze vrlo labave. Kod mnogih bude žena samo po 1—2 meseca. Video sam mladića koji se ženio sedam puta. Jedan od Ramića s Hrasnica, Ibro, star 32 godine, ženio se toliko puta da ni on sam tačno ne zna koliko puta na broj (reče 25): jedna mu je žena bila 1½ godinu, a ostale po 2—12 meseca. Nimalo nisu retki pojedinci koji su se ženili po 5—10 puta. Neki se ponova ožene kojom od svojih bivših žena. Ali ima i brakova koje samo smrt raskida.

Visočki Cigani stupaju u ženidbene veze među sobom ali veoma često i s naseljima izvan Visočke Nahije, osobito s Kiseljakom i Han Kumpanijom Vitezom, a i s čergašima. Čim se koji oženi, odmah napušta oca, a retko da koji i duže ostane s ocem.

Dok se u varoši uzimaju koji se vole i hoće, po selima se neveste prodaju odnosno kupuju. Prilikom izbora neveste ne gleda se samo na lepotu nego i da ume vešto da prosi. Nekada se je za nevestu plaćalo od 5—15 dukata a sada od 500—1000 dinara i to se daje „u jabuku", čim se isprosi devojka, da se nevesta spremi. Razume se, na taj način se sklapaju samo prvi brakovi, a posle odlučuje volja. U Visokom nema poligamije među Ciganima, a vele da je nije bilo ni ranije. Po selima je bilo toga da drže po dve i po tri žene, pa toga ima i sada (na pr. među Husićima u Moštru).

Nerado Cigani daju obaveštenja o svojim običajima. A u njihovom ličnom i porodičnom životu ima dosta i zanimljivih običaja.

Čim se dete rodi, kupaju ga hladnom vodom. Trećeg dana dolazi komšiluk na babine: pe babina avolaće. Donose pitu, mlijeko i sl. Kogod dođe da vidi dete, daruje ga. Trećeg dana će se dati i ime detetu. Daje mu ga mati u prisustvu rodbine.

Detetu se može promeniti ime, ako ga ko docnije „otkupi". To se čini kod bolesne dece. Ko vidi da je nečije dete sasvim slabo, dođe i kaže dečijim roditeljima: „Moje je dijete" i on im da koji dinar. On promeni ime detetu i zove ga sinom, iako će dete ostati kod roditelja. Tako Derviša Suljića iz Haluga svi zovu Mustafom, kako je nazvan kad je bio „otkupljen". Na takav način Ciganke otkupljuju slabu decu pravoslavnih žena, i onda tako dete zovu svojim „sinom". Razume se, to čine iz izgleda na stalnu dobit.

Pošto muško dete odraste, sunete ga. Svi seoski Cigani ne drže se ni tog propisa, ali je ipak većina sunećena. Za sunet se obično dete nosi berberinu ili berberin dođe u selo. Veruju da hodža prebija mali prst onom mrtvom muškarcu koji umre nesunećen.

Na j a b u k u (tj. o proševini) daje se za nevestu ugovorena suma: 100 do 1000 dinara. Inače se proševina obavlja kao i kod muslimana. I kod Cigana je u običaju k n j a neveste pre svadbe, koja se obavlja u četvrtak uoči svadbe i na isti način kao i kod muslimana. Za vreme dok je žena kniju, dvoje dece drže upaljene sveće. Prilikom svadbe, stari svat sipa nevesti šećerke na glavu, koje kupe prisutna deca.

Na selu ciganskoj nevesti stavljaju na glavu b u r u n d ž u k, kojim joj se sakrije lice. Burundžuk će joj skinuti tek mladoženja, kad uđe njoj u đerdek. U varoši su spremanje neveste i ostali običaji kao i kod „gađina" (muslimana), „gone po šehersko".

Kad se dovede nevesta u kuću, treba da se na ulasku u kuću sagne i da poljubi prag. Ulazeći treba da prođe ispod mladoženjine ruke. U kući je dočekuje svekrva držeći u ruci rešeto sa žitom, pa je posipa. Nevesta treba da poljubi i ognjište. Kad se počne jesti, ona dvori. Posle obeda poliva svakom i dodaje ubrus za brisanje ruku, a gosti je darivaju novcem.

Uveče nevesta najpre ulazi u đerdek, a posle uđe i mladoženja. Ona ga čeka stojeći, i on joj skida burundžuk. Kad oni uđu u đerdek, na vratima ostaje jedan od svirača s bubnjem („bugnjo"), lupa i čeka dar. Đuvegija iznosi maramu i jelo koje je ranije bilo uneto a među kojim je glavna maslenica. Od bubnjara onda drugi otimaju maslenicu. Ranije, a delimično i sada, njih oko desetak bi se skupilo i zavijali bi i maukali oko kuće i prozora gde su mladenci, dok im bi se iznela ta maslenica, oko koje bi se onda otimali, i to je bio veliki „džumbus". To su bili „ruva" ili „vukovi", običaj veoma raširen u Bosni.

„Ispoganilo se sve" vele i Cigani, pa se usled toga napustio i običaj da se posle prve bračne noći gleda da li je nevesta bila devojka. Gledalo se

na košulji. Ako bi se utvrdilo da je bila devojka, svekrva bi joj obukla drugu košulju, izišla i dva puta se okrenula u kolu. Onda bi tek nastalo pravo veselje. Ako bi pregled ispao negativan, nevestu bi vratili posle nekoliko dana. U četvrtak posle đerdeka, svekrva kne mladi kose i prste na rukama i na nogama.

Priča se i među Ciganima da su nekada kažnjavali žene za neverstvo u braku tako da su vezali konjima za repove i rastrzali.

Cigani se sahranjuju u svoja posebna groblja. U grobu moraju biti nasloni, kao i kod pravih muslimana. Mrtvaca okupaju i uviju u platno. Plaču za njim, ali ne „u avaz". Iz žalosti mati za sinom a sestra za bratom otseče pletenice.

Kao što ne drže ni mnoge druge odredbe islama, tako Cigani ni ne slave muslimanske praznike. Bude nešto veselja o Bajramu, ali je Bajram osobito zgodna prilika da žene zađu u prošnju po muslimanskim selima. Ali mesto toga Cigani slave neke hrišćanske praznike i to po julijanskom kalendaru, dakle u isto vreme kada i pravoslavni.

Svi Cigani, a osobito oni koji kuju, praznuju 1 januar. Zovu taj dan V a̋ s i l, ali je više u običaju naziv k o v a č i n a, a zovu ga i V a s i l i c a. Stari su Cigani slavili taj praznik po tri dana. U sadašnje vreme tog dana u svakoj ciganskoj porodici mora biti mesa, rakije ili vina. Ko ima treba da zakolje ćurana. Ne rade tog dana i ne idu nikuda iz sela, nego posećuju jedni druge: idu na „polazniko" u kuću. Prvog koji tog dana uđe u kuću i bude polaznik posipaju pomešanom pšenicom i kukuruzom. Onda ga zamotaju čim, pa i on sedne s domaćinom da zajedno piju. Pošto se iskupi više gostiju, onda i domaćin pođe s njima drugome. Vasilicu slave „zarad kovačinu". Oni nisu kovači, ali su im kovači bili dedovi. (Agan Fafulović, rodom iz Travnika, potrošio je 14 januara 1930 u Visokom 150 dinara, da bi proveo taj praznik). — Pravoslavni u okolini Visokog slave tog dana Mali Božić i uz sasvim drukčije običaje. U Skoplju, gde živi hiljadama Cigana, Vasilica je najveća njihova svečanost. Vasilicu slave i muslimanski Cigani u Modriči, poreklom iz Šapca. Znači, da će Vasilica biti opšti ciganski praznik.

Drugi veliki praznik visočkih Cigana je Jű r j e v o (Đurđevdan). Ne radi se ni tog dana. Pre sunca se treba okupati. Tog dana treba doneti zelenu granu pa je zadenuti pod strehu, radi „lijeka". Ceo se dan provodi u veselju uz rakiju, kafu i duhan, a vare se i jaja, jede pečenica i kiseli kupus. Pod Vranjkom bude tog dana veliki ciganski sastanak.

O A l i đ u n u (Ilindanu) Cigani se takođe provode častećи se jelom i pićem. Mnogi iz donjih sela odu na „dernek" u Kakanj na Vrutke, gde budu i mnogi muslimani.

V e r o v a n j a. Pored svega nastojanja nisam mogao utvrditi da li imaju kakvu svoju uređenu religiju. Izgleda, da je islam ubio njihovu narodnu religiju i da su oni tako ostali bez potpune religije a zadržali samo neke njene elemente u nejasnom strahu od Boga i od prikaza, u bajanju, vračanju[25]) i u mitološkim pričama o svom božanskom poreklu. Saznao sam za sledeća verovanja i čarobne radnje:

---

[25] Sihirbačicom zovu Cigani i drugi muslimani žene koje se bave bacanjem čini, magija. — [26] *Georg Wilke,* Über die Bedeutung einiger Symbole an den Bogumilendenkmälern. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 1924 32.

Ciganke ne peru haljine „s mjenom", kad je mlad mesec, niti petkom. Osim u te dane, ne češljaju se još ni utornikom. Veruje se, da se ne sme ništa šiti po noći „radi štogod".

U prvi akšam se može najviše ograisati *(ograisadev)*. Ne sme se preći preko mosta na kom je vo ili krava razderao psa, jer će se dobit sugreb. A sugreb se leči da se mesto gde se pojavio istare solju i kostreću, i to sve baci na trn.

I Cigani uzimaju od hodža zapise: *hamajlija, lilla*. Kao amajlije treba smatrati što Ciganke (osobito deca i mlađe ženske) nose o vratu i u kosi razne bopke, korenčiće i pužiće. (U Indiji se nose amajlije od malih amonita: Višnu je pre svoje pojave bio sakriven u amonovom rogu.[26])

Da se uspe u ljubavi lek je: ču ano kolako o mišjako kokore (stavi u kolač slepoga miša). Od ječmenog brašna pravi Ciganka kolačić (kolako) s rupicom u sredini. U testo se meće komadić od slepog miša. Kolač se osuši, i momak kad pogleda kroz njegovu rupicu devojku koju želi, ona će ga odmah zavoleti.

Veruju: u koncu se može napraviti da se neka ženska skine do gola. Koja hoće da to učini nekoj drugoj treba da postupa ovako: uzme kakav konac, iseče ga svega, pa sve izveže. Kad izveže, uzme za krajeve i otvori, a konac opet čitav. I kad momak zavoli neku žensku, treba da joj taj konac metne pod strehu ili pod prag. I neka ona samo pređe tamo i amo, pa on uzme konac, ona mora da „pobudali" za njim, i tako je može da skine do gola.

Lakovernom svetu Ciganke prodaju neki koren koji zovu m i l o s n i k odnosno ć e r o r i (ćar-trava). Momak (raklo) ili devojka (erakli, eraklja) treba da kroz taj koren pogleda voljenu odnosno voljenog.

S pomenutim verovanjima je u vezi i jedno od glavnih zanimanja Ciganki: pogađanje sreće i sudbine. Ciganke najviše „faletaju" sa grahom kog mora biti 41 zrno (saranda t'ek kučün fsuj).

Cigani veruju da svaka životinja ima svoju dušu. Kod čoveka, kad spava, duša *(o dži* ili *đi)* izlazi iz tela. U snu se preživljava put dušin po onom svetu. Ako ko spavača naglo probudi, on može šenuti pameću. Duša je ko miš. Kad se vrati duša s puta, uđe opet na usta i kad dođe na svoje mesto čovek se probudi i onda se seća svoga sna.

Mrtvac se može „ukozlačit". To biva ako je neko šakama prevlačio preko njega, kad je počeo da umire. Vukodlak može postati i muško i žensko. Vukodlak može da dolazi svojoj deci, ali im ne čini zlo. Čim zapevaju petli, vraća se. Kad se dozna za „kozlaka", onda uzmu mosur konca, konac se uvuče u iglu, koju zadenu u kozlaka. Kad se vraća, konac se odmotava i tako saznaju iz kog je groba. Onda ponesu na groblje vreću i kolac od trna. Grob pokriju vrećom, dvojica drže kolac, a treći zabija u zemlju, dok iz groba (duša?) progovori: „Jako sam umrla". Od drugih (iz Hrasnica) slušao sam da vele „kodlak", da on može imati i decu, ali su mu ona bez kosti, a trnov kolac treba zabiti u glavu.

Sikado, sikadol je svaka vrsta prikaze. Prikazuju se najviše mrtvi iz groblja (lemoraši). Opšte je verovanje u *moru* koja pada na čoveka, pritište ga i sisa, pa mu sise oteknu. „Lijek" je (kod Cigana i kod drugih) da neko čuva bolesnika i kad bolesnik zaječi, da mu uhvati otok i probudi bolesnika pa mu veli: „Evo je, uhvati je..." I više neće doći. Ili da

neko drugi nad onim koga je mora pritisla tri puta izgovori stih po stih i uvek da puhne preko njega:

Mora ti mora
Abatija ti noga
Zbogom prokleta
Petom sapeta
Lanjskom konopljom.

Osobito je verovanje u aždaje: ažda'a, koja je debela kao ćutuk i obla (tuli), može odjedanput prožderati kozu, nema krila i čuje se na sat hoda daleko kad ide. „Đe doje sve (učini) elać". *Sap* je aždaha koja jede sunce. Naime, pričaju da su bila tri sunca i da su sap pojeli dva i već polovinu trećega. Svako jutro pucalo bi na njih po hiljadu topova, ali bez uspeha. Onda došao Ciganin pa rekao: „Nemojte tako, nego zakoljite stotinu kurbana, ogulite kože, napunite krečom i bacite u ono jezero da izide aždaha. U jezeru (bilo) puno aždaha. Bace kreč. Proždru (ga) aždahe. Ono se u njima uzvari i pocrkaju. I tako ostalo ovo sunce". (Po kazivanju ceribaše Alije Ahmetovića iz Malog Čajna).

P e s m e i p r i č e. Cigani su me posvuda uveravali da nemaju pesama na ciganskom jeziku, nego da pevaju samo srpskohrvatske pesme. Na svom jeziku imaju samo ovih nekoliko stihova, koji su veoma omiljeni i svima poznati:

Kaj sana moro?
Sošće ćušće
Anda foro Ajko.

Ciganski susedi se stalno potsmevaju Ciganima da su njihovi „sveci" (bogovi) Hadži Penga, Hurta, Varta Pipi i Dordu-Jamaz. Cigani to uzimaju za šalu. U njihovim oskudnim pričicama pominju se neka lica, koja bi mogla imati veze s njihovom starom mitologijom. O svom postanku pričaju:

1) Jek sa cjelo narodo. Kana o sveco o narodi dilisalji, ondak e roma aćhile majpalonea pala o narodo. Ondak o dol prokleti sarda romen. (Najpre je bio jedan narod. Kad su se delili sveci i narodi, Cigani su ostali najzadnji, i Bog ih je prokleo da budu Cigani do veka).

2) Prvi Ciganin zvao se Dundul. Bio je car nad Bosnom, i to prvi. Od njega uzeo Bosnu Čifut. Dundul je carovao samo 24 sata. Pravio kulu od sira...

3) Priča se da su Cigani imali cara Hurtu, i bio je kod Boga najpreči. On posije prohu, pa mu proha nije nikla. Onda on rekne: „Bože dragi, de ti rekni da meni proha nikne, pa ću svakom podijeliti!" — A kad mu je proha nikla, on je pokosio i počeo vrijeći. Pa došao jedan prosjak — ko što sad ja — pa zaiska prohe, a on nije dao već ga lopatom ošinuo. Bog onda naredio, pa udarila kiša i svu mu prohu odnijela. Zbog toga su svi Cigani fukara.

(Sve po kazivanju Cigana iz Haluga).

Na kraju da opišem i omiljenu ciganski hazardnu igru b a r b u t. To je igra, kojoj se sa strašću odaju muškarci. Za igru barbuta potrebne su dve male kocke (s ivicama od po 1 cm otprilike). Prave se od osobite masne zemlje i suše na suncu, pošto se na ravnima izbodu tačke. Bode se

od 1 do 6 tačaka, i to tako da suma tačaka na dve uporedne strane uvek bude sedam, tj. 1 i 6, 2 i 5, 3 i 4. Jedna kocka se zove z a r.

U igri može da učestvuje proizvoljan broj igrača, ali najmanje dvojica. Jedan će bacati kocku, a jedan od ostalih će ulagati, tako da u jednom momentu igre učestvuju ipak samo dva igrača, a ostali čekaju na red. Da se vidi ko će početi igru, baca se samo jedan zar. Bacaju redom, dok neko tako ne baci da iziđe „šest". Kome iziđe šest, on počinje igru.

Sama igra se sastoji u ovome. Jedan od igrača drži „banku", kako se to sada veli, i on će bacati kocke. On baca kocke sve dotle dok u igri dobija, a drugi u l a ž u. Kad izgubi, smeni ga drugi. Onaj koji baca kocke ne ulaže ništa nego p o t k i v a ulog svog saigrača. Najpre se svrši pogodba, pa se onda bacaju kocke. Igrač ulaže koliko hoće, a može da ulaže na tri načina. Ako igrač ulaže na č i f t, onda će celu sumu koju uloži ili izgubiti ili dobiti još toliko. Ako kocke padnu 6 i 6, 5 i 5, 3 i 3, onda dobija onaj koji ih je bacao. Ulagač dobija, ako kocke padnu na: 1 i 1, 2 i 2, 4 i 4, 1 i 2. Ponova se bacaju kocke, ako padnu na 4 i 5, 3 i 4, 5 i 3, 6 i 3, 6 i 2, jer te kombinacije ne donose ništa.

Kad se igra na p a r a s a l k a (p a l a s r k a), onda dobija onaj koji baca, ako kocke padnu: 5 i 5, 6 i 6, 3 i 3, 6 i 5.

Treći je način p o l a i p o l a (p o l a p o l a i k l i). Ulagač ulaže dve sume, jednu s p r i j e d a a drugu o t r a g u. Onaj što baca dobiva samo prvu sumu, ako ispadne kombinacija 6 i 5, a nosi sve na „čift" kombinacijama, a to su: 6 i 6, 5 i 5, 3 i 3.

Pojedine kombinacije imaju i svoja imena: duse (3 i 3), ćift (2 i 2), šeš (6 i 6), dubeš (5 i 5), dorat (4 i 4), i jek (1 i 1).

Koji od igrača dadne p o s t a (vreću ili kaput na koji će se bacati zarovi) i slučajno sve izgubi, traži da mu se da „posta", tj. kirija, i kad dobije od svakog po nešto, produžava igru. U barbutu se igra sa svim što se ima, tj. stavlja se na kocku sve što se ima na sebi i u kući. Ko izgubi, zna u besu i prst da otseče ili da proguta zar. Krvni protivnici u igri posle bratski dele kafu, hleb ili već što koji od njih imadne.

B. Bijeli Cigani.

Bijeli Cigani razlikuju se od Crnih pre svega po tome što su nešto otvorenije kompleksije, ali je ta razlika vrlo malena (i možda samo usled veće čistote i punoće tela), i otuda im ime. Međutim, to nije glavna razlika između njih. Glavna je razlika u različitom socijalno-ekonomskom stanju jednih i drugih, i ta je razlika uzrok oštroj podvojenosti među njima. Dok se Crni bave besposličenjem i prosjačenjem a ranije poglavito krađom, Bijeli su mahom imućni, često vrlo imućni, ljudi koji se bave mesarskim ili kovačkim zanatom ili preprodaju stoku, obično konje, u čemu su veliki veštaci. Stoga su oni u mogućnosti da svoj način života učine boljim i oni u tom nastoje da se izjednače s varoškim muslimanima. Muška nošnja kod Bijelih Cigana je potpuno ista kao i kod ostalih muslimana, i ima ih čak koji se raskošno nose. Bijeli Cigani posećuju džamiju. Neki od njih kriju i žene. Ima i ženidbenih veza između njih i naših muslimana, ali su vrlo retke, jer muslimani preziru i Bijele Cigane i smatraju ih nižim od sebe, pa makar bili i imućniji. Dok Crni Cigani prividno i samo po imenu pripadaju islamu, Bijeli se drže verskih propisa Islama. Uz to, Bijeli ne znaju ili neće da znaju ciganski jezik.

Zusammenfassung. Die Zigeuner in der Umgebung von Visoko, (im ehemaligen Mittel-Bosnien). In der Stadt Visoko und in ihrer Umgebung lebt unter der serbokroatischen Bevölkerung eine beträchtliche Zahl von Zigeunern. Ausser in der Stadt Visoko gibt es Zigeuner in folgenden Dörfern und Ortschaften: Haluge, Polje, Vukotići, Hrasnice, Rančik, Varda, Ivnica, Kakanj und Čulina Česma im Bezirke Visoko und in Vranjak, dem naheliegenden Dorfe im Bezirke Sarajevo. Der Verfasser fand während seiner Forschungen (im Jahre 1925—2927) in Visoko und in den erwähnten Dörfern 116 Familien mit ungefähr 580 Seelen als anssässige Zigeuner. Viele Ortsnamen und Traditionen in anderen Dörfern bewahren Erinnerungen auf ehemalige Zigeuner—Ansiedelungen, aber diese Angaben beziehen sich fast ausschliesslich auf die Zeit, da die Zigeuner keine stete Siedelungen hatten, sondern mit ihren Zelten umherschweiften. Die bosnischen Zigeuner werden nämlich allmählich ansässig erst seit dem Anfange des vorigen Jahrhunderts, und zwar unter dem Zwange der türkischen und später der österreichisch-ungarischen Behörden, während sie vordem nomadenähnlich keine längere Zeit auf einem Orte verweilten und von Diebstahl, Beute und Raub lebten, gleich den anderen Zigeunern in Bosnien, wofür die geschichtlichen Urkunden aus dem XVII.—XIX. Jahrhundert viele Beweise darbieten.

Unter den Zigeunern in der Umgebung von Visoko unterscheiden sich die sogenannten Weissen und Schwarzen Zigeuner, und diese Teilung hat ihren Grund wie in anthropologischer Beziehung so auch in verschiedener Beschäftigung und Lebensweise: die Weissen Zigeuner haben eine hellere Komplexie, treiben Gewerbe (Fleischhauer, Schmiede) und Viehhandel und sind bemüht, sich in der Lebensweise und in Sitten mit den moslimischen Serbokroaten auszugleichen. Die meisten Weissen Zigeuner leben in der Stadt; es gibt sehr wenige auf dem Lande.

Die Weissen Zigeuner sprechen heute nur serbokroatisch und die Schwarzen sind zweisprachig: sie sprechen serbokroatisch und zigeunerisch. Die vom Verfasser gesammelten Angaben über die physische Beschaffenheit der Zigeuner beweisen die Richtigkeit der früheren Forschungen *(Dr. L. Glück,* Zur physischen Anthropologie der Zigeuner in Bosnien und der Hercegovina. Wissenschaftliche Mitteilungen aus B. u. d. H., Bd. V., S. 403—433.). — Seit einigen Jahrzehnten erwerben sie die nötigen Lebensmittel durch ehrliche Arbeit, aber haben nicht die erforderliche Ausdauer im Arbeiten und sorgen nur von Tag zu Tag. Sie zeichnen sich besonders durch gegenseitige Liebe aus und unterstützen sich gerne untereinander. Bemerkenswert ist ihre leidenschaftliche Neigung zu Hasardspielen (Karten- und Würfelspiel). Nur scheinbar und oberflächlich gehören die Schwarzen Zigeuner der islamitischen Religionsgemeinschafan.

Die heutigen Zigeuner in der Umgebung von Visoko sind teils primitive Ackerbauer, teils Schmiede, und viele von ihnen arbeiten als Taglöhner und Industriearbeiter, während ihre Frauen nicht geringen Erwerb durch Betteln, Wahrsagerei, Fernzauber, Herstellung von Amuletten und Verkauf der Nürnbergerware den Bäuerinnen finden. Die Hütten der Zigeuner auf dem Lande sind sehr klein, primitiv und elend; sehr selten kann mann eben ihnen manche Nebengebäude sehen. Die Zigeuner haben keine besondere Tracht: die Frauen haben dieselbe wie die Frauen der moslimischen Serbokroaten mit dem Unterschiede, dass sie sich nicht verschleiern.

Von den Bräuchen aus dem Familienleben sind die Familien- und Hochzeitsbräuche ausführlicher beschrieben. Die Ehe ist unbeständig und die Frau wird oft gewechselt. Polygamie war auch üblich. Im Falle schwerer Erkrankung wird dem Knaben der Name gewechselt. Anstatt der moslimischen feiern die Zigeuner einige christliche Feste, besonders den Festtag des hl. Basilius (am 1. Januar), des hl. Georg (23. April) und des hl. Elias (20. Juli) und zwar nach dem Kalender alten Styls. Der Verfasser erwähnt noch einige Elemente aus dem zigeunerischen Volksglauben, die viele Ähnlichkeiten mit dem serbokroatischen. Volksglauben zeigen (z. B. Glaube an Hexen, Werwölfe, bösen Blick, Gebrauch von Amuletten usw.).

MIRKO BREYER: IZ RIJEČKIH DANA FRANA KURELCA*

U siječnju 1849. godine imenovalo je bansko vijeće Frana Kurelca privremenim učiteljem hrvatskoga jezika u riječkoj gimnaziji. »Dana zadnjega měseca januara 1849e godine« obratio se Kurelac banskom vijeću u Zagrebu kao »učitelj slovinskoga jezika na latinskih školah Ričkijeh«, zahvalivši na imenovanju i moleći, da mu se imenovanje pismeno potvrdi i udijeli putni trošak. »Znam da naša državica hrvatska bogatuša nije i zato nebi htio odanle da vadim, gdě je dno plitko«. Zato predlaže, da mu predujam malo po malo od plaće ustegnu, a dopisom od 8. veljače potvrđeno mu je njegovo: »naimenovanje privrěmenoga narodnoga našega jezika učitelja u rečkoj gimnasii.[1]

Onkraj nestalnog i neodređenog dotadašnjeg Kurelčevog života ovo je moglo da bude začetak mirnog nastavničkog zvanja, sa običajnim odmjerenim svojim razvitkom i svršetkom. Ali se tome u svako doba protivila tvrdoća značaja i opora muževna nepopustljivost njegova. Daljnji razvitak njegova života potvrđuje to u obilnoj mjeri.

Teško bijaše Kurelcu, kada je stupio na tlo Rijeke, onog po vlastitoj njegovoj riječi »našemu domovnomu miru i narodnoj počti toli kobnog grada«. Osjećaj mu je kazivao, da se nalazi na ispaćenom tlu domovine svoje, a sredina, u kojoj mu je bilo živjeti i djelovati, pokazivala mu tuđe i neprijatno lice, iskrivljeno uplivom zlosretnih političkih prilika i postepenom infiltracijom elemenata, prema narodnoj našoj stvari neprijateljski raspoloženih.

Rijeka je tada bila iza tolikih prethodnih peripetija opet združena sa Hrvatskom. Dana 31. kolovoza 1848. zaposjednu hrvatska vojska pod vodstvom zagrebačkog podžupana Josipa Bunjevca Rijeku. Naročitim proglasom bje zajamčena stanovništvu sigurnost osobe i imetka, municipalna prava potvrđena i istaknuta nesmetana poraba i talijanskog jezika. Počevši od 13. studenoga iste godine vijala se uz gradski barjak riječki hrvatska trobojnica, a potkraj godine bje imenovan ban Jelačić gubernatorom riječkim. Ovo je stanje potrajalo do smrti Jelačićeve, a iza toga do sklopljene nagode između Hrvatske i Ugarske godine 1868.

Od 17. veljače bio je Kurelac i učiteljem hrvatskog jezika na višoj pučkoj školi riječkoj sa plaćom od godišnjih 500 forinti. U isto vrijeme bio je kao suvišan otpušten učitelj magjarskog jezika, jer je njegov predmet bio izlučen iz nastavne osnove. Učiteljskom svom pozivu udovoljio je Kurelac pravim zanosom. Istakao se u takovoj mjeri i toliko se razlikovao od svojih drugova da je idealno njegovo shvatanje dužnosti nastavnika bilo zapaženo i priznavano i kod nehrvatskog dijela riječkog

* Ulomci iz rukopisa moje studije: »Povijest vidovitog Hrvata Frana Kurelca. — Tragom njegova života i rada«.

[1] Vodnik: Iz ostavštine Frana Kurelca. (»Građa« 8., na str. 71.)

stanovništva. O njemu se govorilo kao o učitelju više iz dubokog nagnuća negoli po dužnosti (»piuttosto per passione che per dovere«).

Kurelac, rođeni idealista i propagator, prihvatio se usto i rodoljubne zadaće, da bude vjesnikom hrvatske, jugoslavenske i sveslavenske misli, diljem Kvarnera ugroženog od pamtivijeka od tuđinske najezde; da Rijeku učini središtem jedne evolucije u smjeru preporođaja i povratka pod upliv domaće narodne ideje.

Godina 1849. donijela je narodima u austrijskoj carevini — jednima kao kaznu, drugima kao fatalnu nagradu — prve začetke nove reakcije. Pod dojmom uspješne ruske vojničke intervencije, bečki se crno-žuti reakcioneri opet osokoliše. Ožujski oktroirani ustav, preteča apsolutizma, stvorio je vojnički uređenu jedinstvenu njemačku monarkiju sa središtem u Beču. Strani i beznačajni domaći činovnici i učitelji poplaviše Hrvatsku i u pravom smislu riječi dođoše divlji i istjeraše pitome. Beznačajnost i podlost slaviše svoje slavlje, a uhode i izdajnici nametnuli se kao prava kuga narodnoj inteligenciji.

Fran Kurelac grozničavo je pratio razvitak političkih prilika od časa kad je došao na Rijeku, kroz jadno ono vrijeme, što je prethodilo zlokobnom carskom patentu od 31. prosinca 1851, kojim je ustav uništen. On, »osobenjak, slobodnjak, poštenjak«, koji »nije hajio ni za cara ni vezira, do za svoj narod«, teško je i preteško snosio slom svojih ideala. Jeseni godine 1849. piše »Moji rodoljubni prijatelji u Rieci umědu mučati ali ja neumiem i sve se bojim da me vrag ne odnese«. Kada se najcrnije slutnje prevarenog naroda pretvoriše u gorku istinu, taj se predosjećaj i ispunio.

Kojim je tada duhom disao Fran Kurelac, klasičnim upravo načinom kazuje njegovo vanredno značajno pismo, što ga je 4. r u j n a 1849. upravio iz G r o b n i k a, uredniku »Slavenskog Juga« prezaslužnom posinku hrvatskoga naroda dru. Bogoslavu Šuleku:[2]

D r a g i g o s p o d i n e i p r a v i r o d o l j u b e ! Ja vam čestitam — ne zato da Vas je kakav pomazanik gospodnjev krstom kakvim nakitio, ili vas gustom kakvom vrećicom zlatnich novčićev posuo (vi se tomu znam i nenadate jer ste im kost u grlu) — nego v a m čestitam, vriednosti vašoj, poštenju vašemu, postojnosti i hrabrosti vašoj. Slavenski jug — dokle ih god vi upravljali budete — to su naše novine i bit će vam spomenik — što ste u ovo sramno vrieme napasti vražjoj odoléli — doklégod kakvog Hrvata preteče. Meni je svagda srce bilo za vas — ali sada smo svi sirote; te je sada vas i narod, kad mu slobodu (što je vas) tako branite, za jedno uzimljem. Za Seneku pišu da su mu ljudski krvopije žile otvorili — otvorit će se i vašim novinam, ne za što drugo nego što naša duša u njih bije)— neka bude i to redko se krvno dělo s osvetiteljem mine — bilo danas bilo sutra. Preveć redko (oprostite da vam to napominjem) u Frankfurt i Berlin dirate — ako toga se sada sve vrti — zašto cara tako malaju i mažu samo da se tamo svikne! a zašto tako navaljuju za taj octroi nego zato da nas od dosadašnje slobode i pravice odseku i prekine neka bi poslě reći mogao Švaburda: Die Slaven Oesterreichs haben sich durch die freiwilligen Annahme des Octroi ihrer Selbständigkeit begeben und sind ein integrierender Theil des deutschen Reichskörpers geworden! Moj brate žalostnieh danov što nam ih je Jelačić Ban donio. Da sada kakv duh jak i slobodan sukne u poteru za geniom nemačkim pak da s jedne strane vreba kako Švaba vrda, kopa, méte, liže, laže, miti, truje, sili i ubija — a s druge naše mučeništvo, čistu dušu, nevinu radost, pravicu i očekivanje naše (!ani) — pak sada — bogo moj velike scene!!! Predobiti će nas Švaba — kakogod Inglezi Indiju, svagda mudar i lukav predobije, — i još naš slovinski Moskov biti će mu u pomoć — bog da prosti čoek nesmi na ono ni pomisliti što nas čeka — dva slovinska cara nam jamu kopaju neka slovinstva nije: Wer sich zum Lamme macht den fressen die Wölfe. U našega cara ko se

[2] Po dosad nepriopćenom izvorniku, koji se u mene nalazi.

Fran Kurelac

neopire taj nedopire. Vidiš kako sada u Magjarskoj buntovnika nejma, to je sve samo Košutovo maslo bilo. sie sind durch alle diese Stürme dem Kaiserhause treu ergeben geblieben — Današnji sviete i ti krasoto naroda nemačkoga!

Šiljem vam govor što sam ga sastavio za djaka moga, nemojte ga prosudjivat, bio sam zle volje kad sam ga sastavljao a morao je u vrijeme biti gotov a vi znate da meni vremena treba ako će od mene malko dobro što da bude, a za djaka početnika nije se mogla stvar na dalje izvesti. Što ću vam reći dalje ne kazujte: Bana sam htio izostaviti da ga i nepominjem no me je Bunjevac primorao te sam uz vietje Bansko i Bana pridao. Da se je rieč slobode štampati mogla to je zasluga g. Matkovića koji je pri Platz-Commandi dobio nalog da on pročita taj moj rukopis, a Eberau von Ebenhorst (kako li se vraga zove) taj je sve oko njega obhodio te mu rekao: Geben sie Acht, da muss was darunter stecken.

Odpokle je Bunjevac iz Beča natrag strašno je schwarz-gelb — ja sam već od direktora bio opomenut da na octroi zube ne otvaram, no ta direktorska admonicija bila je po svoj prilici Bunjevčevo i Hvatićevo jedinstvo. Moji rodoljubni prijatelji u Rieci umedu mučati pred Bunjevcem — ali ja neumiem i sve se bojim da me vrag neodnese. — Teška je stvar danas za čoeka koji za rod mari i srce mu trulo ni lice dvojako nije.

S bogom moj zlatni zatočniče! ako vam dodje u pisarnicu Bernardić pozdravite ga i još druge moje prijatelje kao Bertića, Vežića, Župana Dragutina, Hržića i ako još za koga znate da mi je dobar. S Bogom mili naš, samo hrabro! Fr. Kurelac

Malone pet godina učiteljevao je Kurelac na Rijeci. Bile su to godine predanog rada nastavničkog, prožete očinskim nastojanjem, da »piladi«

svojoj usadi u srca ljubav za nauke, a uz žarku ljubav hrvatskomu rodu i velikoj majci slovinskoj, smisao i privrženost čistom, neiskvarenom jeziku materinjem.

Kada se o početku školske godine sastadoše i kada se o svršetku rastadoše, ozvanjala je krepka i mila besjeda Kurelčeva osobito svečanim načinom školskim dverima. Užívao je i on sâm u bujnoj raskoši svoga slova, upravljenog povjerenoj mu mladeži. Još u kasnijim danima samosvjesno im obnovljuje uspomenu na nekadanje đakovanje: »Vi ste mi svědoci, da sam ja prvi slovinsku knjigu med vas unosio, srdce vam za nju razgrijavao i klicu novoga života u dušu vam rasadjivao«.

Iz njegovog »pozdrava«, kojim je oslovio učenike svoje u početku školske godine 1849.—1850. iznosim zaključne riječi: »Dragi moji učenici! vi ste se sišli, i po dugom rastanku evo se hvala bogu opet vidimo — d a s t e m i z d r a v i! d a s t e m i ž i v i! Ja vam ne nadoměstih ni starice majke ni sědoga babajka; ali ako mi bog bude u pomoć, gledat hoću da vam budem učitelj čto uzmognem bolji, prijatelj čto mogu věrniji; a vi mi budite, kako ste i bili, d o b r i u č e n i c i, v r l i H r v a t i i p o č t e n i m l a d i ć i«.

U »govoru o nauku«, što ga je on sam sastavio i izgovorio Ivan Fiamin, tada učenik petog razreda, veli: »Iz pupoljka ruža procvati, iz mladine ljudi niču, a nauk je zipka mudrosti«. Zanoseći se ljepotama prirode, što nas okružuju, dodaje: »Ali ako je čověk bez nauka gluhâ srdca prema naravi božjoj, nije boljega ni prema rodu ljudskomu«, a onda: »Nauk je iskra, koja dušu sažge, te je rada u vis da poleti i plamenom da plane; — po njem gledajući sebe, robstvo razbijaš; — bez njega čověk čověkom, država državom nije; — on je naše mladosti radost, on je naše starosti milost; on je naše krilo, on je naše ufanje; on je pravi mir, red i blagoslov božji«.

U tom živom i oduševljenom radu dočeka on godinu 1853. Dana 31. srpnja prigodom svečanog zaključka školske godine, izrekao je učenik sedmog razreda Věnceslav Urpáni Kurelčev čuveni govor: »O preporodu knjige slovinske na Jugu«.

Bio je to izvadak iz jednog na širokoj bazi zamišljenog »Pregleda knjige slovinske na Jugu«, kojega je sačuvani dio priopćio dr. Branko Vodnik, a imao je obuhvatiti u suvisloj slici čitavu književnost južnih Slovjena.[3]

Krepko i jezgrovito zbori Kurelac u prigodnom svom slovu o književnosti u opće. »Gdě ti staneš sunce ogranjuje, gdě te nije sumrak se hvata«. Proslijeđuje prema glasu srca svoga, da izloži kako je knjiga na putu od roda do roda došla pred vrata i Slovinskoga roda, naukom braće Ćirila i Metoda. »Mesto knjige jedne, kao čto smo i koléna jednog, iznikoše knjige troje... Tako stigosmo, razkrojeni u troje, do ovoga věka«.

Prošavši stoljećima sustaje kod Gaja, crtajući goleme mu zapreke, proizašle iz opće ravnodušnosti i mlohavosti, koje napokon mladi naraštaj — novo pokoljenje — slavodobitno nadvlada. »Sada nam se gore pozlatiše te u zoru i mladjahno sunce glasovi se čuju starieh otac, Slovinskieh otac. Njihovi dusi, od tolikieh věkov usnuli i samotni, sada uskrsoše, oživiše i med nas stupiše«.

---

[3] Vodnik dr. B. Iz ostavštine Frana Kurelca (»Građa za povijest hrvatske književnosti« 8.)

Od rukopisa Ostromirova, preko glagolskih i ćirilskih pradavnih spomenika književnosti naše — legenda, zakona i ljetopisa, vodi nas prema začecima starog pjesništva: »A vi pěsnici stari: Dubrovčani! Hvarani! Splitjani! Zadrani! — vas da nepominjem? ta vi ste uz ovo crno sunce naših vremen jedina raskoš, jedino ogrijanje naše«.

Prošavši redove starih pisaca naših oslovljuje u iskrenom poletu učenike svoje: »Vi ste sinci nauka — vam je duboku vodu měrit, visoko se penjat. Vi ste sinci domovine — treba da se duhom zaronite u događaje i u ljude naše, da vam ništa tuđe nebude šta se naroda i domovine tiče. »Turpe est in patria esse peregrinum«. Ako tako uzradite onda onoga zmaja predobismo za koga vam rekoh t. j. duha tuđinstva u knjizi Slovinskoj, s koga narodnost vene i sahne«.

Još mu je na kraju zanositi se za najobilnijim mirisom »domačieh travic«, našega cvietja, narodnim pjesmama, poslovicama i pripovijestima, »u kojima je sva radost i žalost, sva slava i junaštvo naroda, sva mudrost njegova, sva ljubka čuvenost i jasna bahorija naše prastarine«. — »Znate i to da je naša narodnica vila sve druge Jeropkinje vile nadpěvala i nadmudrila, i da su joj usta čista i medena«. Slaveći Vuka Stefanovića Karadžića uskrisitelja narodnog tog blaga, završuje pobudom: »To dragocěno blago narodnoga jezika komu je izručeno nego vam?« Na mladjieh sviet ostaje. Pridruži se dragoj domovini tvojoj: U njoj najdublji je koren sile tvoje«.

Bio je to labuđi pjev buntovnog našeg nastavnika, koji se je drznuo, da u praskozorje germanizatornog školskog sustava dade oduška rodoljubivoj svojoj ispovjesti. Malo prije (20. siječnja 1853.) izišla je naredba, da se riječka hrvatska gimnazija mora postepeno pretvoriti u njemačko-talijansku gimnaziju.

Pretpostavljeni, Kurelcu skloni ravnatelj Gašpar Kombol, vrijedan i valjan čovjek, zaklinje ga, da odustane od naumljenog štampanja, a i drugovi i prijatelji naslućuju opasnost po njega u bujnom onom sastavku. Kurelac ne popušta i daje svoju apologiju u štampu kod tiskare Austrijskog Lloyda u Trstu. Odmah iza toga bude velik dio naklade na Rijeci zaplijenjen i uništen. — Slijedilo je, što je u ono vrijeme i u onim prilikama slijediti moralo.

Već 4. kolovoza 1853. upravio je »Komitatsvorstand« barun Kellersperg ministarstvu u Beču svoj referat. Tu se ističe prije svega na Rijeci postojeći politički antagonizam, a kao glavnu kulu hrvatske stranke označuje riječku hrvatsku gimnaziju. Nadalje se tuži, da carskoj odredbi od 20. siječnja 1853., u pogledu postepenog uvođenja njemačkog i talijanskog jezika u školsku osnovu, nije nikako udovoljeno, niti ima izgleda, da se to namjerava učiniti. Napose da je prigodom zaključene školske godine i dijeljenja nagrada dne 31. srpnja bio osobito istaknutim načinom naglašen hrvatski smjer gimnazije. Govor, što ga je izrekao jedan učenik sedmog razreda, pun je duboke mržnje protiv svega tuđega (»den tiefsten Hass gegen alles Fremde«), sa porukom mladeži, da ustraje u borbi, usprkos svim teškoćama i prvim neuspjesima. »Takav govor bio bi svagdje opasan i nevaljan, ovdje pako na Rijeci dokazuje nepopravljivost i očiti otpor spram odredaba državne vlasti«. Na kraju preporuča nužnu promjenu u ravnateljstvu gimnazije uz dodatak da od već namještenih profesora nijedan pri tome ne može doći u obzir.[4]

[4] Bundesministerium für Unterricht Wien. Archiv, 568. M. U.

U ovom se spisu ime Kurelčevo još ne spominje. Tek u pismenoj obrani ravnatelja Kombola od 2. listopada, gdje ovaj u svojoj zabrinutosti moli za blago i obzirno prosuđivanje stvari, spominje se kao isprika, da je namjesni učitelj Kurelac po njem sastavljeni govor pravodobno predočio bio upravitelju riječkog redarstva, a ovaj ga odobrio.

Sam Kurelac ostavio je u dodatku svoje knjige »Fluminensia« (1862.) opširan prikaz svih peripetija one afere, koja je urodila njegovim otpustom i umirovljenjem ravnatelja Kombola. — Nastojao je Kurelac, da Kellersperga uvjeri o bezazlenosti svog sastavka, ali to bijaše uzaludan trud, jer mu ovaj oštro odvrati: »Ihre Rede ist von d r e i e n Ministerien als verwerflich bezeichnet worden«. Ne uplaši našega bundžiju ni negodovanje triju ministarstva, te on uze i opet da brani pred riječkim gromovnikom tobožnju »exclusiv kroatische Tendenz« po njem sastavljena govora. »Das Kroatische ist die natürliche Sprache des Unterrichtes, da alle anliegenden Provinzen, Istrien, die Quarnerischen Inseln, Krain, die Militärgrenze und Kroatien selbst von fast nur slavischen Elementen bewohnt werden, und aus alen diesen Gegenden Jünglinge hierorts sich einfinden, und selbe die Zahl der geborenen Fiumaner, die aber ebenfalls des Kroatischen kundig sind, weit überflügeln. Demzufolge konnte es mir nie in den Sinn kommen, dass eine Rede verfasst in der Sprache meines speziellen Berufes, von jedermann verstanden, und vorgetragen in einer überwiegend kroatischen Stadt und im kroatischen Lande selbst irgendwo Missfallen erregen sollte«.

U listopadu 1853. podastrla je i »K. k. Landes Schulbehörde« u Zagrebu (potpisao u odsutnosti bana podban Lentulaj) »An das hohe k. k. Cultus-und Unterrichts-Ministerium« u Beču svoj izvještaj. Na osnovi priloženog štampanog primjerka inkriminiranog sastavka utvrđuje se, da tu ima raznih po ostale narode uvredljivih mjesta i da je napose pogledom na prilike na Rijeci nepromišljeno sastavljen. »Pisac istoga — veli se dalje — jest privremeni gimnazijski učitelj Fran Kurelac, koji je opetovano već i prije, zbog raznih pedagoških pogrješaka ozbiljno opomenut bio i koji je od studenoga 1852. godine, po nalogu ministarstva, podvrgnut bio strogom nadzoru pretpostavljenog mu ravnateljstva«.

I na tom temelju izbaciše nemirnu crnu ovcu iz pitomijeg stada krotkijih drugova. U kolikoj je pako mjeri Kurelac već i otprije bio posmatran kao sumnjiv elemenat, potvrđuje nam pored onoga što je gore rečeno i činjenica, da je bio pod političkom paskom vlastitog svog liječnika, koji je vršio zadatak špijuna, ulagivajući mu se, da će ga liječiti besplatno »iz osobitog poštovanja prema njegovoj učenosti i patriotizmu«[5].

Janez Trdina u svojoj knjizi »Bahovi husarji in Iliri« (Ljubljana 1903), u kojoj iznosi uspomene o profesorskoj svojoj službi u Hrvatskoj (1853—1867) veli o Kurelcu: »Tožbe, ki so došle v Zagreb jedno samo leto o Kurelcu, učitelju na Reki, bile su tako brojne, da so sestavljale štiri prsta debel sklad«. — Bude Budisavljević u svojim »Uspomenama« opet nam priča, kako je riječko redarstvo budnim okom pratilo svaki Kurelčev korak, a on se podrugljivo hvalio tom tjelesnom stražom.

Dekretom ravnateljstva gimnazije od 24. siječnja 1854. javlja mu se: »u slědstvu po vami složenog, i po jednom učeniku prigodom svěčanog

[5] Andrić dr. Nikola, »Pod apsolutizmom«, Zagreb 1906., na str. 14.

FLUMINENSIA

ili

KOJEČEGA

NA RĚCI

izgovorenâ, spěvanâ, prevedenâ i nasnovanâ

po

Franu Kurelcu

starinom Ogulincu a rodom iz Bruvna u Krbavi.

TROŠKOM BISKUPA DJAKOVAČKOGA.

U ZAGREBU.

SLOVI ANTUNA JAKIĆA.

1862.

Naslovna strana

39. strana
Kurelčevih
»Fluminensia«
(Iz »Tri kusa govorov negotovih er prekipělih i radi težkote vremena tad sužnjevita dokončati se ne mogših«.)

maća naučila? Tudja nas je učenost daleko pretekla, te i najučeniji toga svojim jezikom izreći ne umě, čto on umě tudjim. Trgovci smo, brodari smo: ali nit umēmo Slovinski trgovat ni brodovat; vojnici i junaci glasoviti, odkako je světa i věka: ali lě svoga junačtva Slovinski komu dokazat ne umēmo. Tudji stotnik u našoj vojsci ni imen svojieh junakov bez sramote prozvati ne može, a domaći tako, kao da se u tudjega ugledao. Nisu li nam se gradovi sasvim odtudjili? Ako se ne sukobiš s kakvom jajčaricom ili mlěčaricom, jedva znaš da Slovinskim gradom prohodiš, koga su nam stari otci sazidali. Narod smo još s naših težakov i težakinj; s naše gospode i gradjanov žalibože nismo. Ne radja li se svaki dan sve to veći odpor u otieh gradovih? — Proti čemu? — Proti onomu, čim su drugi narodi, koji su bolji od nas, najponosniji: proti jeziku, proti običaju svomu: narodi, kojim niti jezik tako je lěp, niti običaj tako uljudan i bogomil kako naš.

A tko podupire taj odpor? Podupiru ga tudji književnici, koji bi indě gladovali a kod nas perom šarajuć i tudjinkujuć steku glas ili barem jesti; podupiru ga kděkoji plemići koji misle da Francuzki, kděkoji duhovnici koji misle da Latinski, vojnici koji misle da Němački, i trgovci morski koji misle da Talijanski govoriti treba; onieh i ne spominjuć koji mniju, da razgovor bez trojice jezikov ujedno stepenih niti ugodan niti slastan biti može; podupiru ga tudji kupci, prometnici i rukotvorci, koji, dok biahu prihodnici, veliki biahu poniznici, a odkle su nî usělice, velike su oholice; podupiru ga jata tudjieh oblastnikov, s neznanja jezika na njega

razděljenja školskih nadarjah dne 31a Srpnja m. g. proricanog sumnjivog govora »o preporodu knjige Slovinske na jugu« koncem pervog ovog školskog polětja odpušćate se iz dalnje učiteljske vaše službe na ovoj gimnaziji«. On sam o tom veli: »Nu godine 1853-e jako se smrklo i nastalo doba gluho, te se ovi moji govori Nemačkomu uhu nikako čuti ne dadoše. Svrglo me dakle i oborilo s učiteljske stolice, da polnoć miruje«[6].

Ostavši bez stalna dohotka, valjalo mu se smiriti, pobrinuti se za svakidašnji kruh i kao privatni učitelj, podukom hrvatskog i francuskog jezika najnužnije namaknuti. Potrebe Kurelčeve ne bijahu velike. Od djetinjstva upućena na spartansku jednostavnost pratilo ga je za čitava njegova vijeka neimaštvo i skučenost. Podnosio je on sve to, kao nešto prirođeno mu, a tek rijetko kada razotkrivao je teškoće i brige mukotrpnog svog života.

*

Više od deset godina proboravio je Kurelac na Rijeci. Tamo se u to vrijeme rodila i razvijala tako zvana »riječka škola«, kojoj je on bio duševni vođa i do strastvenosti neumoran radenik i širitelj; od prvog bojovnog mu istupa godine 1852. i dalje kroz sve peripetije te srcu prirasle mu, gorljivo branjene nauke. To je bila dugogodišnja njegova borba za napredak i čistoću narodnog jezika, za koji reče: »Mi hoćemo, da nam milo zvonce našega jezika svudaj pozvonkuje, onoga jezika, koga su kod nas i ptičice izučile, a naviklo mu drvlje i kamenje, te je njime zadahnula sva milina zemlje božje od Balkanske gore čak do sinjega mora«.

*

Riječki dani Frana Kurelca pripadaju već dalekoj prošlosti. Sâma Rijeka prošla je u tuđe ruke, a hrvatstvo one naše grude na moru silom je potisnuto, poniženo i zanemareno; uspomene naše zapostavljene i prešućene. Neka ovdje izneseno osvježi uspomenu a neke epizode iz novije naše kulturne povijesti, povezane sa dajbudi ne zauvijek nesuđenom nam Rijekom.

Résumé. Aus den Rijekaer Tagen des Fran Kurelac. Im Jahre 1849. ward Kurelac (1811.—1847.) ein verdienstvoller Förderer der südslavischen Wiedergeburt, Lehrer der kroatischen Sprache am kroatischen Gymnasium in Rijeka (Fiume). Es konnte dies einen Ruhepunkt im Leben des merkwürdigen und ruhelosen Mannes bedeuten. Von glühender kroatischer Heimatsliebe beseelt, gleichzeitig ein früher Anhänger des jugoslavischen und allslavischen Gedankens, widmete er sich jedoch in starkem Masse, der Verbreitung seines nationalen Bekenntnisses unter den ihm verehrenden Schülern und der übrigen Bevölkerung, in der slavenfeindlichen Einflüssen stets ausgesetzten Hafenstadt an der kroatischen adriatischen Meeresküste. Der Autor schildert in dem hier veröffentlichten Ausschnitte, aus seinem für den Druck vorbereiteten Buche über Leben und Wirken dieses eigenartigen Mannes, begeisterten und tüchtigen Lehrers und eifrigen Förderers der Entwicklung und des Ausbaues der kroatisch-serbischen Sprache, die leidvolle Zeitspanne eines Dezeniums seines Lebens, während Rijeka's erneuter politischer Zugehörigkeit zum kroatischen Mutterlande, und bringt aus bisher unbekannten Briefen und Archivalien, wertvolles Material zur neueren südslavischen Kulturgeschichte.

[6] Kurelac Fr., Fluminensia, ili koječega na Rěci izgovorenâ, spěvanâ i nasnovanâ, Zagreb, 1862., na str. IV.

ISKOPAVANJA U JUŽNOJ SRBIJI.

Posljednjih godina mnogo je razvijena aktivnost na polju istraživanja starina u Južnoj Srbiji. Nekoliko naučnih grupa vrše svake godine veoma važna sistematska iskopavanja.

G. dr. Nikola Vulić, prof. univ. u Beogradu, u društvu sa g. Kokićem, kustosom muzeja iz Skoplja, uspeo je da obelodani u Trebeništu kod Ohrida izvanredne arhajske starine iz 6. stoljeća pre Hr., iz jednog novog groba (posle već poznatih, od Bugara otkrivenih 7 grobova), a ove 1932. g. on je otkrio još ceo niz novih grobova sa dragocenostima dosad nepoznatim. Njegovim radom definitivno je otklonjena hipoteza o najamničkim grčim vođama sahranjenim slučajno u ovim predelima, već cela situacija upućuje na istraživanje naselja u blizini ove raskošne nekropole. To utvrđuje pre svega fakt, da se pored muških grobova naišlo i na ženske, u kojima nije nađeno oružja, ali u toliko više novog nakita i ostalih predmeta vrednih ispitivanja. Pored arhajskih (grčkih delom punih) zlatnih maski, sandala, rukavica, ogleda, nakita i aplikacija na bronzenim i srebrnim predmetima, — i onih sudova sa reljefima jezdećih konjanika i tronožaca sa meduzama i životinjama — koji ne daju kriti otmeni korintski ukus — većina predmeta ipak jeste produkt originalne domaće ilirske kulture. (Naročito šlem, oružje, igle, nakiti etc.).

Nemački Arheološki Institut u saradnji sa beogradskim Narodnim Historisko-umetničkim Muzejem, vršio je ovog proljeća iskopavanja na Gradištu, brdu iznad Mon. Sv. Erazma, severno od Ohrida. Ekspedicija na čelu sa Dr. Unverzagtom, direktorom Museuma für Völkerkunde u Berlinu, a u kojoj su sudelovali mladi nemački naučnici Dr. Reiswitz i Dr. Keller, a od strane beogradskog muzeja Dr. Grbić, uspela je da otkrije jednu veliku tvrđavu, koja je igrala značajnu ulogu u borbi Makedonaca protiv Rimljana.

U Suvodolu, u blizini Bitolja, Skopski je Muzej otpočeo iskopavanje jednog kasnog antičkog naselja, verovatno keramije. G. Dr. Mesesnel tu je naišao na veoma značajnu ranohrišćansku baziliku sa mozaicima.

Već 9 godina vrši beogradski Narodni Historisko-umetnički Muzej sistematska otkopavanja na ušću Crne Reke u Vardar, u blizini Gradskog, u Stobima. Radovi, koje je otpočeo Dr. Saria, prof. univ. u Ljubljani — otkrivši veliki mramorni teater iz III. stoleća, — nastavlja se sve većim uspehom ekspedicija muzeja pod vodstvom Dr. Vlad. R. Petkovića, prof. univ. i direktora muzeja, a u kojoj poslednih godina redovno sudeluju Dr. Jozo Petrović i Gjorgje Manno-Zissi, kustosi istog muzeja. U okviru jedne bedemima (bizantskim fortifikacionim sistemom) opasane varoši otkriveni su ostaci dosta monumentalne građevine episkopalne bazilike (ktitor Filip episkop), jedne velike privatne palate (po nađenom pečatu na brončanom kolutiću) Partheniosa; jedne prvobitno jevrejske sinagoge (prema natpisu na stubu predvorja dao je sagraditi šef jevrejske opštine Poliharmos) pretvorene kasnije u hrišćansku crkvu, a u vezi je sa jednom palatom; terme i jedne zanimljive javne građevine sa ogromnim predvorjem, hipokaustima i velikom peći. Otkriveno je već nekoliko ulica, vodovod i kanalizaciona mreža i najzad glavna ulazna gradska kapija. Na Crnoj reci postoje ostaci starog mosta. Značajno je da su ove građevine, upropašćenog grada zemljotresom u IV stoleću, sačuvale za nauku stil i planove arhitekture IV.—VI. stol. posle Hr. One daju potpuno nov pogled na prelaznu ranohrišćansku i bizantinsku umetnost toga doba, koja je inače svugda veoma slabo sačuvana. Značajna je i dekoracija tih građevina sa raskošnom ažurnom biljnom ornamentikom u mramoru i staklu (naročito u episkopskoj crkvi) s raznobojnim mozaicima i rafiniranim impresionističkim freskama. Ove tehnike također pružaju izvanredne motive i stilske osobine, za koje je teško naći pandane i analogije. Veliki broj prvoklasne antičke skulpture sa stilskim osobinama kasnog helenizma II—III stoleća svraća također pažnju na sebe. I skupocene bronze i mramorne statue i torza i reljefi doneli su na videlo dana poneke potpuno nove variante. Među njima po monumentalnosti ističe se jedna portrestatua sa orijentalnom bradom i kratkom kosom u togi (sa svitkom u ruci?), klasična bista jedne mlade žene-matrone, torzo Amfitrite (donji dio tela sa delfinom), glava Poseidona, od mramornih skulptura — a dva satira od bronze od kojih jedan igra a drugi svira u dvojnicu. Od reljefa ističu se arhaističkom draži igre nimfi oko Pana i

po motivu zanimljiv Dionisije u svom raskalašenom društvu.

Arheološka izložba, priređena juna meseca 1932. u Umetničkom Paviljonu »Cvijete Zuzorić« u Beogradu — pokazala je sve pokretljive vrednosti iz Stobija i Trebeništa na okupu. I tu je bio vidan kvalitet i kvantitet uspeha napornih terenskih radova.

Ali u vezi sa tim iskopavanjima pojavila su se aktivnija pitanja, koja traže svoja rešenja. Njihov koren je u finansiskoj situaciji naših muzeja. To su: 1. što bolje konzerviranje i delimična restauracija otkrivenih građevinskih objekata; 2. podizanje lokalnih muzeja kraj mesta iskopina; 3. podizanje zgrada za muzeje u Beogradu i Skoplju, u kojima bi se najzad dostojno izložile publici, strancima i nauci sve ove značajne tekovine rada jedne decenije na prikupljanju narodne i antičke starine.

Gjorgje Manno-Zissi.

NEŠTO O STAROM HRVATSKOM ORUŽJU.

I.

Vj. Klaić iznaša u svojoj »Povjesti Hrvata« I. str. 27, među ostalim o starim Slavenima i ovo:

»Uza sve to bili su Slaveni ratoborni ljudi »i junaci u boju, osobito kad im je trebalo »braniti domovinu. O njihovu ratovanju »priča potanko car Mauricije: »Slaveni ra»tovahu obično pješke, oboružavši se čvr»stim i teškim štitom. Uza to rabljaše im »još drvien luk i malene, otrovom nakvašene »strjelice.. Kad bi došlo do šaka, borili bi se »mlatom (Streithammer), topuzom (Ham»merbeil) i palicom (Streitkolben)«.

Vladimir Mažuranić (»Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik«) ne navodi, da li je oznaka za obrambeno oružje »štit«, šćit, m. clypeus, scutum, slavenskog porijekla, no etimologija kaže već sve.

Za lûk m. arcus, oružje za strijelanje kaže, da je praslovjenska riječ: lonk (lenk).

Za riječ kladivo n. dem. kladivac, m., m., malleus, čekić kaže, da je prastara i da je »po svih sjevernih i sjevero-zapadnih stranah obična«.

Sjekira, sek-, sik-, f. securis; sveslovj. riječ. V. sječa.

Kijac, kijec, m., demin. kij, malleus ali i srednje lat. clava, cambura, kladivac, maljić, znači bojno oružje na oblik malja ili bata. V. bat. Sveslovj. riječ. Isp. A. R. (srebrn kij, rogat kij).

Kako vidimo, gornje su oznake za oružje, kojim su stari Slaveni prema Maurikiosu vojevali i slavenskog porijekla. I prema tome morali bismo zaključiti, da su ga i sami stari Slaveni izrađivali.

Po kazivanju Lj. Karamana »Iz koljevke hrvatske prošlosti« (Zagreb 1930. izdanje Matice Hrvatske str. 124) »Na hrvatskom »kneževskom dvoru bio je župan oružar »(armiger); još se spominje župan buz»dovanar za kneza, pače i za kne»ginju (maceccharius i maceccharius co»mitissae). U doba kraljeva u kraljevoj je »pratnji štitonoša«.

Zanimljivo je, da čast buzdovanara nisam mogao naći kod drugih sredovječnih vladara onoga doba iz historijskih podataka, koje sam proučio u tu svrhu.

Glavno oružje sredovječnog junaka, sudeći prema dosadašnjim iskopinama bijaše mač.

Mažuranić veli o maču: »Mač meč, meč, »m. gladius, ensis, spata (spatha grč. i dr. »Rieč sveslovjenska«). Svodi se u »svezu i s got. maki, meki. Isp. Rječnik »hrvatskoga ili srpskoga jezika. Izdanje Ju»goslavenske akademije. Zagreb 1880. i d. »Miklosich Franz. Etymologisches Wörter»buch der slavischen Sprachen. Wien 1866. »pak Schrader O. Reallexikon der indo»germanischen Alterthumskunde. Strasisburg »1901. 748 (njem. Schwert svodi se »u drevnu svezu s našim svrdlo). »V. Korda, Rieč sablja (lat acinaces, »persicus gladius; izp. Bartal Ant. Glossa»rium mediae et infimae latinitatis regni »Hungariae. Lipsiae 1901. s. v. acinas da»mascenus) prastara je u nas i osta»lih Slovjena, ali tamno joj je po»stanje. U njemački jezik ulazi rieč istom »oko lo g. 1500.«.«[1])

Prema tome su i mač i sablja bili poznati starim Slavenima.

Starohrvatski mač imao je dvosjeklu oštrinu sa kratkom nakrsticom na balčaku, koja je jedva provirivala preko širine oštrice. On pokazuje oblik, koji je bio općenito proširen u zapadnoj Evropi. Takovi su mačevi iskopani i iz starohrvatskih grobova u Biskupiji kod Knina i Koljana kod Velike, a čuvaju se u muzeju u Kninu.

Iz iskopina grobova kod Kecskeméta, nalazak brežuljka »Czédula-haz« i kod Törtela (županija peštanska), nadalje iskopine kod Kassa (baranjska županija), te pronalazak groba kod Demkóhegya vidimo, da su tamo

[1]) V. Mažuranić »Prinosi za hrvatski pravnopovjesni rječnik. Zagreb 1908.—1922.

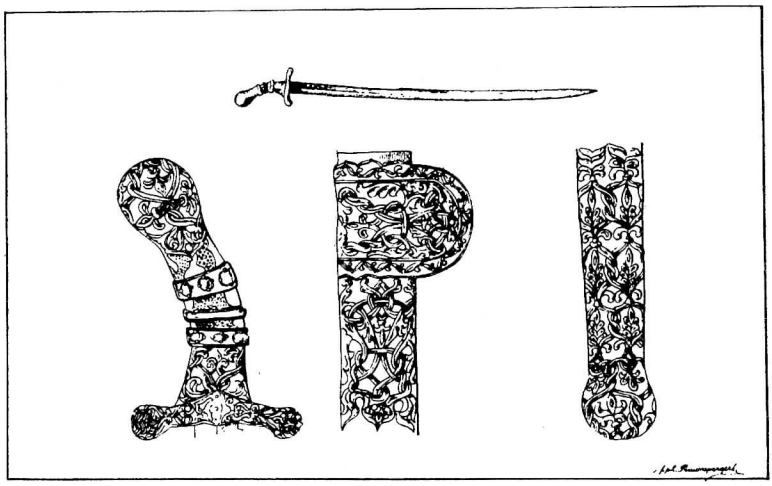

Sablja Karla Velikoga (768.—814.) Balčak i okovi korica s ornamentom dvokrakih pletenica.

bili zakopani konjanici sa sabljama. Magjari drže, da su to grobovi magjarskih konjanika iz dobe zauzeća Ugarske, no ta predpostavka nije ničim dokazana[2])

Ako predstavimo rekonstrukciju tipa ove sablje, to one vrlo naliče onoj sablji, koju je navodno darovao Harun al Rašid Karlu Velikomu (slika 1.).

Izrada ovih iskopanih sabalja odaje tehničku dotjeranost, koja se morala razvijati kroz više stoljeća. Križ na balčaku sablje, iskopane kod Demkóhegya (Demkóbrdo) dugačak je 9 cm i izrađen je iz mjedi. U sredini je proviđen šupljinom, kroz koju se provukao držak te koji se nad oštricom pričvrstio. Oba su kraja toga križa zavinuta prema oštrici i na krajevima proviđena sa kugljicama, kojima je promjer 1.50 cm. Križ je »uložen« srebrom. U sredini se nalaze u obliku četverokuta smještena 4 mala dugmeta. Uz ova dugmeta nalaze se po dvije prema vani zavinute vitice, koje se produljuju prema kugljicama, koje se nalaze na kraju križa.

Za daljne moje izvode potrebno je spomenuti, da su Magjari prošli Karpate, zauzeli nizine sa obje strane Tise, Panoniju, a 906. uništili Veliku moravsku državu a poznato je, kako su svojim upadom u Panoniju razdijelili sjeverne Slavene od južnih Slavena. U ono vrijeme (906.) bili su Magjari nomadsko pleme, živjeli su od grabeža po susjednim zemljama, bili su vrlo vješti konjanici, a glavno im je oružje bilo luk i strijela. Oni dakle nisu nikako mogli već god. 906 imati visoko razvijenu kulturu. Njihova je kultura u ono doba bila u stadiju primitivizma.

U drugu ruku, prema svojoj kulturi i ratobornosti, morali su stari Slaveni imati dobro i lijepo razvijeno oružje.

Pošto sablja, pronađena u navodno magjarskim grobovima odaje postepeni razvitak oblika oštrice i ukrasa, koji se daleko udaljio od primitivizma, ne može biti vjerovatno, da je jedan nomadski narod mogao imati vlastito, tako lijepo i svrsi odgovarajuće dotjerano oružje, koje je u svakom pogledu eventualno i postojalu umjetnost nomadskih plemena nadmašilo. Svakako je veća vjerovatnost, da je to oružje prisvojio od kulturnijeg, nadvladanog neprijatelja, (u ovom slučaju bili su to stari Slaveni, m. o. Velika moravska država).

Osim toga, sablje pronađene u navodnim magjarskim grobovima potpuno su nalik t. zv. sablji Karla Velikoga[3]) (dakle 92 godine

[2]) Dr. Johann Szendrei, Ungarische geschichtliche Denkmäler. Budapest, 1896. str. 41 i dalje.

[3]) Sablja Karla Velikoga čuva se u Beču te je naslikana i kratko opisana u vodiču kroz carsku riznicu od Arpada Weixelgärtnera pod br. 9. str. 81. Ali po cijeloj izradbi ove sablje, a napose po ornamentici, obliku oštrice i balčaka možemo zaključiti, da ona doista potječe iz dobe Karla Velikoga. Ova se sablja kod krunisanja carevima uručivala sa riječima: »Primi ovaj mač iz ruke biskupa«. Njome su od davnine »carevi dijelili novoimenovanim vitezima viteške udarce«. O toj sablji pisao je Wendelin Boeheim i

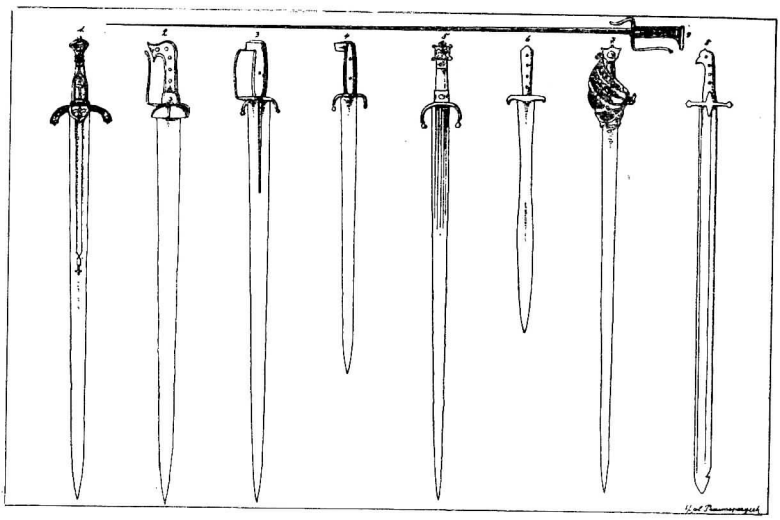

1.) Mač bana Nikole Banića od Lendave (1343.—1356.); 2.) Mač koji je Petar grof Zrinski g. 1654. darovao gradu Perastu: 3., 4., 5.) Bosanski mačevi iz XIV. stoljeća; 6.) Gusarski mač iz XV. stoljeća; 7.) Šiavona iz XVI. stoljeća; 8.) Jednobridni mač t. zv. paloš iz XVI. stoljeća; 9.) Vezena gadara t. j. trobridni mač za probijanje pancera iz XVI. stoljeća.

prije, nego što su Magjari prodrli u Veliku Moravsku).

Iz toga slijedi, da su sablje, nađene u rečenim grobovima, svakako potječu prije dolaska Magjara na teritoriju Velike Moravske i da su ih Magjari prigodom svoje invazije — devedeset i dvije godine nakon smrti Karla Velikoga tamo našli i da su ih preuzeli od nadvladanog neprijatelja[4]).

Prema ovim slikama jasno se vidi, da sablje nađene na području, gdje su živjeli stari Slaveni, najviše nalikuju onoj Karla Velikoga.

Sablja Karla Velikoga ukrašena je pletenicama, koja je ornamentika iz doba tog vladara bila značajna kod Hrvata. Oni su stajali pod utjecajem bizantinske kulture, te su u Bizantu učili zlatarski obrt.

Prema tome ukrasu i prema navodima Mažuranića, da je sablja prastara u nas i

---

Joseph Hampel obojica u »Zeitschrift für historische Waffenkunde«. Prvi u I. sv. str. a drugi u II. sv. str. 45. Bocheim pod naslovom: »Eine militär-tehnische Studie über den Säbel Karl des Grosen in der kaiserlichen Schatzkammer zu Wien«. a Hampel: »Der sogenannte Säbel Karl des Grossen«. Iz obih rasprava proizlazi, da je provenijencija ove sablje obim piscima, poglavito obzirom na njenu ornamentiku, nejasna. Moje je mišljenje o toj sablji, — koja je po svome obliku i ornamentici u naučnim krugovima pobudila veliki interes — da je staroslavenskog porijekla.

[4]) »Hampel Joseph, Altertümmer des frühen Mittelalters in Ungarn, Band I. St. 205, kaže: »Im Berliner Museum für Völkerkunde wird ein Säbel aufbewahrt*** welcher

*** Vergl. Arch. f. Anthr. XXI. (1892) S. 61. von Czechowitz stammt, einer alten slavschen Niederlassung (Fig. 491.).

Dieser Säbel, einschneidige Klinge stumpfwinklige Parirstange und schräg-stehender Griffdorn — stimmt also in allen charakteristischen Merkmalen mit der Gruppe ungarischer Säbel überein! die Klinge ist beinahe gerade und deshalb schliesst er sich zunächst den Säbel von Gombás, Nemes-Cisa und Székes-Fejerwar an. Auf Grund des Eisenbeiles und des Thongefässes, welches den Charakter des zweiten »slavischen« Zeitraumes in Preusen tragen, hat man den Säbel richtig dem VIII. bis XI. Jahrhunderte zugewiesen, was vollkommen mit unserer Zeitbestimmung (IX. bis X. Jahrhundert) übereinstimmt«. Nadalje kaže Hampel: »Auch die Steinfiguren von Husiatyn in Podolien haben an ihrer Seite einen ähnlichen Säbel. — Wir nannten die Reitersäbel der vierten Gruppe ungarische Säbel, weil mit Recht anzunehmen ist, dass die Altvordern mit diesen Säbel ihr Vater-

kod ostalih Slavena i prema navodima Hampela nalazim, da je ona uz mač bila Hrvatima vrlo dobro poznata već iz njihove pradomovine te da je sablja Karla Velikoga slavenskog, možda i hrvatskog porijetla.

Kasnije je pod franačkim utjecajem zauzeo mač dominantan položaj. Toga radi nalazimo ga kod hrvatskih dostojanstvenika, koji su sa franačkim dvorom stajali u vezi.

Istom iza god. 1000. mijenja mač svoj oblik te mu nakrstica biva dulja.

Dr. Ćiro Truhelka ispravno navađa, da je mač Hrvatima služio do XVI. stoljeća kao glavno oružje[5]).

Za vrijeme franačke hegemonije nailazimo na mačeve koje dr. Truhelka naziva imenom znamenitog kovača »Ulfberta«. U XI. i XII. stoljeću mijenja se oblik mača u toliko, što nakrstica na balčaku postaje dulja, dok je držak kratak kao u mačeva prijašnjih stoljeća. To je takozvana »Ingelred-grupa«.

U XIII. stoljeću zamijenjuje okrugli i jajolik oblik drška, sploštena glavica. Mačeve takovih kasnih oblika nalazimo sačuvane u muzeju u Sarajevu i u arheološko-historijskom muzeju u Zagrebu, pa u reprodukciji na mnogobrojnim, dobro uščuvanim s t e ć c i m a kasnijeg srednjeg vijeka u Dalmaciji i Bosni.

U XIV. stoljeću razvio se tipični gotički mač a u XV. stoljeću razvio se bosanski odnosno albanski oblik »Šiavona«, te mač bez jabučice, kome je jedan dio križa zavinut prema gore i dotiče se balčaka, a donji je dio zavinut u obliku potkove prema oštrici, nadalje mač sa istim balčakom, kako ga vidimo kod poljskih sabalja zvanih »karabela«. U XV. stoljeću opaža se, da u našim krajevima sve više sablja istiskuje mač te od toga vremena počima ona na bojištima igrati važnu ulogu, dok na kraju XVIII. stoljeća nije skoro sasvim istisnula mač iz bojnih poljana.

Lj. Karaman »Iz koljevke hrvatske prošlosti« str. 124 kaže: »Teško je reći, da li su se starohrvatski mačevi i uopće starohrvatsko oružje dobavljalo sve iz vana ili se je ono izrađivalo u našoj zemlji. Zabrana cara Karla Velikoga u kapitularima iz god. 805. da se Slavenima ne smije prodavati oružje i oklopne košulje, dokazuje, doista, da su njemački krajevi trgovali oružjem i eksportirali oružje u slovenske zemlje, ali u isto doba ona priznaje nuždu za Slavene, da se zgodimice sami opskrbe potrebitim oružjem«.

Prema tome mora se apodiktički ustvrditi, d a s u S l a v e n i o n o g d o b a b i l i p r i n u đ e n i d a s a m i k u j u o r u ž j e.

Pitanje staro-hrvatskog oružja obrađivali su do sada Franjo Radić u »Starohrvatskoj Prosvjeti«, Dr. Ćiro Truhelka u »Glasniku zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu«, Dušan pl. Preradović u »Zeitschrift für historische Waffenkunde« Band IV. St. 97—128 »Die im Museum altkroatischer Altertümer zu Knin (Dalmatien) befindlichen Waffen« i Lj. Karaman »Iz koljevke hrvatske prošlosti«.

Svi ovi pisci temelje svoje navode o starom hrvatskom oružju poglavito na iskopinama u hrvatskim krajevima te popraćuju ove nalaze sa odgovarajućom literaturom. Njihovi su navodi vrlo vjerovatni i po mome shvaćanju proučenog materijala sasvim ispravni.

Milan pl. Praunsperger

---

land eroberten, d o c h s e i d a m i t n i c h t b e h a u p t e t, d a s s d i e s e r S ä b e l t y p u s i h r a u s s c h l i s s l i c h e s E i g e n t u m w a r. — Vielmehr zeigen uns A n a l o g i e n a u s s e r h a l b U n g a r n s b i s z u m K a u k a s u s h i n, dass die Form im Osten zimmlich verbereitet war. — Neuerlich abgebildet und besprochen von Weigel. Arch. f. Anthr. XXI. (1892) St. 62. — Dr. W. Grempler hat für das Museum für Völkerkunde in Berlin zwei Säbel von Hoban (Südrussland) erworben deren Abbildungen (Fig. 492, 493.) ich der Gefälligkeit des Herrn Direktor Dr. Voss verdanke. — Na str. 206 naslikano je 5 sabalja.

1. pod br. 490 sablja K a r l a V e l i k o g a.
2. pod br. 491 sablja otkopana u Czechowitzama.
3. pod br. 492 sablja nađena u Hobanu.
4. pod br. 493 sablja nađena isto u Hobanu.
5. pod br. 494 sablja nađena u Ljadu.

[5]) Dr. Ćiro T r u h e l k a: Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne. »Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini« XXVI. Sarajevo, 1914 st. 241.

PODACI ZA BOSANSKU ISTORIJU PO SRPSKIM RODOSLOVIMA I LETOPISIMA

Pored povelja i različnih pisama i akata srpskih vladalaca i velikaša iz srednjeg veka kojih se sačuvalo oko 1.200, zapisa i natpisa kojih je do danas poznato oko 12.000, biografija srpskih vladalaca u srednjem veku mogu nam poslužiti kao izvor za našu istoriju i rodoslovi i letopisi. Oni su postali krajem XIV i početkom XV stoleća. Podaci u njima nisu uvek tačni, naročito je netačno citiranje datuma. Mi ćemo to u radu na nekoliko mesta pokazati.

U srpskim rodoslovima i letopisima ima srazmerno malo podataka za bosansku istoriju. Ti podaci uglavnom počinju od druge

polovine XIV stoleća, ili bolje reći, od bosanskog kralja Tvrtka I, čije se poreklo izvodi od porodice Nemanjića. Pre XIV stoleća ima samo jedan podatak u rodoslovima u kojima se pominje ime Bosna u vezi sa zidanjem manastira Davidovice »pri rece Lime v meste Brodareve u Bosne« [1] Najviše podataka za bosansku istoriju u srpskim rodoslovima i letopisima ima iz XV stoleća.

Pre no što bismo prešli da ukratko iznesemo glavne podatke za istoriju Bosne, koji se nalaze u srpskim letopisima i rodoslovima, samo po sebi nam se nameću dva pitanja: zašto je tako malo podataka za bosansku istoriju u srpskim letopisima i rodoslovima i otkuda su i zbog i radi čega uneti u srpske rodoslove i letopise oni podaci koji se u njima nalaze?

Što se tiče prvog pitanja, mi mislimo da bi se ono moglo rešiti na sledeći način. Letopisci su pored drugih izvora najviše crpli podatke za svoje rodoslove i letopise za doba Nemanjića iz biografija srpskih vladalaca. Kako se u tim biografijama ne nalazi gotovo ni jedan podatak o bosanskoj istoriji je unekoliko razumljiva stvar da ih ni letopisci nisu mogli uneti u svoje rodoslove i letopise. Sastavljači rodoslova i letopisa bili su uglavnom kaluđeri. Oni su prema svome pozivu većinom živeli i radili u manastirima. Ovakvih je manastira u Srbiji (Raškoj) bilo veoma mnogo, što je u velikoj meri i doprinelo da se razvije srpska (raška) srednjevekovna književnost, koja je i postala uglavnom radi crkvenih potreba. Naprotiv, u Bosni mi ne znamo ili bar do danas nije utvrđeno, da je podignut koji pravoslavni manastir u XII i XIII stoleću. Najstariji pravoslavni manastir za koji se zna da je podignut u Bosni u XIV stoleću, bio bi manastir Dobrun u blizini Višegrada. Ostali manastiri u Bosni koji nisu imali ni onoliki značaj ni onoliku važnost kao pojedini manastiri u Srbiji, mogli su postati ili tokom XIV i XV stoleća ili posle obnove Pećke Patrijaršije 1557 godine, kada je kod Srba počeo uveliko da struji crkveni život i da se obnavljaju, popravljaju i podižu nove crkve i manastiri.

Bosna je kroz ceo srednji vek, kao i do skorih dana, bila poprište raznih verskih borbi, gdje su svi verski pokreti nalazili plodno zemljište za svoj uspeh. U njoj se nije mogla potpuno učvrstiti i pobedu odneti samo jedna vera, jer su ljudi u Bosni od poslednih decenija XV stoleća, kao i u današnje doba, pripadali muslimanskoj i hrišćanskoj veri. Ova poslednja, koja se deli na istočno-pravoslavnu i rimo-katoličku, ima veliki broj pripadnika i jednog i drugog dela. Dakle, s jedne strane Bosna nije imala u srednjem veku veliki broj manastira i crkava u kojima bi se mogla razviti letopisačka književnost, niti kakva druga književnost u većem stilu, kao što je bio slučaj u Raškoj, a s druge, pak, strane, u žitijima iz kojih su letopisci, uglavnom, crpili podatke za svoje rodoslove i letopise, nije bilo podataka za bosansku istoriju. Ovo su glavni razlozi što u našim rodoslovima i letopisima nema podataka za bosansku istoriju pre XIV stoleća. [2]

Što se pak tiče drugog pitanja: kako su i otkuda došli podaci za bosansku istoriju koji se nalaze u srpskim rodoslovima i letopisima, mi ćemo pokušati da ih objasnimo na sledeći način. Nama se čini da ovo pitanje stoji u tesnoj vezi sa pitanjem vremena otkada počinju da se javljaju podaci za bosansku istoriju u srpskim rodoslovima i letopisima, — a to je od krunisanja bosanskog bana Tvrtka za kralja u manastiru Mileševu 1377 godine, nad grobom Sv. Save.

Posle Časlavljeve smrti 960 godine pa do Tvrtkova krunisanja za kralja 1377 godine bosanska je istorija, verovatno, smatrana kao istorija jedne pokrajine koja ne stoji u tesnoj vezi sa istorijom Srbije (Raške). Do smrti Bodinove (1101) Bosna je bila u sastavu zetske države. Posle Bodinove smrti Bosna je počela živeti samostalnim životom.

---

[1] Љубомир Стојановић, Стари српски родослови и летописи, Београд-Сремски Карловци (1927) 20, 28.

[2] Vladimir Ćorović u svome članku, Dubrovnik u srpskim rodoslovima i letopisima (otštampano iz Rešetarova Zbornika) Dubrovnik (1931) 55—57, iznosi svoje mišljenje i sasvim ubedljivo dokazuje zbog čega ima vrlo malo podataka o Dubrovniku u srpskim rodoslovima i letopisima. Po njegovu mišljenju prvo i najglavnije objašnjenje bi bilo to, što su stari srpski rodoslovi i letopisi proizvod čisto raško-srpske sredine. Potekli prvenstveno iz manastira, odnosno od kaluđerskih radnika, koje je zanimala sudbina njihove pravoslavne pastve, oni su čuvali uspomenu samo na događaje koji su imali značaja za raško-srpsku državu. Sudbina crkve i države u Srbiji Srednjega Veka zavisila je od dinastije Nemanjića i njihovih neposrednih naslednika; stoga su oni kao glavni gospodari bili ne samo u središtu interesa, nego su pred njih jedva gde, i to samo lokalno, video i osećao neko drugi. Ovo objašnjenje koje se odnosi na grad Sv. Vlaha, »a koje je u osnovi tačno«, kaže g. Ćorović, može se primeniti i na Bosnu s tom primedbom da ono »ne važi ipak do kraja«, jer od druge polovine XIV veka sastavljači letopisa imaju »sem Raške interesa i za Bosnu, makar i ograničeno« (Rešetarev Zbornik 55—56), Владимир Ћоровић, Босна и Херцеговина, Београд (1925) 85-86.

Kao potomak Nemanjića po ženskoj lozi (unuk Dragutinove kćeri Jelisavete koja je bila udata za Tvrtkova dedu Stevana Kotromanića), Tvrtko I je držao da njemu pripada pravo da se kruniše za kralja »nad oba kraljevstva« (Bosne i Srbije). Sastavljači rodoslova i letopisa shvatili su važnost ovog krunisanja. U želji da istaknu da Tvrtku I kao potomku Nemanjića po ženskoj lozi pripada najpreče pravo na kraljevski presto, letopisci su uneli u rodoslove i jedan letopis onu poznatun rečenicu: »Stevan že kralj bratu Milutinu kralju Urošu vtoromu, sa svoju supružniceju Katarinoju, dšteriju kralja ugarskog Vladislava, rodi Vladislava, Uroša i Jelisavetu. I Jelisaveta rodi tri sina, Stefana bosanskog bana, Inoslava i Vladislava. I Vladislav rodi dva sina Tvrtka bana i Vlkikija« (karlovački, vrhobrezнички, zagrebački i Pejatovićev rodoslov, i sečenički letopis) [3] Ovu belešku verovatno su uneli sastavljači napred pomenutih rodoslova i letopisa a ne docniji prepisivači. Kao glavni razlog za našu pretpostavku služilo bi to, što se beleška nalazi u četiri rodoslova i jednom letopisu, pa je teško pretpostaviti da bi razni prepisivači i na raznim mestima mogli uneti jednu istu rečenicu.

Posle Tvrtkova krunisanja za kralja bilo je češćih veza između Srbije i Bosne, a 1 aprila 1459 godine, pred samu propast srpske države, Srbija i Bosna su se ujedinile. Na srpski je presto došao sin bosanskog kralja Tomaša Stevan, koji je uzeo za ženu kćer srpskog despota Lazara, a unuku despota Gjurgja Brankovića. Sada su i sastavljači ili prepisivači srpskih letopisa počeli češće unositi u letopise i podatke za bosansku istoriju.

Iz XIV stoleća imamo svega tri podatka za bosansku istoriju u srpskim letopisima. Prvi podatak odnosi se na vojevanje srpskog cara Dušana protiv Bosne. Godina koja se navodi u letopisima kad je to bilo nije tačna. U letopisima se kaže da je Dušan vojevao protiv Bosne 13 godina pre svoje smrti. [4] Međutim Dušanov pohod na Bosnu bio je 1350 godine, t. j. pet godina pre njegove smrti. U drugom se podatku kaže da je (6880) 1372 godine, pored Lazara u Prizrenu i Marka u Prilepu u Bosni vladao Stefan Tvrtko.[5] U četvrtom podatku se govori o upadu Turaka u Bosnu 1397-8 godine i o njihovom porazu. [6]

U XV stoleću imamo više podataka za bosansku istoriju u srpskim letopisima. U njima se uglavnom govori o ženidbi Tomaševa sina Stevana sa ćerkom srpskog despota Lazara Brankovića, o upadima Turaka u Bosnu, o padu Bosne pod Turke i još nekim drugim događajima. Među ovim podacima ima ih u kojima su godine tačno zabeležene kad su koji događaji bili, dok ima i takvih u kojima su godine pogrešne. Tako u jednom se kaže da su Turci zauzeli Bosnu 1463 godine[7], u drugom 1464[8], a u trećem da je to bilo 1465 godine[9].

Iz XVI stoleća nemamo ni jedan podatak za istoriju Bosne u srpskim letopisima, dok u XVII stoleću imamo svega tri podatka[10]. Pored ova tri podatka u letopisima imamo i u letopisačkim beleškama još četiri podatka za bosansku istoriju u XVII stoleću[11]. Prva dva podatka u letopisima odnose se na događaje iz 1688 godine; u jednom se kaže da izgiboše pod Višegrad u Bosni na Drini«[12], a u drugom »Togo leta (1688) Badensis (Ludvik Badenski) erceg nemački, razbi tabor turecki u Bosni i osvoi Bosnu svu«[13]. Treći podatak se nalazi u Magaraševićevom letopisu. U njemu se govori da je 1697 austriska vojska, pod zapovedništvom princa Luja (Evgenija Savojskog), prodrla do Sarajeva i oplenila ga[14].

Od podataka za bosansku istoriju u letopisačkim beleškama veoma je važan i interesantan onaj iz 1682 godine, u kome se govori o buni seljaka (verovatno muslimana) iz okoline Sarajeva protiv sudske vlasti. Događaj se odigrao ovako: 26 maja 1862 godine Seljaci iz okoline Sarajeva, dođu u varoš, zatvore sarajevsku čaršiju, udare na sud i u njemu ubiju sudiju i njegovog pomoćnika, i preturaju sud i opljačkaju što u njemu nađu.

---

[3] Стојановић. Стари српски родослови и летописи 30, 37, 38, 39, 50 и 198.

[4] Ibid. 112, 205.

[5] Ibid. 209.

[6] Ibid. 113, 121 i 219.

[7] Lj. Stojanović, Stari srpski rodoslovi i letopisi 246.

[8] Ibid.

[9] Ibid.: O podacima za bosansku istoriju u XV stoleću videti još u letopisima i rodoslovima 120, 210—11, 235—38, 244, 246, 250, 295—96, 311 i 325.

[10] Ibid. 275—76, 312.

[11] Ibid. 221—22, 209, 323, 332.

[12] Ibid. 275. Zapisivač prvog podatka ništa nam ne kaže koji »izgiboše«. Po onome što stoji ispred ove rečenice moglo bi se slutiti da su to bili Srbi, jer se u prethodnoj rečenici kaže: »Izgiboše (1688) Srbi na Goliju« (Ibid. 275).

[13] Ibid. 312.

[14] Ibid. 276. U vezi sa prodiranjem 1698 kako se u letopisu navodi, treba još videti (l. c. 323 i 332). Zatim i letopisačka beleška (l. c. 331) odnosi se na zauzeće Sarajeva 1697. U belešci je pogrešio zapisivač pri zapisivanju ili prepisivač pri čitanju, te je zbog toga stavljena 1797 mesto 1697.

Ovom prilikom seljaci opljačkaše (razbiše) i četiri kuće sudskih poslužitelja.

Seljaci su skupo platili ovu bunu. Još iste godine dođe u Sarajevo carski izaslanik kapiči-frenk Asan-aga i uze od Sarajeva na ime globe 250 kesa aspri, i za sebe 25 kesa, za decu ubijenog sudije 35, za svije mladje 2 i po kese. Svaka je kesa imala po 500 arslanija, a po dvadeset hiljada aspri. Zatim carski izaslanik pogubi 14 seljaka a 20 pošalje u Carigrad. Naskoro posle carskog izaslanika došao je u Sarajevo bosanski paša Ajdar paša. I on oglobi Sarajevo sa 30 kesa, a latinski kraj varoši za 32 kese. Adji Gavra je dao od svoje strane dve i po kese[15].

Iz XVIII stoleća imamo svega jedan podatak[16], a iz XIX stoleća osam podataka za istoriju Bosne u letopisačkim beleškama[17], ali se mi kod njih nećemo zadržavati.

Pa i u Tronoškom Rodoslovu[18], koji je postao oko polovine XVIII stoleća[19], ima malo podataka za bosansku istoriju. I ovo malo podataka je nesigurno. Od tri podatka za bosansku istoriju iz XIII stoleća u Tronoškom Rodoslovu, jedan je sumnjive verodostojnosti[20], drugi je netačan[21], a u trećem se podatku govori o Bosni u vezi sa srpskim kraljem Dragutinom. U njemu se iznosi kako je Dragutin odrekavši se srpskog prestola (1382) u korist svoga mlađeg brata Milutina, pored ostalih zemalja koje je zadržao za sebe, dobio od svoga šuraka (u Tronoškom Rodoslovu stoji »testa« (ugarskog kralja Ladislava Mačvu) zemli datia (sa Beogradom i severoistočne delove Bosne, Soli i Usori) u T. R. »takože čast Bosnie pridobite im«[22]. U Tronoškom Rodoslovu ne kaže se koje je godine ovo bilo. Sastavljaču Tronoškog Rodoslova je bilo poznato o Dušanovu ratovanju protiv Bosne 1350 godine. Samo se i ovde ne iznosi koje je godine to bilo[23].

Poslednji podatak za bosansku istoriju u Tronoškom Rodoslovu je iz XV stoleća. On se odnosi na pobunu rudara u Srebrnici koju je despot Stevan ugušio u proleće 1427 godine[24]. Po Tronoškom Rodoslovu despot Stevan se ovom prilikom u Bosni i oženio ćerkom gornjo-bosanskoga bana »Tverdka«[25]. Ova vest o Stevanovoj ženidbi sigurno je izmišljena, jer se o tome ništa ne zna u izvorima ni u istorijskoj literaturi.

Objašnjenje koje smo dali zašto je malo podataka za bosansku istoriju u srpskim rodoslovima i letopisima ne može se primeniti i na Tronoški Rodoslov. Sastavljač Tronoškog Rodoslova bio je u boljem položaju od sastavljača srpskih rodoslova i letopisa. On je mogao da nađe dovoljno podataka za bosansku istoriju u slovenskom prevodu Orbinijevog dela: »Il regno degli Slavi« od Save Vladisavljevića i u Brankovića Hronikama. Oba ova dela bila su glavni izvor sastavljaču Tronoškog Rodoslova. Međutim sastavljač Tronoškog Rodoslova nije hteo u svome rodoslovu da govori opširnije o bosanskoj istoriji. Čitajući Tronoški Rodoslov mi smo dobili utisak da je sastavljač sa planom izbegavao da govori o bosanskoj istoriji. Ima mesta gde se to može sasvim dobro da oseti, na pr. kad se govori o sukobu između kneza Lazara i Nikole Altomanovića. Po Orbiniju, iz koga je sastavljač Rodoslova i uzeo ovaj podatak, Lazar je u savezu sa ugarskim kraljem Ludovikom i bosanskim ba-

---

[15] Lj. Stojanović, stari srpski rodoslovi i letopisi 321—22. Netreba zaboraviti da je ova letopisačka beleška postala u Bosni.

[16] Ibid. 332.

[17] Ibid. 336—37, 352.

[18] J. Šafarik, Rodoslovije srbskoje. Glasnik V. Beograd (1853) 17—112 i Miloje Milojević, Obšti list. Glasnik XXXV. Beograd (1872) 1—103. Posle vrlo dobre rasprave Dr. Nikole Radojčića O Tronoškom Rodoslovu sa svim je jasno da Tronoški i Pećski Rodoslov nisu dva zasebna rodoslova, već, »dva prepisa s rukopisa iste redakcije« (N. Radojčić, O Tronoškom Rodoslovu. Beograd (1931) 10—11.

[19] S. Stanojević, L. Marković i Dj. Bošković, Manastir Manasija Beograd (1928) 5; N. Radojčić L. c. 62.

[20] U Tronoškom Rodoslovu se kaže da je srpski kralj Uroš I ratovao sa bosanskim banom i pobedio ga (Glasnik V, 49; XXXV, 28—9). Koliko je poznato kralj Uroš za vreme svoje vlade (1243—1276) nije ratovao protiv bosanskog bana. Može biti da je sastavljač Tronoškog Rodoslova na ovom mestu mislio na pobedu kralja Uroša nad Dubrovčanima 1252—54 godine. U Rodoslovu se kaže da je Uroš pobedio bosanskog bana zbog toga što je srpski kralj pobedio Dubrovčane koji su bili saveznici Bosancima. Pre srpsko-dubrovačkog rata (1249) bosanski ban Ninoslav zaključio je savez sa Dubrovnikom protiv Uroša. Isp. Stanoje Stanojević, Istorija srpskog naroda. Beograd (1926) 135.

[21] Sastavljač Tronoškog Rodoslova kaže da je Dragutin ratovao protiv Bosanaca (Glasnik V, 52; XXXV, 31). Međutim ovo je netačno. Sastavljač je, kako kaže Dr. Nikola Radojčić, »Da bi dokazao njegovu (Dragutinovu) veličinu izmislio Dragutinove ratove s Bugarima, Grcima i Bosancima« (L. c. 23).

[22] Glasnik V, 56; XXXV, 33.

[23] Glasnik V, 67; XXXV, 40.

[24] Konstantin Jireček, Istorija Srba II, Beograd (1923) 26.

[25] Glasnik V, 95; XXXV, 60.

nom Tvrtkom razbio 1374 godine Nikolu Altomanovića (Mih. Jov. Dinić, O Nikoli Altomanoviću, Beograd (1932) 25—7) i dobio jedan deo njegovih zemalja. Po Tronoškom Rodoslovu knez Lazar je sam potukao Nikolu Altomanovića 1374 godine (Glasnik V. 78—9). U ovom slučaju kao i još na nekim mestima vidi se namerno izbegavanje sastavljača Tronoškog Rodoslova da pomene bosanskoga bana ili da iznese neki podatak iz bosanske istorije. Može biti da bi i ova činjenica, što se u Tronoškom Rodoslovu namerno izbegava da govori o istoriji Bosne, moglo unekoliko pomoći da se bliže odredi njegov sastavljač kao i cilj i zadatak koji je sastavljač imao kada je spremao ovaj rodoslov.

Dr. Dragoslav Stranjaković.

JOSEFINSKA SKRB PROTIV POŽARA.

U ogromnom reformiranju i modernijem izgrađivanju svoje apsolutističke države Josef II.[1] nije posred gomile policijskih problema mogao mimoići ni problem vatrogastva pa je to njegovo nastojanje u formi patenta od 26. VI. (meszecza Ivanschaka) 1788. također prilog za poznavanje i onovremene kulture i josefinskog zadiranja u domaći život i opet u vezi s historijom policijske države i »obrigkajtstaata«.

To nastojanje ide u grupu onih akcija kojima je josefinsko ministarstvo učiteljski nastupalo, upućujući »malog čovjeka« svakovrsnim savjetima, kako će na pr. uzgajati ždrijebad, krave i perad, kako sparivati španske i vlaške ovce, kako saditi dudove živice, plijeviti korov i sl. te koliko je štetno o Tijelovu brezovinom kititi kuće, itd., itd. Ovakova tako reći internatsko-kasarnska stega za organizovan život c. kr. podanika bila je iz dana u dan sve predostrožnija i dosadna individualnoj čovječjoj slobodi. Carska briga zabranjivala je dalje pri ljetnim poljskim radovima piti vodu iz zdenaca, onda djevojkama, koje su odgajane u samostanima i sirotištima, nositi steznik (Mieder); roditelji su bili obvezani paziti, da im djeca ne nabasaju na otrovne trave. Zatim je nadošla skrb protiv požara, za opreznost pri kupanju u rijekama, pri sječi drva, te napokon i sasvim razložni naputci kako valja graditi kuće. Josef II. dirao je osim toga i najosjetljivije drevne običaje zabranjujući pucanje u svatovima, zatim sprovode sa svećenikom i karmine, pa i zvonjavu za vrijeme oluje, ali je i naređivao besplatno liječenje siromaha[2].

Poradi publiciteta, unatoč germanizatorne tendencije, patenti su izdavani štampom nuz njemački original i u »zemaljskim jezicima«, i to tako, da su na hrvatskom području kolali, već prema dialektu, i kajkavski (horvatski) i štokavsko-ikavski (slavonski) a od česti miješani štokavsko-čakavski (dalmatinski) prevodi. U ovom, napomenutom slučaju pred nama je brošira od 16 strana folio formata, kajkavska, a kontrasignirali su je Karol Groff Palffy (kr. ug. dvorski kancelar) r. v. i Mihaly od Mikos r. v. (rukum vlastitum) te sadrži četiri dijela i 56 paragrafa.

Iz faksimilovane prve strane razabiru se tu četiri poglavlja a monstruozni jezik ropskog prevodioca slika i formiranje predilirskog hrvatskog izvankurijalnog službenog sloga, koji je kroz decenije bitno onda oblikovao i domaći žargon hrvatskih kajkavaca.

§ 1. kaže: »G l e d e c h n a S z t a n y a«: Pokehdob neprikladnom Hiss (hiž, kuća) delanya, nachinu ogeny ni szamo pochetisze, nego takaisse lesse (lakše) dalye rassiriti more, pri noveh Hiss podiganyu na to pazka imatisze mora, dasze Hisa jedna vtik druge neposztavi, nego, gde moguche je, prosztor najmenye treh Klafftrov med jednum i drugum osztavi.

Slijede zatim odredbe o štagljima[3] za koje je poželjno da budu iza vrtova a po mogućnosti izvan mjesta. § 3. traži da općine osnivaju izvan mjesta sušne peći (»ali hiže za sušiti«) za predivo i konoplju. Dalje treba unapređivati sád visokih stabala nuz kuće, naročito oraha, jer su puni lišća, a »redi drevja« služiće uopće »mesto ognjeneh zidov (Feuermauer)«. Ali s druge strane valja paziti na slobodan prostor za put, da nema suvišnih živičnih plotova na putovima i ulicama i suvišnog drveća, kako »vu vreme nasztajajuchega pogora Szuszedi... (bi) od vszeh sztranih na pomoch mogli doiti«.

Predvidja se posvemašnja zabrana drvenih dimnjaka i u samim drvenim kućama, no

[1] U »Narodnoj Starini« pisali su o razdoblju josefinizma: Vladoje D u k a t, Martin Sabolović (II, 269); Sličice iz zagrebačkog »high life« u XVIII. stoljeću (IV, 183); dr. Josip M a t a s o v i ć, Cigani u doba terezijanstva i josefinizma (VII, 200); Mirko B r e y e r, Jedan antijosefinski hrvatsko-kajkavski govor iz g. 1875. (X, 119).

[2] Isp. P. von M i t r o f a n o v, Joseph II. ... Erster Teil. Wien und Leipzig 1910. S. 430, 431.

[3] Š t a g e l (štagalj), suša, žitnica od njem. S t a d l.

Mi Joſeff Drugi, z-Bosjum Miloſchum izebrani Rimſzki Czeſzar, vſzigdar Povekſſitel, Nemske, Vugerſzke, i Cheſzke, Dalmatinſzke, Horvaczke, i Slavonſzke Zemlye Kraly Apoſtolſzki, Pervi Vojvoda Auſtrie, Vojvoda Burgundie, i Lotharingie, Veliki Vojvoda Tuskane, Veliki Herczeg Erdelya, Vojvoda Mediolana, Mantue, i Parme, Knez Habspurga, Flandrie, Tyrola &c. &c.

Za preprechiti, kulikoje moguche, Saloſztna, i ſzkoro vſzagdaſſnya orſzachkeh pogorov pripechenya, potrebno Szudili, i znaſili jeſzmo za ladanſzka Meſzta u Vugerſzke Zemlye, i na nyu ſzpadajuche Derſave Sztanoviti za ogeny gaſziti nachin prepiſzati, koi

Pervich: Preprechenve.

Drugoch: Hitro zezvedanye, i obznanenye.

Tretich: Berzo Ognya pogaſſenye.

Chetertich: Pazku na ſzledenya, koja joſche povgaſſenom ognyu pripetitiſze mogu, za ſzvoj oſzebuini czily ima.

L

»kade Sganoga Czigla pod nijeden Nachin dobiti ni mochi, mogusze zaonda dimnyaki iz blatneh cziglov, ali pletera, z' nutra, i z' vana dobro omazanoga, napraviti«. Debljina će biti pol cigla. »Vu oztalom naj nebudu prenizki, nego zadoszta zverhu Krova podignyeni, ne teszni, niti gerbavo izpelyani, dasze lahko zlaziti, i pometati budu mogli«.

Zatim se zabranjuje postavljanje (hižneh) peći i ognjišća pokraj drvenih »stijena« (zidova), u kuhinjama pak i »hisama za pranye« ne smiju biti drveni podovi »nego konchemar z' szamum zemlyum, ali z Tlakom nabiti, ako iz Kamenya, Czigla, Taracza, ali ovem spodobneh biti nemogu«. »...podlosnikom dopusztiti morasze, nyihove lasztovite Hise szamem delati, dapache i druge, koje menysse vrednoszti jeszu, akosze szamo k' dugovanyu ovomu dobro razmeju« (a ne moraju biti upotrebljavani »zvucheni mestri«, zidari, drvodjelci »i ovem szpodobni«). § 9. i 10. nalaže sucima mjesta i prisežnicima da u tom smislu nadziru novogradnje, a za prestupnike predvidjene su i kaznene sankcije »i kaj neszlobodnem nachinom bibilo napravlyeno, taki razmetati vchiniti«.

§ 11.—23. govore o specijalnim slučajevima koji lako uzrokuju požar. U prvom redu izaziva »pogor« nepazljivost ljudi pri slame rezanju, vršenju, mlatenju, prediva terenju, mikanju, jahlanju. »...takvi poszli vu nochno vreme ali zevszema osztaviti, ali szamo pri szvechah, vu dobro zaperteh Lampassev[4] zachuvanem, zverssavati morajusze«. Krma, triješće, luči i uopće drvo se ne smije sušiti na pećima i kominima, kao ni predivo i konoplja »vu zakureneh (naloženim) hisah, ali Pechniczah po n o c h i szussiti«. Tu se ukazuje i bijedna slika nehigijenskog obitavanja u tadašnjim seljačkim kućama. Nego u ovoj građi iskrsava i folklorski jedan važan momenat, a to je — nema sumnje — pomno i obilno kultivirani sveto-ivanjski krijes. »Puczanye, i vszako z' puskenem prahom baratanye, tak vu szelah, kak i blizu nyih, vszako palenye, ognya napravlyanye (Feuerwerke)[5] i v r e z n a n S z v e t o - I v a n s z k i K r e s z, jeszu v r e p r e d e n a j o s t r e s s e p r e p o v e d a n a, meszta Szudczi, i iszti priszessniki imaju najostresse kastigani biti, ako na ovakve nedosztoinoszti (sic!) nepaze,[6] i nye dotergnuti marlivo neszkerbesze«. Josefinski režim nije prema nehajnom činovništvu poznavao šale, nije trpio stanovište, da je »svako čudo za tri dana«, pa da se naredbe izvršuju samo prvih dana iza »obnarodovanja«. Stoga je pasivna resistencija razumljiva samo kod objekta josefinskih naredaba, dok su izvršni organi respektovali patent već iz pojmljiva straha pred okrutnim kaznama koje je samodržac bio predvidio.

§§ 15.—17. bave se bakljama, gorućim vuglenjem i opasnošću požara, kad se po kući i po stajama hoda sa svijećom u ruci (prostum svećum, gorućum lučjum ali žerjavkum). Za onovremeni način putovanja karakteristično je, što se kaže: »dapache niti putnikom dopusztiti nemresze, z' goruchemi Baklyami chez koje meszto prepelyatisze« i onda, da »niti ostariassi (gostioničari) k-szebisze navrachajuchem Foringassem goruchu szvechu prez Lampassa vu stale (staje) posztavlyati« ne smiju. Prekršitelji »imajusze taki poleg razluchenya sztalissa najostresse kastigati«. A preventivne mjere

[4] Za XIX. stoljeće koje se dotiče svojim nastavkom ovog razdoblja isp. Dr. Mirko K u s Nikolajev, Rasvjeta kod seljaka. »Etnološka Biblioteka« br. 2. Zagreb 1928.

[5] Pirotehnika!

[6] Ovaj narodni običaj preskakivanja vatre josefinski je režim okrstio nedostojnom predrasudom; uopće je svaka »predrasuda« prosvjetaški taksirana kao sramotna (schändlich), nedostojna misaonih ljudi.

sastoje se u tomu, što »mora vszaka hisa (hiža) z' jednem, ali visse Lampassih, iz dobroga pleha, ali sztekla, ali Konchemar iz mehura napravlyenemi, i dobro zapertemi previdyena biti«.

U narednim paragrafima nadovezuju se dalje zabrane: (18.) Duhana Kurenye: Nigdo neszme vu pogibelneh za ogeny mesztah kuriti, akoprem Lula szvoi pokrovecz bi imala. (19.) Kuhnyih obzsiganye predvidja pažnju prikladna vremena »kada najmre niti vetri nepussu, niti szussa nelada«. U to se vrijeme međutim mora rezervirati i dosta vode i susjede obavijestiti. No hižni gospodari (kuće domaćini) dužni su svojim ženama, kćerima i deklama (djevojkama, služavkama) »oštro zapovedati«, da paze kada na vatri barataju s maslom (kuhaju ili peku) »oszebujno pako, da, ako maszlo bisze vuszigati pochelo, vodu vu nye nevlevaju, nego poszudu pokrivajuch plamen podussiti terszesze«. U kućama su se događale svakovrsne nesreće poradi nepažnje s ogrijevom i svjetlom pa će otsad biti odgovorni kućni gospodari za se i za mlađe, a napose će se brinuti kuda se sipa vruć pepeo. No time nije njihova briga bila ni izdaleka iscrpljena. Svaki osmi dan moraće »dimnjakov žrelo marlivo snažiti, i saje (čađi) s tupum metlum omesti včiniti«. A zimi se moraju dimnjaci svaki šesti tjeden (sedmica) a ljeti svaki treći mjesec »z-najvekssum szkerbjum pometati«. Gospodari ili njihova družina (čeljad) mogu sami čistiti onakove dimnjake u koje se ne može čovjek uvlačiti,[7] ali »po kojeh laziti (plaziti) je mochi — kaže § 23. (Dimnyakov i pechih pometachi — Rauchfänge und Oefenkehrer) — morajusze po vlasztite pometache, ali gde takovi nenahadyajusze, po Drusine chisztiti«. Poglavari općina su dužni skrbiti da takvih pometača bude, a uz to zajedno sa selskim sucima i prisežnicima paziti kako se uopće sprovodi to čišćenje pa zato »vu hise vech krat z-nevarcze prigledati, y lene[8] hisne Goszpodare taki vekssemu Poglavarsztvu nazvesztiti« (prijaviti, § 24.). Kontrole će zato biti službeno tri puta godišnje a da bi se intencije ove »ognyene naredbe« izvršile samo što savjesnije.

Drugo je poglavlje »Naredba za hitro ochituvanye, i obznanyenye pripechenoga Ognya«. To su propisi o noćnim stražama te § 27. naređuje njihovu službu svake noći od Miholja (29. IX.) do Vuzma (Uskrsa) od 9 sati uveče do 4 sata u jutro, i od Uskrsa do Miholja od 10 sati uveče do 2 ili 3 sata ujutro.

»Nyihova dusnoszt je, vu mesztu sztalno gore i dole obhadyati, i nepresztancze na ogeny pazku imati, zaradi thoga nimajusze podsztupiti, vu vreme sztrasenya, vu ostariah, i vdruge kojoigoder Hise zadersavati, kak berse szamo po duhe, dimu, ali na kakovgoder drugi nachin ogeny pochute, szem berse anda pri ognyu vre van izhadyaajuchem, moraju z-krichem, dapache, akobi potrebno bilo, vu rog puhanyem, zrusenyem (lupanjem) na oblokeh (prozori) i hisneh vratah, sztanovnike buditi, najpervich pako, kade zvon vu Turnu nahadyasze, zvoniti dati« (§ 28.). I za ovaj propust službe josefinska vlast naviješćuje strogu kaznu, a u dužnost stavlja još i prijavu civilnim vlastima, no onda i »oszebuino pako (časniku) szoldachkomu stalissu, akobi szoldati vu takvom mesztu nasztanyeni bili, obznaniti«. Zvonjenje i konjanici stupaju po § 30. također u akciju.

§ 31. s naslovom »Ochituvanye, i obznanyenye pripechenoga ognya«: »Vu osztalom, naisze nijeden hisni Goszpodar, ali gdogoder od nyegoveh nepodsztupi pripechenoga vu szvojoi Hisi ognya zataiti, da pache moraju, kak berse ogeny pochute, buku podignuti, i na pomoch zvati, akobi zapovedano nazveschenye zamudili, onda Poglavari takve krivcze imaju kak najostresse kastiguvati, i na primer nyihovoga Imetka na naplachenye vchinyenoga kvara obszuditi, i pritruczati«.[9]

III. partija paragrafa naslovljena je »Od szkerbi, i Naredbe za hitro pogassenye ognya«. Tu je predvidjeno kopanje potrebnih zdenaca u omjeru s brojem kuća, čišćenje bunara, održavanje »meszta za marhe napajanye, ribnyaki, i ovem szpodobna vode zadersavalischa« da se »vu dobrom sztalissu zadersiju«, a isto tako i konyszka plavalisscha a vodene grabe na »nizkeh mesztah izkopatisze mogu, nadomesztiti, i sztekuchem vu nye desgyem pune dersati«. Riječ je dalje o gospockim hižama, gospodarskim

---

[7] U Velikoj Britaniji XVIII. stoljeća dimnjačari su na barbarski način upotrebljavali za čišćenje dimnjaka i kamina malu djecu od 3 do 4 godine. — Pod imenom »dim«, »podimčina«, »dimnica« i sl. plaćana je u staroj Hrvatskoj daća, koju je sabor razrezivao. Nekoji su pokušali tumačiti toga radi i slabo dijeljenje zadruga, a da bi se sačuvale od većeg broja »podimšćine« koju su kmetovi plaćali svojoj zemaljskoj gospodi.

[8] Lijenost kao i — »glupost« (praznovjerje) smatrane su u doba josefinizma kao prestup protiv poretka u državi i otpor protiv careve politike.

[9] Nehotice se ovdje nadaje uporedba s onom persiflažom kojom je Vilim Korajac ismijao pretjerani birokratizam u svojim »Auvergnanskim senatorima« (Veliki požar u Auvergni). Isp. »Vienac«, Zagreb 1877. — O vatri, požganju i ognju isp. Vl. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik. Zagreb 1908.—1922.

zgradama, kloštrima, farnim hižama, fabrikama, pivarnicama, mlinovima, i uopće ondje gdje vatra gori, tu su vlasnici »odperto dužni« da imaju više posuda (bednjev) vode, ali se to tiče i manjih (prostih) kuća, isto i crkava (briga plebanuša (župnika) i šekutorâ (tak zvani czirkveni Otczi, ali koj drugach nad czirkvum ie posztavlven). Predvidja se (§ 37.) i pripravne konjev držanje, a u »Feuer-, und andere Werkstätte« grudely za gaszenye ognya pri bolsseh Hisah, i mesztah, gdesze z ognyem, i drugach barache, i to: z-krovnemi loitrami, ognyenemi haklyi (Hacken!), z-ruchnemi spriczalkami, vodenimi preszekami... da tak szebi, kak drugem na pomoch biti mogu. Male (proste) hiže ipak su morale imati najmanje jednu lojtru (ljestve), jedan »ognjeni hakelj«, »nekuliko vodeneh brenticz« pa nekoliko »iz szlame szpleteneh, znutra, i zvana z-szmolum dobro omazaneh ognyeneh zaimachev, i jednoga plehnatoga lampaša«. Tako su dužne i općine da se opskrbe. A »Poglavarsztvo« (vlast) paziće uvijek »da hižni ladavci nepotrebne stroške nečine«. Poglavari, kloštri, plebanuši i »plemeniti Dvori« (gospoštije) moraće varmegjijama (županijskim oblastima) poslati popis gasilačkog oruđa, a njih će ova vlast »kaj josche ktomu potrebno bude podvuchiti, i premoguchnesse, akobi potrebno bilo, nagovarjati«. Svak će morati biti upućen u svoje dužnosti za slučaj požara. »Nekoji zmed nyih imajusze za possilyanye, i nazveschenye ognya, nekoji na donassanye vode, privasanye preszekih, ali drugeh potrebach, nekoji na chuvanye oszlobodyenoga Imetka drugi zadnich za gaszenye, drapanye, i terganye odrediti, i ovo odredyenye szuszedom, od sztrane Poglavarsztva, vu szhodischu opchine, ponavlyajuch obznaniti«. Tim je, evo, bila predvidjena jedna prisilna organizacija vatrogastva.

Prvi su na mjesto »pogora« morali »šetuvati« (poći) mjesni suci i prisežnici, »kaiti nyihova pelda (primjer), nyihove naredbe, i zapovedi vnogo haszne, Opchina (ljudstvo) pako mora naredbu oveh Poglavarov prez vszakoga zgovora najmarlivesse zverssiti«. Isto su dužni postupiti i gospocki i varmedinski časnici, jer su dužni »k-mesztu pogora pachitisze, i gaszenye na prepiszani nachin ravnati«, ali moraju pridoći i svi mjesni drvodjelci, zidari, kovači, špoljari, dimnjakov pometači i — mlinari, (i ovem spodobni meštri), sami ili zastupnici s potrebnim oruđem. Bližnja mjesta i naselja, gospočine, kloštri i plebanuši također trebaju biti pripravni za pomoć.

§ 46. i d. govore o razložnom ravnanju vatrogasaca (razlosno z-Lyudmi baratanye): »Isztina je, da pri ognyu zevszema dopuscheno je, nazochno lyucztvo, na kuliko potrebno je, na poszel pritiravati, neprikladne szledechem nachinom, koji szamo na pachku (zaustavljanje, smetnja), jeszu, na sztran odpravlyati, nistarmenye nimasze z-nikem szilno baratati, dasze nigdo od gaszenya neszplassi«. Potrebno je obdržavanje dobroga reda: »...kuliko je moguche, vszaka nepotrebna vika osztaviti«, put slobodan držati, s lampašem, dapače, ako je potrebno, rasvijetliti, i paziti, da se vatrogasci pri poslu ne sukobljuju. Dok muškarci gase, žene i dekle moraju ostati kod kuće, da bi u stajama mogle odvezivati marvu i pomoću pastira spraviti na sigurno mjesto. Međutim, »ako ogeny blizu je, Sene (žene) naj krove hisne (hižne) polevaju, i Imetek oszloboditi terszesze, za kojega vre prede szegurno meszto odredyeno biti, i vu vremenu ognya pod sztrasum zauffaneh lyudih chuvatisze mora; tam anda sene, i dekle, vu nasztajuchoi pogibli, recheni Imetek szpravlyati budu imale«.

§ 49. Naredba proti rasztuche pogibeli: Ako pogibel prevlada, onda vszi blisni nahisni obloki, ali krovni oduski oneh hiss, koje z-tersztinum, ali z-szlamum pokrite niszu, nit pod nikakov nachin vech pomochi nemosesze, zapreti, vrata, pivnichni, ali na boltah obloki z-kamenyem, z-tratinum, naszipom, ali z-gnojem zadelati, oszebuino vsza ogeny prijemajucha duguvanya na sztran posztaviti morajusze.

§§ 50. i d. raspravljaju o crkvenim tornjevima, crkvenim dragocijenostima, onda o zaprtom, nadvladajućem i ishađajućem ognju (kako da se postupi s kućama koje su po krivene s crijepom, a kako, ako je krov od slame ili od šindola).

Konačno IV. poglavlje sadrži »Naredbu za preprechiti skodlyiva szleduvanya po vgassenom vre ognyu«, da se ljudi vatrogasci sa garišta ne smiju razići, dok im to ne dopusti »meszta Szudec, koj pri ognyu ravnal je«; da se »pri pogorelischah« moraju postaviti stražari e da »novi pogor nenasztane«. Zatim je riječ o vraćanju gasilačkog oruđa, predvidjene su kazne za otuđivanje lojtra i dr., ali najoštrije: »Z-onemi zadnich, koji natuliko iz chlovechtva bisze pozabili, da vu vremenu pogora kajgod iz duguvany od ognya oszlobodyeneh neszrechnem lyudem bi vkrali, imasze poleg naredyenya 160ga § vu obchinszkoi Naredbi od pregreskih, i nyihovoga kastiguvanya baratati«. Naposljetku treba službeno izvidjati uzrok požara a »zlovolyni pochetniki ognya na odgovor, i kastigu potegnusze«. To je već posao županijskih (varmegjijskih) vlasti, pa se tim i završuje ovaj josefinski patent, koji je napomenutim redarstvenim mjerama minuciozno predvidio svu obrambenu akciju protiv nesreće kao što je požar u ljudskom naselju.

Dr. Josip Matasović

Lujo Hajdić, guslar u selu Goveđarima.
Foto Dr. B. Gušić

Otkako možemo da pomoću pisanih izvora pratimo razvoj dubrovačkoga pučanstva, vidimo kako su i otoci dubrovački Mljet i Lastovo naseljeni Dinarcima jednako kao i ostale dubrovačke oblasti. Pa i ranije prije negoli je Dubrovnik u XIII. i XIV. stoljeću zauzeo oba ova otoka, mora da su Mljet i Lastovo vezani u politički okvir Zahumlja činili nedjeljivu cjelinu sa svojim dinarskim zaleđem. Ni kasnije kad je Republika Sv. Vlaha utvrdila granice na svom planinskom zaleđu, te kad je i na moru ustalila svoju vlast, veza između primorja i zaleđa nije bila prekinuta. Premda je Republika budno pazila na sve pokrete, što su se zbivali u susjednoj Slavoniji, van njenih granica, te je znala da odlučno spriječi svaki jači impuls migracije iz brda u svoje primorje, impuls, koji bi mogao da ugrozi njen stalni državni i ekonomski poredak, uza sve to mudri Dubrovnik dopušta, da se njegova zemlja obnavlja snažnim dinarskim pukom. Gorštaci ili pojedince ili sa svojom najužom porodicom silaze tiho i nezamjetno, ali u stalnom nizu, sa svojih nerodnih planina u župno primorje dubrovačko. Dubrovačka uprava zna za ove došljake, prima ih, daje im zemljište, i sili ih da se kao i svi njeni žitelji bezodvlačno pokoravaju njenim zakonima. Tako se kroz stoljeća laganom, no sigurnom infiltracijom dinarskog etnosa svježila krv jednog zatvorenog društva, te se u dubrovačkom puku usprkos tijesnog područja državnog, čvrstih političkih granica i nepokolebivih tradicija ne javljaju znaci endogamnih procesa. Tako se i na Mljetu sve do najnovijeg doba sačuvao običaj, da momak dovodi djevojku iz Stonskoga Primorja ili i dalje iz unutrašnjosti. Sišavši u primorje planinštaci su se u mnogome morali prilagoditi novoj geografskoj sredini i drugačijemu načinu života. Ipak oni pamte svoje porijetlo i čuvaju vrednote, ponesene iz starog zavičaja, te danas u životu nekadašnjih dubrovačkih pokrajina možemo naći mnoge dinarske forme u govoru, u načinu života i u običajima. Hoću da u ovoj bilješci svratim pažnju na jednu ovakovu sitnicu, koja jasno ukazuje na svoje dvovrsno porijetlo iz primorja i zaleđa. To je paralelno pjevanje uz gusle i uz lijericu, kako se do danas sačuvalo na otoku Mljetu.

Kad sam jednom u sjevernom dijelu Mljeta, u Solinama, mladom naselju od jedva stotinu godina, ušao u komin staroga Sršena-Crljenka, ugledao sam tamo prekrasan primjerak gusala. Ove su gusle, ili kako Mljećani kažu gusli, vrlo lijepe, pomno izrađene, skladnih vitkih razmjera. Osobito

Pavo Stražičić u selu Goveđarima sa lijericom.
Foto Dr. B Gušić

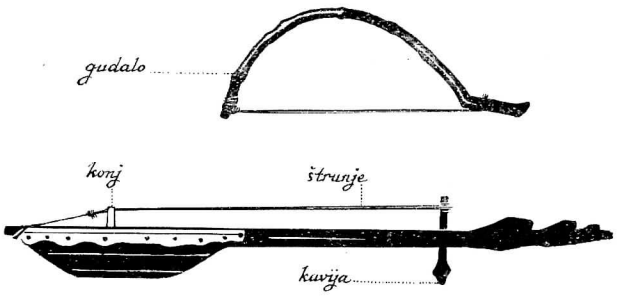

Shematski nacrt gusala s otoka Mljeta[1].

je ukusno izrađen vrat, a i glava, motiv divojarca, odaje otmjen ukus i vještu ruku izrađivača. Posve su pocrnjele od dima u kominu. Po svom karakteru i načinu ornamentiranja, kao i po izradbi same glave, apsolutno odgovaraju dinarskim guslama, i to onim starijim primjercima, rađenim slobodno, bez zanatlijske šablone, kakove sam često nalazio za mojih putovanja dinarskim planinama, osobito u staroj Hercegovini. Stari mi je Sršen rekao, da su i ovo hercegovačke gusle, i da su već mnogo godina u njegovoj porodici, jer mu je još pokojni djed kao malenu dječaku kazivao (Sršen ima sada oko 80 godina) da ih čuva kao uspomenu iz staroga kraja. Osim staroga Sršena ne zna više nitko u čitavoj porodici pjevati uz gusle. Mladi ljudi prezirno govore o guslama, kao o strasti podjetinjelih staraca. Uistinu na otoku umiju pjevati uz gusle samo još najstariji ljudi. Kasnije sam i u selu Goveđarima, također u sjevernom dijelu Mljeta, našao starca od preko 70 godina, Luja Hajdića, koji je još ljubomorno čuvao svoje stare gusle, posve nalik guslama u Solinama, i koji je usprkos gluhoće još znao da uz njih pjeva. Oba su ova pjevača pjevala samo starinske pjesme, ponajviše iz ciklusa Kraljevića Marka, i nisu nikako poznavali novijih pjesama, što se danas najviše čuju u planinskim oblastima. Pijev i recitacija jednaki su kao u hercegovačkih pjevača, tek je način pjevanja u ovih staraca sasvim slab. Pjesme što ih oni pamte, krnje su, to su uglavnom ulomci, uobičajeni uvodi, loci communes, pjevani bez vještine, naprezanjem staračkoga pamćenja. Vidi se, da starci nijesu imali kome da pjesme pjevaju, da ih nijesu nikome predavali i da su tako pozaboravljali svoje staro umještvo.

Drugačije sa lijericom. Lijerica je glazbalo, što se danas na Mljetu općenito upotrebljava kod razgovora, na sijelu i na zboru. Sviraju u lijeru većinom mlađi ljudi, na način, kako su ga odlično opisali već Kuhač i Kuba u svojim raspravama. Tek poslije Velikog Rata opaža se, da i sviranje u lijeru pomalo nestaje, a zamijenjuje lijericu ili harmonika ili gramofonske ploče u kućama amerikanaca. Ipak se lijerica ne upotrebljava samo kao pratnja za ples, kako su mislili Kuhač[2]) i Kuba[3]), nego se uz nju i pjeva, kako je to već u Nerežišću na Braču opazio dr. Milovan Gavazzi. U svojoj raspravi »Jadranska lira — lirica« iznio je Gavazzi[4]) ispravno mišljenje, da je taj muzički instrument značajan za mediteransko kulturno područje, da je lijerica »muzički instrument levantinski ili bolje istočno-mediteranski s epicentrom širenja i usavršavanja negdje u Grčkoj«, te ga prema tome i na Mljetu imamo uvrstiti u grupu mediteranskih kulturnih vrednota. Nasuprot dinarske gusle moramo na našem otoku bezuvjetno ubrojiti u sferu balkanskih upliva, ne ulazeći kod toga u pitanje, nisu li i gusle kulturna tekovina, što je s Orijenta došla na Balkan. Da gusle na našim jadranskim otocima zaista potiču s balkanskog kopna, dokazom su nam uz samu usmenu tradiciju i instrumenti izrađeni analogno hercegovačkim, i pjesme, naročito o Kraljeviću Marku, što se uz njih recitiraju jednako kako ih pjevaju i današnji hercegovački guslari.

Vrijedno je još istaknuti, da porodice obaju pjevača, i Sršeni i Hajdići, nisu na otoku

[1]) Zahvaljujem gđi prof. Zdenki Sertić, što mi je najpripravnije izradila priložene crteže gusala i lijerice prema primjerku lijerice, što sam je s otoka Mljeta donio u Etnografski muzej u Zagrebu i prema mojim bilješkama.

[2]) Fr. Š. Kuhač: Prilog za povjest glazbe južnoslovjenske. »Rad« 38, Zagreb 1877 p. 64 i dalje.

[3]) Lj. Kuba: Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji. — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Jugoslavenska Akademija sv. 4., Zagreb 1899. p. 161.

[4]) M. Gavazzi: Jadranska Lira — Lirica. »Narodna Starina« (IX.) svez. 22., Zagreb 1930. p. 103.

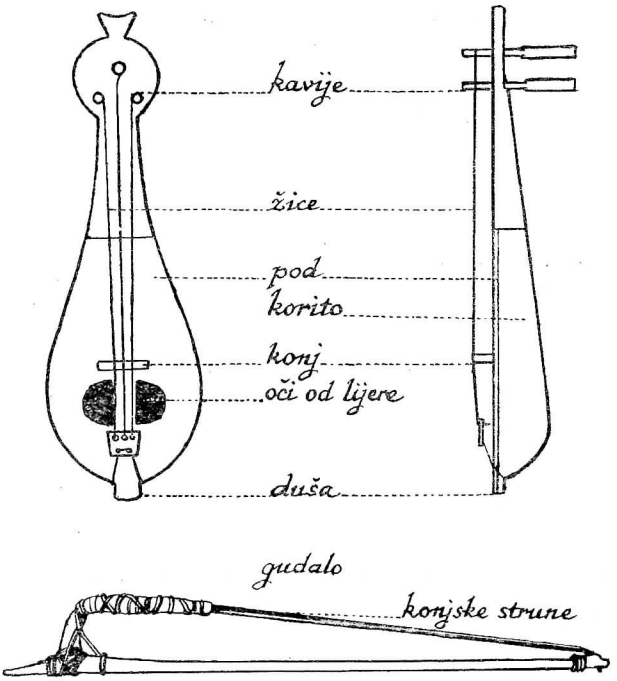

Shematski nacrt lijerice s otoka Mljeta.

recentno došljačke. U pisanim izvorima susrećemo ih u mljetskom pučanstvu od XVI. stoljeća unaprijed. Tako nam se u aktima mljetske kancelarije, 26. novembra 1562., spominje kao mljetski sudac neki Nikola Haidin,[5]) a porodično ime Sršena sretamo po prvi puta 1659. godine, kad se u Liber mortuorum Župe u Babinu Polju spominje neki Iuan Sarzsern, koji je pokopan kod župne crkve sv. Vlaha.[6])

[5]) Vendite god. 1562. u spisima mljetske kancelarije. Dubrovački Arhiv.

[6]) Liber mortuorum god. 1657.—1737. Župni Ured Babino Polje.

Prema usmenoj tradiciji lijerica nije na Mljetu stari instrumenat. Bit će da se udomila na otoku tek potkraj dubrovačke vladavine, te bi i u tome Gavazzi mogao imati pravo, kad tvrdi »da lira u nas na Jadranu nije iz velike davnine«.

Paralelizam obaju ovih muzičkih instrumenata, od kojih ovdje na Mljetu jedan pripada balkanskom, a drugi mediteranskom kulturnom krugu, jasno ukazuje na žilavost balkanskih kulturnih vrednota, kad su se one, iako rudimentarno kao gusle na Mljetu, mogle sve do danas sačuvati usred biološki tuđe sredine, i u samom Mediteranu.

Dr. Branimir Gušić

LUK ROŽANAC

B. Vodnik u svojoj »Povijesti hrvatske književnosti«, (Zagreb, 1913. str. 85) govoreći o trubadurskoj lirici talijanskoj u Dalmaciji izriče nagađanje, »da su do Dubrovnika dolazili pače i njemački ovakvi pjevači, t. zv. »spielmani«, jer su neki konvencionalni izražaji iz njihove ljubavne lirike, na pr. »frava« (nj. Frau, gospodja; ahd. frova, mhd. frouve) i »rožanec« (njem. Rosenkranz) nalaze već u najstarijoj dubrovačkoj erotici«. U bilješci o ovoj svojoj tvrdnji Vodnik upućuje na »Stare pisce hrvatske« II, 177 i 413.

Na prvome od tih miesta nalazimo poznatu iz školskih priručnika pjesan Šiška Menčetića s početnim versovima:

»Pjesance, kad budeš na skutu taj fravi,
ne moj da zabudeš: nje liepos pozdravi«.

Druga potvrda za tu riječ, koju navodi i

Rječnik Jugoslavenske Akademije III, 70 nalazi se u istoga pisca:

Goraše svital raju liščU toj fravi (i 6. 240)[1])

Druga po Vodniku njemačka trubadurska riječ nalazi se u umiljatoj pjesanci Gjore Držića

»Lovac loveći, diklice,
s kragujcem drobne ptičice«

koja se također nalazi u školskim čitankama. Lovac, koji je u lovu ožednio, traži vodu, nađe mlade diklice, gdje beru ruže i viju krunice. Te djevojke

»imahu luke rožance
i s perjem zlatne strelice.«

Luci rožanci koji se ovdje spominju isto su što i rožani lukovi, to jest načinjeni od roga. Rožan luk spominje se u bugaršticI »Vojvoda Janko ustrijeli zmiju u vazduhu i tim Sekulu u srce pogodi«. U toj pjesmi ban Sekula ide boj biti s Turcima i, kad dođe na carev šator, pusti iz njedara zmiju krilaticu a car pusti sokola. Obje se životinje »zadjenu se u jajeru vedra neba« i panu na šator vojvode Janka, koji s Ugričićima pije vino. Videći kako se zmija ovila sokolu oko krila, Janko

»u ruke ti ufati tvrda luka rožanoga«

i pita Ugričiće bi li strijeljao zmiju ili sokola i t. d. Kako je došao Vodnik na to da od akuzativa pl. »rožance« načini nominativ rožanec (mjesto rožanac) sa značenjem Rosenkranz, ne znam; valjada je imao na umu poljsko »różaniec« i češko »růženec«, koje znači brojanice. No za ovo značenje »Rosenkranza« imadu u srpskohrvatskom samo riječi brojanice ili brojenice, krunica, očenaši, ruzar, patrice, čislo i najstarija od njih kralješi. Prema tome sve nagađanje o dolaženju njemačkih špilmana u Dubrovniku visi o riječi »frava«, koja dolazi svega dva puta u čitavoj jugoslavenskoj književnosti, i to kod jednog pisca. Međutim da su špilmani dolazili na Balkan poznato je otprije iz brojnih potvrda te riječi u srpskim spomenicima, koje se nalaze u Miklošićevu Lexicon palaeoslovenicum s. v Шпильманъ str. 1135, pa je moguće da su se svraćali i u Dubrovnik najjače prometno i trgovačko mjesto na slovinskoj obali Jadrana.

U istoga Miklošića ima isto tako dosta primjera za rožana i rožanik (рожанъць и рожаникъ) koje se tumači prosto kao »τόξον, arcus« (i b. 802), iz čega se vidi da su takvi lukovi morali biti nekoč vrlo rašireni.

Među »Paštrovskim pripjevima uza zdravice« imade Karadžić pod brojem 135 ovaj pripjev starome svatu kad pije čašu:

Pustila se zlatna žica iz r o ž a n s t v a
l u g a,
savila se starom svatu okolo klobuka
ili
čast da ti je, stari svate, i crveno vino!

»Ovako se, kaže Karadžić, pripijeva i kumu, djeverima i svima ostalima...« (Srpske narodne pjesme I, 83. Državno izdanje Beograd, 1891).

Ono »Ili« jamačno znači da se mjesto versa »Savila se...« može kao drugi veras pjevati »čast da ti je...« Za tamne riječi »iz rožanstva luga« daje zapisivač u bilješci ispod crte ovo pobožno tumačenje t. j. (po kazivanju ljudi, među kojima se ovo pjeva) iz onoga luga, gdje se Hristos rodio, i znači iz mira, da bi svadba na miru prošla, kao što je vidjeno, da se i u drugijem pjesmama sluti i želi«.

Kakav bi to bio lug, gdje se Hrist rodio, za koji ne zna ni historija ni legenda, Karadžić ne govori ništa, isto kao ni Budmani, koji u Rječniku Jugoslavenske Akademije VI, 200 pod riječju l. »lug« (šuma, loza, rit) navodi ovaj primjer s tom pučkom glosom. Očito je da su dva versa nekoć glasila:

Pustila se zlatna žica iz rožanca luka,
savila se starom svatu okolo klobuka,

i da je ta počašnica nastala u ono pobliže neodredivo staro vrijeme, kad su se u Gornjem Primorju nosili klobuci i kao oružje upotrebljavali lukovi rožanci.

Postanak ovoga distiha možemo sebi lako predočiti: U kući gdje sjede svatovi za stolom, svi pod klobucima, visi na zidu ili leži na polici luk, kojega tetiva odapeta (da se luk ne kvari) dohvaća kuma po klobuku. U očima onoga svatovskog začinjaoca ili zbora djevojaka, koje pripijevaju sve svatove redom, ta tetiva pretvara se u zlatnu žicu, koja hoće da se savije kumu oko klobuka.

S. Trojanović u dobrom članku »Oružje«, Stanojevićeva Enciklopedija Srba, Hrvata i Slovenaca III, 272, zamjenjuje luk i strijelu i piše ne sasvim razumljivo: »Strijela se sastoji od drvenoga luka, a tehnički savršenija sa spojenom rožinom ili čak mjestimično i s kosti u luku kao potplatom«, a malo dalje (str. 273) kaže da je za luk uvijek uzimana tisovina, rožnih lukova on ne spominje.

U raspravi »Geschichtliches und Mythisches in der germanischen Heldensage« (Sitzungsberichte der preussischen Akademie, Berlin 1909, 1. Halbband, S. 923) Heusler govori o azijskim rožanim lukovima (Hornbögen) hunskim, no takvi lukovi bili su odavna poznati na Balkanu. Homer u Ilijadi IV, 105 spominje luk od rogova divokoze, dug 16 pedi. U srednjem vijeku bili su rožani lukovi toliko u običaju da je riječ »cornu« u latinskim spomenicima bila sinonim za »arcus« (vidi Demmin, Kriegswaf-

[1]) Budmani u tome mjestu u RJA kaže: »Radi postanja ne može se pomisliti nego na njem. Frau, ali je to svakako vrlo čudnovato«.

fen in ihren geschichtlichen Entwicklungen, str. 880. VI. Aufl. Leipzig, 1893).

Iz ovih triju primjera, Držićeva, bugarštice i počašnice vidimo, da su se lukovi gradili i kod nas od rogova, i ako ne znamo, od kojih su sve životinja na Balkanu uzimali rogove za luk. Marulić u Juditi (Stari pisci hrvatski 1, 11. u Zagrebu, 1869) spominje bivolje lukove u rukama Nabukodonosorovih pješaka, a Kavanjin (Bogatstvo i uboštvo 481 b. Zagreb, 1861) spominje u ruci jednog anđela luk načinjen od slonova zuba (»elefantji luk«).

Ante Šimčik

PUBLIKACIJE

Milan Prelog, Pout' Slovanů do Moskvy roku 1867. Prevela Milada Paulova (Prace Slovanské Ústavu v Praze, svazek V. V Praze, 1931. XVI. 183.

Pisac ove monografije bio je kod nas u neku ruku specijalista istorije slovenskog preporoda, slovenske uzajamnosti i međusobnih odnosa slovenskih naroda. Polje ovoga rada je opširno, a neistražene ili slabo obrađene građe ima na pretek. Jedna od najinteresatnijih epizoda iz istorije slovenske uzajamnosti jeste upravo Moskovska etnografska izložba godine 1867 i putovanje na nju većeg broja slovenskih naučenjaka i javnih radnika. Tome je slovenskom »hadžiluku« ili »hodočašću« pokojni Prelog poklonio veliku pažnju i posljednju svoju publikaciju. On je pomno proučio doba i literaturu, pregledao onodobnu štampu i posebne publikacije te je izradio za sada najopsežniju studiju o tome zanimljivom događaju. Međutim je on fragmentarno objavio rezultate svojih istraživanja u domaćim našim časopisima (u »Volji«, »Letopisu Matice Srpske«, »Ruskom Arhivu« i kod nas u »Narodnoj Starini« X, 280), a cela radnja je izašla u kolekciji »Radova« Slovenskog instituta u Pragu, u lepom češkom prevodu, universitetske docentkinje gdjice Dr. Milade Paulove. Knjizi je priložena zanimljiva onodobna plaketa sa slikama svih učesnika slovenskog hodočašća; ali je šteta što nisu imena na slici dešifrirana. Na kraju knjige nalazimo zanimljive, ranije poznate spise iz Kr. Zemaljskoc arhiva u Zagrebu, koji se tiču dopusta u Rusiju dvojice hrvatskih naučenjaka, profesora Petra Matkovića i ravnatelja Adolfa Vebera od kojih je prvi posle izmene misli između Hrvatske dvorske kancelarije u Beču i carskih Ministarstava unutrašnjih i vanjskih posala dobio dopust, te je uzeo učešća u putu u Rusiju (o čemu je onda referisao u »Radu Jugoslavenske Akademije« knjiga I.), a drugom bio je uskraćen dopust, pod izgovorom da bi to škodilo interesima poverenog mu zavoda (u stvari nije se htelo da u Rusiju putuje jedan vidjeni opozicionalni političar).

Prelogova knjiga sadrži, u glavnom, pripremu izložbe, izmenu misli između slovenskih putnika, naročito Čeha i to osobito obzirom na rusko-poljske odnose, onda opis samog puta, događaje u Petrogradu i Moskvi, povratak i posledice »hodočašća«, poimence za pojedine učesnike. Autor je iskoristio veliku građu i uložio mnogo truda da bi je prikazao sintetički i ubedljivo. U tome je njegova nesumnjiva zasluga. No ovdje treba spomenuti i to da je ruska građa delom ostala nepristupačna pokojnom autoru (ona, što se nalazi u Rusiji), delom nije iskorišćena (ona, koja bi se mogla naći u Pragu, pa i u Beogradu). Posle ovih općenitih napomena o knjizi pokojnog istoričara treba istaknuti momente koji se tiču Južnih Slovena i prema tome spadaju u okvir »Narodne Starine«. O učešću Južnih Slovena autor govori na više mesta, prema tome kako se razvija njegovo izlaganje. Na početku, kada se izlaže pripremanje »hodočašća« na etnografsku izložbu u Moskvi autor je u kratko spomenuo i raspoloženje stanovitih hrvatskih i srpskih krugova i ličnosti prema rusko-poljskom pitanju. Tu je ukratko navedeno da su Poljaci uživali veće simpatije kod Južnih Slovena i da su se poimence vladika Strossmayer, Dr. Mihajlo Polit i Svetozar Marković zalagali za Poljake. O Strossmayeru je izneto da je služio sv. misu za poljske emigrante u Parizu, kada se i sâm našao tamo donekle u položaju nevoljnog emigranta. Ali o svemu ovom, valjda zbog nedostatka građe, nije ništa podrobnije rečeno. Onda se govori o putnicima u Moskvu sa slovenskoga Juga. Iz Trojednice su išli od Hrvata profesor Matković, nekoliko novinara, industrijalac Feliks Laj (iz Osijeka), pravnik Mirko Bedeković, a od Srba poslanik Vukašinović, prota Uroš Milutinović, p ota Nikola Begović, sveštenik Rafajlo Kukić i napokon najpoznatiji od svih putnika dr. Jovan Subotić, septemvir, i dr. Mihajlo Polit, relativno mladi sudski pristav u Zagrebu (koji je morao da dâ ostavku na državnu službu, jer mu nisu odobrili dopust). Nijedan značajniji Hrvat, kao što vidimo, nije uzeo učešća u »hodočašću«. Autor beleži još »neke beznačajne ličnosti«, koje su išle iz Hrvatske (str. 45), a isto tako neke »druge« osobe, koje su išle specijalno iz Srijema pored navedenih (str. 46 i sl.) Za žaljenje je

što nisu te osobe poimenično navedene, jer je to svakako zanimljiv fakt da se našlo i »beznačajnih« ljudi u Trojednici, koji su podneli trud i trošak i eventualni rizik progona da idu u bratsku Rusiju. Isto tako je i iz Vojvodine, pored poznatog pisca Laze Kostića i pretsednika »Preodnice« Krstića, išlo »nekoliko beznačajnih« ljudi (str. 48). Od Slovenaca bili su: svećenik Matija Majar, poznati narodni borac, onda književnik Vilhar i pedagog Hudec. Iz Dalmacije su putovali svećenik Kovačević, Medo Pucić i grof Dede-Janković. Najzad putovao je, ali odvojeno od sviju i Ljudevit Gaj sa sinom Svetislavom, ali nije jasno, koliko je on učestvovao u svima onim manifestacijama, za koje je dao povod moskovski put Slovena.

Izvan Habsburške Monarhije bili su ove jugoslovenske »hadžije«: Srbijanci M. A. Petronijević, kao službeni delegat, onda poznati etnografski pisac Milan Đ. Milićević, slikar Stevo Todorović i kasnije čuveni političar i književnik Dr. Vladan Gjorgjević, tada student medicine; od Crnogoraca Vukotić i Plamenac, koji su došli mnogo kasnije i najzad od Bugara Bogorov iz Plovdina (na plaketi sa slikama učesnika »hodočašća« spomenuti su »Bugari« u množini, ali se u knjizi govori samo o Bogorovu). Pred dolazak posetio je Milićević Garašanina i molio ga je za upute; srpski ministar inostranih dela prvo se ustezao da da upute, a onda (prema kazivanju Milićevića) spomenuo je između ostalog, kako vlada kneza Mihaila pomaže Bugare i kako »Hrvatskoj preti opasnost. Rusi znaju od koga« (onda se radilo o provađanju dualizma str. 48).

Na celom putu od svih Južnih Slovena isticali su se bili više zapaženi Polit, Subotić i donekle Milićević i jednom prilikom i mladi Vladan Gjorgjević. Duhovništvo (rusko) i izvesni konzervativni i ultra pravoslavni krugovi naročito su se zanimali za pravoslavne svećenike, osobito za protu Begovića i arhimandrita Kovačevića (njegova slika je otisnuta jedina od sviju Južnih Slovena u većem formatu na plaketi zajedno sa Palackim i drugim najuglednijim putnicima).

Polit se proslavio svojim odlučnim i vatrenim besedama, Naročito je zapažena njegova beseda povodom rusko-poljskih odnosa, izrečena u Vilni no koja se nije sviđala ruskim konzerativcima i šovinistima, jer je Polit stajao na pravom slovenskom gledištu i zagovarao izmirenje Poljaka i Rusa, ali ne u smislu kapitulacije Poljaka, kao što su tu stvar shvatali ruski šovinisti, poimence Pogodin. Vladan Gjorgjević opet je branio posebnost i individualnost pojedinih slovenskih naroda protiv težnje za stanovitom rusifikacijom, kao i protiv toga da se ruski književni jezik nametne svima Slovenima kao zajednički sveslovenski jezik. I Milićević nije bio zagrejan za ovu ideju, kao u ostalom ni većina putnika. Milićević je zapazio nedostatke spolja sjajnog i veličanstvenog ruskog džina, dok je Subotić bio samo u zanosu... Uopće je pitanje individualnosti pojedinih slovenskih jezika i naroda bilo veoma tugaljivo, a igralo veću ulogu prilikom večanja i manifestacija. Isto tako i pitanje versko. Stanoviti krugovi u Rusiji nisu krili svoje veće simpatije prema Srbima, kao prema pravoslavnima; neki su žalili, što ima između putnika premalo pravoslavnih; prema Hrvatima možda se osećalo najmanje interesa i raspoloženja... Lamanski, profesor Petrogradskog univerziteta i poznati slavista, naročito se isticao svojim tendencijama panrusizma i pravoslavne propagande.*

U zvaničnim i nezvaničnim manifestacijama povodom »slovenskog hodočašća« bilo je više puta dodirnuto pitanje »oslobođenja« Slovena, pitanje osvete Kosova i Bele Gore pitanje Carigrada. Ali praktičkih znatnijih posledica ceo put i sve, što je s njime u vezi, nije imao. Autor govori specijalno o utiscima slovenskih putnika, ponetim iz Rusije. Tu spominja Subotića, Polita, Milićevića, a i hrvatskog novinara Miškatovića, koji je objavio nekoliko dopisa sa puta, u »Pozoru«. Mislim da se i tu dalo mnogo više priopćiti.

Za pojedine putnike, naročito i gotovo isključivo za Južne Slovene »hodočašće« je donelo ozbiljne neprilike. Vladan Gjorgjević je izgubio stipendiju. Subotić bio je otpušten iz službe bez penzije, mada je bio sudac najvišeg suda, i duže vremena nijesu mu dozvolili da otvori advokatsku kancelariju. Isto tako i Polit nije mogao da postane advokat u Zagrebu, nego je morao da se seli u Novi Sad, da uči magjarski jezik i da polaže ispite. Matija Majar je bio gonjen od strane svojih rimokatoličkih crkvenih starešina i oštro globljen. Jedini pak putnik od sviju, koji je odgovarao krivično

* Ovom prilikom hteo bih zabeležiti jedan razgovor, koji sam imao kratko vreme pred njegovu smrt sa pokojnim pretsednikom Jugoslavenske akademije Vladimirom Mažuranićem, koji je osobno dobro poznavao Lamanskog, pa ga je primio kod sebe (verovatno oko god. 1884?) Lamanski u razgovorima sa Vladimirom Mažuranićem, prema kazivanju posljednjeg, zauzimao jednu više nego rezervisanu poziciju prema katoličkim Slovenima, napose prema Hrvatima. Šteta je što nisam tada stigao da se podrobno obavestim kod Mažuranića i što nisam stenografisao njegovo pripovedanje, koje bi svakako bilo mali, ali dragoceni prilog istoriji »slovenske uzajamnosti«.

i bio osuđen na nekoliko meseci zatvora od strane suda, bio je katolički svećenik Danilo u Zadru. Takav je bio epilog »slovenskog hodočašća« u »slavensku Meku«, »svetu matušku Moskvu«. Tome je trebalo dodati da su se u Hrvatskoj službeni krugovi ozbiljno bojali ruskih »agenata« i njihova tajnog rovarenja, da je policija bana Levina Raucha bila alarmirana i da su općinski beležnici dobili stroge upute da paze na kretanje »ruskih agenata« pa i po najzabitnijim selima Trojednice. Ban Rauch uspeo je da izdejstvuje kod kardinala-nadbiskupa Haulika jednu nadpastirsku okružnicu protiv panslavizma i ruske akcije, koja »preti i našoj svetoj veri i crkvi«. Nažalost iako ova akcija nije pretila katoličanstvu, ipak je nadbiskup imao pravo u toliko, ukoliko su stanoviti ruski krugovi stvarno zauzimali neprijazno stanovište prema katoličanstvu i donekle samim katoličkim Slovenima zbog čisto verskih pitanja. Nije dakle bila neumesna ni aluzija Haulikova na postupanje ruske vlade sa katoličkim podanicima Carevine. Ovo je pak vraćalo na polaznu tačku celog »hodočašća«, na tragične naime rusko-poljske odnose, u pogledu kojih su Južni Sloveni zauzimali jedno više manje kolebljivo stajalište, jer su s jedne strane cenili ulogu Rusije, zaštitnice podjarmljenog Slovenstva, Rusije, velike i moćne samostalne države, ali s druge strane nisu mogli ni zaboraviti na žalosnu sudbinu Poljske, raskomadane poput Južnog Slovenstva, a nisu hteli da izgubi svoju individualnost, ni pod jarmom Turaka, ni pod stalnim pritiskom mađjarske aristokracije, agresivnog nemačkog življa i neumorne dosledne i tačne u svome protuslovenskom delovanju hapsburške birokratije. Napokon Južni Sloveni nisu želili da budu progutani u ruskom moru (prema čuvenoj izreci Puškinovoj, koji je u svojoj opširnoj i poznatoj političkoj pesmi iz 1831 postavljao pitanje »da li će se slovenski p o t o c i stopiti u ruskom m o r u, ili će se ono isušiti? . . .«). Svakako Sloveni, pa Južni napose, nisu težili nijednoj od mogućnosti, koje je nagoveštavao Puškin.

Knjiga pokojnog Preloga dakako da nije poslednja reč* u zanimljivom pitanju »slovenskog hodočašća« 1867, njegovih priprema i naročito posledica. Mi smo naveli pojedine momente, koje bi trebalo dublje proučiti i građu, koju bi trebalo uzeti mnogo više u obzir, a koja je malo ili nikako nije upotrebljena u knjizi prema okolnostima u kojima je radio pok. prof. Prelog, okolnostima, koje nisu bile baš povoljne za rad delom zbog onih, tako reći političkih uslova rada delom zbog ličnih neprilika piščevih, koje su donekle i prouzrokovale njegovu preranu smrt. Ali i ono, što imamo, pretstavlja lep doprinos slovenskoj političkoj i kulturnoj istoriji, koji bi pokojni autor sigurno dopunio da je dulje poživeo.

Dr Aleksije Jelačić

*

Др. Миленко С Филиповић: Модрича
Sadržaj: Položaj i tip. Prirvredna karakteristika. Prošlost. Stanovništvo. Pravoslavna crkva i škola u Modriči. Beleške o nošnji i običajima. Str. 75. Skoplje, 1932. Cena 20.— Din. Piščevo izdanje. U odeljku o prošlosti Modriče prikazana je i prošlost grada Dobora, a u odeljku o stanovništvu osobita je pažnja posvećena doseljavanju Cincara u Modriču i njihovu posrbljavanju. — Poručuje se kod pisca (Skoplje, Filosofski fakultet).

* Isp. i »Prager Presse« 16. V. 1924. (ne 1927.!) Op. ur. N. S.

BILJEŠKE

* Krajem šk. god. 1931./1932. promoviran je u Beogradu na čast doktora filosofije g. Dragoslav S t r a n j a k o v i ć, asistent istoriskog odelenja Srpskog seminara Universiteta u Beogradu. Doktorska je disertacija i teza koju je branio g. Stranjaković iz historije srbijanskih »ustavobranitelja« 1838.— 1842.

* Gradsko načelstvo u V a r a ž d i n u namjerava da postavi u jedan dio starog varaždinskog grada, u kojemu je smješten i gradski muzej, sada i a r h i v. Navodno će uređenje toga arhiva stojati 100.000 Din.

* 21. V. 1932. održana je VI. g l a v n a s k u p š t i n a H r v a t s k o g S t a r i n a r s k o g D r u š t v a u D u b r o v n i k u pod predsjedanjem dr. N. Z. B i e l o v u č i ć a i na njoj su pretresene različne unutarnje stvari zaslužnog ovog društva. Nastojanjem društvenog kustosa prof. Z e c a uređen je lapidarij u općinskom muzeju u tvrđavi S. Ivana. Društveni članovi radili su literarno a i kao predavači. Izabran je odbor kako slijedi: predsjednik dr. N. Z. B j e l o v u č i ć; podpredsjednik don Gjuro K r e č a k; tajnik dr. fra Bogoljub V e l n i ć; blagajnik dr. Miho K i s i ć; čuvar prof. Pero Z e c. Društvo djeluje ne samo u gradu nego i u okolici Dubrovnika.

* U 3851. br. beogradskog »V r e m e n a« publikovao je g. Gjorgje M a n n o Z i s s i,

kustos beogradskog Narodnog Muzeja a također suradnik »Narodne Starine« članak »Večiti problem naših starina« čiji veći dio ovdje prenosimo: »Neosporno je: kod nas se postepeno budi i širi svest o vrednosti moralnoj i kulturnoj, nacionalnoj i opšte čovečanskoj koju pretstavljaju naši spomenici i razne vrste starina. Privatna inicijativa znači često više od najboljih zakona. I mi smo danas u toj herojskoj etapi u pogledu stava prema vekovnim vrednostima: s jedne strane konkvistadori, kopači zlata, »istraživači ruda i riznica«, preduzimači i izvoznici od kojih vri naročito naš Jug, sa druge strane platonski prijatelji starina, revoltirani kulturni duhovi koje mora da kosne češće nemar prema najznačajnijim spomenicima naše slavne prošlosti. I jedni i drugi su često nehotice veoma korisni po opštu stvar. Oni koji po dužnosti stoje u vezi sa našim spomenicima odavno osećaju šta znači u tom pogledu pravilno stvoreno pravilno mišljenje, uloga štampe. A oni koji češće pohađaju specijalno naše manastire, moraju da priznaju da stvari ipak na putu su da idu na bolje. Značajna je uloga komisije za čuvanje spomenika pri Sv. Sinodu. Crkva je ore države uzela inicijativu već odavno za čuvanje svojih dragocenosti. Već nekoliko naših najznačajnijih spomenika restauriraju se i konservišu od strane stručnjaka. Ono što je međutim najpotrebnije, nije sprovedena organizacija čuvanja tih spomenika. Jer nekoliko stručnjaka nemogu da posvrše odjednom sve poslove. Mnogo je važnije u prvi mah uputiti one koji neposredno rukuju tim spomenicima — kako da ih čuvaju, i konserviraju, opraviti bar privremeno pod stručnim nadzorom sve one spomenike koji su u bilo kakvoj opasnosti ili neispravnosti. Putujući baš po manastirima po Šumadiji svugde sam osetio kod monaha i starešina dobru volju i ljubav prema spomenicima, crkvi, ali svuda jedan opšti nedostatak najosnovnijih uputstava u tom pogledu. Monaška škola ne daje u tom pogledu nikakvu spremu onima koji se posvećuju na prvom mestu duhovnom životu i dolaze na čelo onih manastira, koji treba da su žiža duhovnog i ekonomskog života okolnog naroda, da služe na ugled. Program monaških škola nažalost još ne predviđa poznavanje umetničke i istoriske vrednosti spomenika, niti najpotrebnijeg znanja, zanata i umetnosti. Zato se događa, da se stare ikone od vrednosti i kandila bacaju i razdaju, da najčešće ne ulaze u inventar vrednosnih stvari itd. Naravno ima svetlih izuzetaka, koji sopstvenom voljom se izobrazuju.

Pored monaha sveštenici i učitelji bi trebali da su prvi na mrtvoj straži u čuvanju starina, ali zato bi škola trebala da im daje uputstva i spreme. I tu se opaža dobra namera i ljubav često. Uzalud, kad nema organizacije. Pored zanimljive Voljavče ima još mnogo svetinja, koje bi trebalo proglasiti muzejima, mnogo arhiva nije proučeno, mnoge opravke bi trebalo kontrolisati, mnogo objekata naučno rekonstruisati i konservirati. To je jedan vekovni program. Danas tu može nešto da učini samo savest i pregalaštvo pojedinaca. U Pavlici kod Raške naišao sam na jedan uzbudljiv prizor. Moderna tehnika naša je neumoljiva prema starim spomenicima. Kod presecanja pruge ruše se rado stare crkve. Na zauzimanje Nj. V. Kralja spašena je i ruševina Stare Pavlice. Sa najvišeg mesta traženo je osiguranje te starine sa neobičnom arhitektonskom konstrukcijom i planom od 3 broda. Preduzeto je i izvršeno je osiguranje presecanog brda, na čijoj ivici stoje temelji crkve, da se ne bi odronilo. Međutim sama crkva nije ni malo osigurana. Ko će da preduzme spasavanje ovoga spomenika, kome su izbrojani definitivno časovi života?«

* IX. Internacionalni kongres za historiju medicine u Bukureštu. Od 10. do 18. IX. 1932. održan je u Bukureštu kongres za historiju medicine. Taj je kongres imao za svu našu historiju medicine i za našu narodnu medicinu posebno značenje, jer ne samo da je taj kongres bio za nas značajan po tome, što su na njemu sudjelovali prvi puta i naši stručnjaci već je i zbog teme, koja je bila na dnevnome redu kongresa za nas važan. Teme su bile: 1. Razvoj medicine na Balkanu i 2. obrana Evrope od kuge. Prva tema, koju je bio predložio rumunjski medikohistoričar, kirurg i bivši državni podsekretar za narodno zdravlje dr. Valeriu Gomoiu imala je da pred cijelim svijetom demonstrira sposobnost onih naroda, koje zapad naročitom zluradošću tretira kao inferiorne a da na području kulture nešto stvore. Mirne se duše može reći da je kongresna namjera potpuno uspjela. Balkanski narodi iznijeli su pred pretstavnike cijeloga svijeta, pred pretstavnike sviju pet kontinenata, — kako je u zanosu rekao jedan maleni rumunjski paroh — solidno izrađene historije svojih medicinskih nastojanja. Napose mislim da posebno treba istaknuti historiju turske medicine, kako ju je iznio profesor Ata iz Istanbula. Kusis donio je medicinu Grčke, Stojanov bugarsku, Ali Mihalj iz Albanije, Gomoiu rumunjsku, a ja sam našu. Referati su primljeni velikim interesovanjem sa strane sviju prisutnih i uz kongres je održan sastanak pretstavnika balkanskih naroda, na kojemu smo utanačili komitet za studij narodne medicine balkanskih naroda. Dogovorili smo se,

da se referati o radnjama koje se odnose na narodnu medicinu tih naroda, publikuju na francuskom u Arhivu (rumunjskom), nadalje, da se komitet na godinu sastane u Valoni. Na tome prvome sastanku referirat ćemo o načinu postupka s ranama u našim zemljama. U tu ćemo svrhu razaslati upitnice po cijelome poluotoku i resultate će svaki referent obraditi sam i o tome ćemo raspraviti u Valoni. Ja već unapred molim sve interesirane za pomoć u tome radu. Napose bih molio, da mi javljaju svi radove svoje o narodnoj medicini, da ih uzmognem referirati u našemu centralnomu glasilu. Za nas su bili u Bukureštu još interesantni radovi Ružičića o prikazu bolesti na srpskim sredovječnim freskama i Suhelja o turskim sredovječnim bolnicama. Oba su rada sastavljena s mnogo mara i obradili su zapravo inače nepoznat materijal. Referati o obrani Evrope od kuge bili su unatoč veoma jakih ljudi koji su referirali [Jorge (Lisboa), Stricker Njemačka] zapravo vrlo slabo iscrpni i više su donosili prigodne rasprave negoli prave iscrpne studije. Mislim, da treba još naglasiti, da se universitet Cluja naročito istaknuo svojim institutom za historiju medicine, jer je ne samo uredio historijsko-medicinsku izložbu, već donio cio niz radova koji pokazuju napadnu sinhroničnost stanovitih kulturnohistorijskih zbivanja kod nas i u Rumuniji. Mimogred bih još spomenuo, da sam se u Bukureštu sastao sa našim poznatim numizmatičarom Osječanom Nuberom, koji ondje već godinama studira specijalno rumunjsku numizmatiku. Organizacija kongresa, izbor teme i provedba cijeloga plana bila je na takovoj visini, da nije samo nas zadužila već upravo zadivila sav svijet i može se reći ne samo da su Rumunji dokazali da su sposobni u nauci raditi, već su i za cio Balkan dokazali, da imade vrijednosti, koje nisu ni na Zapadu mnogo česte. *Dr. Lujo Thaller.*

* G. dr. L. T. honorarni je profesor historije medicine u medicinskom fakultetu zagrebačkog universiteta i našim čitaocima dobro poznati suradnik našeg časopisa a u novije doba požrtvovan organizator u sabiranju građe za povijest medicine u Jugoslaviji. Kao specijalni nastavnik tog predmeta u medicinskom fakultetu zagrebačkog sveučilišta ima g. dr. Thaller i formalnu i stvarnu podlogu za taj rad, a istaknuo se dosad napose svojom temeljitom habilitacionom studijom o razvoju medicine u Hrvatskoj i Slavoniji, a i kao urednik specijalnog historijskog broja »Liječničkog Vjesnika« (Karlovac 1931). Na rečenom kongresu u Bukureštu g. dr. Thaller održao je predavanje pod naslovom »Die Entwicklung der Medizin in Jugoslawien«. Gg. Thaller i dr. Ružičić iz Beograda odlikovani su tom prilikom rumunjskim ordenom Meritul Sanitar I. stepena. — Op. ur. N. S.

* Pred vrhovnim sudom (za bivšu Bosnu i Hercegovinu) u Sarajevu održana je 23. IX. 1932. apelaciona rasprava protiv »Večernje Pošte« na tužbu našeg suradnika g. H. Kreševljakovića, što je »Večernja Pošta« bez njegova dopuštenja otštampala njegovu radnju »Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrti za osmanlijske uprave« iz 14. sv. »Narodne Starine«. Osuda je pala u prilog g. Kreševljakovića, kojem je po zakonu o autorskom pravu odobrena odšteta od 8500 Din. nuz advokatske troškove.

* 25. rujna 1932. i dalje održavao se u Ravenni III. kongres za kršćansku arheologiju. Prvi je kongres te vrste bio u Splitu pred 30 godina, a drugi u Beču prije rata. Iz Jugoslavije su u Ravennu otišli gg. Don Frano Bulić, umirovljeni muzejski ravnatelj iz Splita, i dr. Vladimir R. Petković, profesor universiteta i upravnik Narodnog Muzeja u Beogradu. U našoj naučnoj književnosti postoji o predmetu rečenog kongresa monografija g. dr. Ćire Truhelke, prof. univ. u p., pod naslovom »Starokršćanska arheologija« (Zagreb 1931.).

* Kninskom muzeju hrvatskih spomenika posvećivao je naš časopis već u prvim svojim svescima punu pažnju* i Narodna Starina« željela je da u tomu proslijedi i posluži kao organ Hrvatskog Starinarskog Društva u Kninu, ali su mjerodavni društveni faktori odabrali drugu koncepciju i stvorili soluciju, koja je dovela do današnjeg stanja. Muzejski osnivač fra Lujo Marun sada ovako govori dopisniku zagrebačkih »Novosti« u 239. br. god. 1932.:

— Kako je fra Lujo sa preselenjem muzeja iz grada gore u tvrdjavu?

— Ovaj prenos — odgovorit ću Vam — ne može se ničim opravadati. Iz sadašnjega najljepšega položaja u varoši, pristupačnom u svako doba, zgodnom za donos i dovoz starina, od organa javne sigurnosti dobro čuvanoga, uz još druge pogodnosti, zar ima smisla premještavati muzej gore u staru tvrđavu? To bi bila teška zabluda! Dovoz težih spomenika gore u tvrđavu skoro je nemoguć zbog teška uspona. Intemperij dugih kiša, žestokih dinarskih bura, zimskih snijegova poledica i ljetnih vrućina, otežava saobraćaj sa tvrdjavom. Spomenici bi se

* Isp. n. pr. članke dr. Josipa Matasovića »Hrvatska Troja« (N. S. II. 151.) i arch. prof. Ć. M. Ivekovića »Grobovi otaca« (N. S. III. 1.) itd., itd.

prenesli u jednu staru renoviranu kuću bez ikakovih rešetaka, bez munjovoda, lako izvrženoj pljački. Ostavljam po strani pogibelj požara zbog pomanjkanja sprava i vode. U tvrđavi već ima jedna popravljena kuća, u kojoj su smješteni rimski kameni spomenici. Prozori su na toj kući pravljeni dvostrukim željeznim rešetkama, pa ipak su zlikovci, opazivši čuvarevu pušku, te rešetke digli. Nedavno su zlikovci u drugoj kući tvrđave opazili pušku iz dobe Napoleonovih ratova, pa su odbili jedan prag vrata i pušku odnijeli. I za vrijeme talijanske okupacije tvrđave, glavno rušenje kuća izveli su zlikovci. Nisu u tvrđavu ulazili na glavna vrata, nego kroz klance i uspone, gdje ne pomaže pažnja čuvara. Sad kad bi zlikovci znali, da u popravljenoj kući, kamo se namjerava prenijeti muzej, ima zlatnih i srebrenih i drugih vrijednosnih predmeta, nema tog čuvara, koji će moći da spriječi pljačke, pogotovo za kišnih, snježnih i vjetrovnih dana i dugih noći. Stalno je, da bi starinski predmeti u tvrđavi bili izloženi na milost i nemilost zlikovaca. Ma kako se pokušalo nekom romantikom i simbolizmom ovaj prenos opravdati, ipak moram naglasiti, da se je ovo pitanje velikom ležernošću pretresalo i donijelo odluku. Fra Lujo Marun obraća se opširnim apelom na Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti, da bi ona intervenirala protiv prenosa muzeja iz varoši u tvrđavu. U apelu se veli, da hrvatski spomenici, koji su tridesetak godina izdržali u varoši, mogu počekati još neko vrijeme, dok se ne poprave opće financijalne prilike, te dozvole da se pristupi izgradnji nove zgrade za muzej, glede položaja koje će se prije temeljito i svestrano pretresati, naravno u prvom redu saslušati mnijenje naših Akademija u Zagrebu i Beogradu. Protiv akcije fra Luje Maruna mogao bi se navesti jedini razlog, da su dvije kuće u tvrđavi već obnovljene i uređene za muzej i za stanovanje. Zaista već su postavljene i police, peći, parketi i t. d. Ali ako se uvaži, veli fra Marun da su ove dvije kuće i prije talijanske okupacije bile korisno unajmljene, može se ovo unajmljenje i opet provesti i s time paralizirati učinjene troškove (oko 400.000 dinara). »Ima jedan drugi krupni razlog, — veli se u pretstavci — s kojeg se forsira prenos muzeja iz varoši u kninsku tvrđavu, a taj je što ga preporučuje naš kipar Ivan Meštrović. Ovaj naš naslavniji vajarski umjetnik ima nedvojbeno svojih čisto plemenitih pogleda za prenos u tvrđavu, ali je on taj prenos preporučivao i svojim uplivom zagovarao izgradnju novoga muzeja. Ni pomisliti se ne može da bi on odobravao ovu provizornost, skopčanu tolikim poteškoćama i pogiblima. Pred dvadesetak godina Ivan Meštrović je bio odabrao jedan položaj u kninskoj tvrđavi i izrazio želju, da mu Starinarsko društvo izgradi jedan atelier-paviljon za smještenje kojekuda raštrkanih umjetničkih radova. Ali je kasnije Meštrović uvidio da ne bi postigao željene uspjehe, pa je od te namjere odustao. Pitanje nove zgrade i položaja novog muzeja toliko je staro, koliko i život Starinarskog društva, ali su se redale brojne poteškoće, sve dok nije dospjelo u današnji stadij. Bilo je to pitanje baš pred svjetski rat dospjelo u završnu fazu. Međutim, sad su, kako rekosmo, dvije stare kuće u kninskoj tvrđavi popravljene, da se u njih preseli muzej. Fra Marun ističe, da se to učinilo a da se nije saslušalo ni »kuratorij nad muzejem Savske i Primorske banovine« kao savjetodavno tijelo, a ni njega samog, fra Maruna, kao najboljeg poznavača svih liko onih u kninskoj tvrđavi. Potreba saslušanja kuratorija je bila tim opravdanija, u koliko taj kuratorij sačinjavaju najbolji naši arheolozi, historičari i arhitekti. I eto »otac kninskog muzeja« podiže svoj zdvojni vapaj za spas muzeja. »Sveta je dužnost sačuvati tečevine rada prijašnjih dana za nastavak u boljim vremenima«.

* Korbiro je javio, da je između Austrije i Magjarske zaključen sporazum o muzejima i starinama. Po tom sporazumu, Austrija će imati da izda Magjarskoj izvjestan broj predmeta velike historijske ili umjetničke vrijednosti. Sporazum predviđa da Austrija ni u kom slučaju ne će izdati Magjarskoj predmete na koje polažu prava pojedine druge države nasljednice bivše Austro-Ugarske monarhije.

* Iz P e t r i n j e javljaju, da se i tamo priprema jedna kulturno-historijska izložba. Poslije Varaždina i Požege i u ovom se gradu započeo razvijati smisao za čuvanje starina. Navodno je svrha izložbe ta, što se želi osnovati M u z e j G r a d a P e t r i n j e. U mjestu ima prilično arheoloških iskopina, spomenika iz doba Turaka, Vojne Krajine i iz vremena Napoleona. Različne starine nalaze se u privatnom posjedu i po državnim uredima, a namjera je da se sve to skupi i muzejski sačuva.

* Prigodom asfaltiranja Simine ulice iza Ratničkog Doma u B e o g r a d u pronađena je s t a r o r i m s k a g r o b n i c a s natpisima koje je dešifrirao kustos beogradskog Narodnog Muzeja g. dr. J o z o P e t r o v i ć. Ovom prilikom napominje beogradsko »Vreme« (27. XI. 1932.) požrtvovnost trojice tehničkih nadzornih lica, koja su se pokazala kao kulturni ljudi, jer su obustavili sav posao, dok se ova grobnica ne iskopa pod arheološkim nadzorom i ne prenese u muzej. »Ovo je jedinstveni slučaj u Beogradu (ta uvidjavnost!) izuzevši »Društvo Demo-

krata D. D.« sa g. Dukancem na čelu, koji su takođe obustavili svaki rad pre izvesnog vremena u Uskočkoj ul., da bi spasli za nauku jedan važan arheološki spomenik, jer je inače poznat javnosti slučaj jednog profesora Univerziteta, koji je uništio nekoliko otkrivenih spomenika prilikom kopanja temelja samo da se ne bi oko toga zadržavao i obustavljao radove, smatrajući da je brzo zidanje zgrade mnogo važnije od nauke«.

* Beogradsko »Vreme« bavi se u br. od 24. III. 1932. ponovo uništavanjem naših istorijskih spomenika. Članak je rezultat razgovora s g. dr. Vlad. R. Petkovićem, prof. univ. i upravnikom Narodnog Muzeja u Beogradu o potrebi donošenja zakona o zaštiti istorijskih spomenika. M. o. kaže pomenut dnevnik: »Nehatom sveštenika, jednim potezom pijuka radnik je upropastio mumiju jednog Nemanjića, koja bi bila najdragocenija arheološki nalaz našega doba. Naši istorijski spomenici uništavaju se posle rata nemilice. Usled nedostatka shvatanja dužnosti, aljkavosti i neznanja, slobodne ruke neznalica upropastile su niz najdragocenijih fresaka i ikona naših manastira. Zbog Svetog mira upropašćeno je na hiljade dragocenih ikona. Zbog kaćiperstva raznoraznih nastojatelja starih manastira novi »maleraj« je uništio bezbrojne stare freske. Zbog nešto malo koloseka dinamitom je u vazduh dignuta kod Čačka jedna crkva iz XIV. veka — blagoslovom episkopa. Zbog traganja za »zakopanim blagom« seljaci na mnogim mestima nesmetano uništavaju stare kule, rimske gradove i grobove . . . »Crni dani« (za stare naše spomenike) nisu prestali, niti će prestati, dok se zakonom ne zaštite starine i ne spreči njihovo upropašćivanje. Naša je zemlja jedina u Evropi u kojoj ne postoji zakon o čuvanju starina, jedina zemlja gde se te starine nemilosrdno uništavaju . . . «

* Uređenje knjižnice i arhiva u franjevačkom samostanu u Osijeku. Kako je poznato, kad su Turci bili protjerani iz Osijeka, upravljali su osječkom župom isusovci koji su imali svoj kolegij u današnjem franjevačkom samostanu u Tvrđavi. Isusovcima je pripadala sadašnja tvrđavska župna crkva. Istodobno imali su franjevci svoju crkvu, koja im i danas pripada, a uz crkvu su imali ogromni samostan. Kada je car Josef II. počeo otimati crkvama dobra, oduzeo je i franjevcima njihov veliki samostan, te ga pretvorio u vojarnu, kojoj je stoga i ostalo ime Franziskanerkaserne, a od koje još i danas vode u prvom katu dva natkrita hodnika u današnju franjevačku crkvu. Mjesto otetog samostana predao je Josef II. franjevcima isusovački kolegij uz župnu crkvu u Tvrđavi, gdje se oni i danas nalaze. Nakon ovog preseljenja ostala je bogata franjevačka knjižnica i arhiv, u kojima se nalaze mnogobrojni dragocjeni podaci za osječku povijest neuređeni, jer se ovo nije imalo kamo smjestiti. Prigodom proslave 700-godišnjice smrti sv. Franje i sv. Ante obnovljena je franjevačka crkva i sadašnji samostan, a sada je uređena i njihova knjižnica i arhiv. Isto su prenešeni u nove prostrane i preuređene prostorije, za koje je tvornica pokućtva Kaiser-Semjonov darovala police i 4 m dugi hrastovi stol, a tvornica Povišil stolice. Knjižnica je sada sortirana i uvedeni su pregledni katalozi. Obzirom na ogromnu važnost arhiva franjevačkog samostana za osječku povijest, jer je ovaj arhiv ostao skoro jedinim vrelom za osječku povijest, kada je grad Osijek svoj arhiv bio prodao kao makulaturu mesarima, podijelilo je gradsko zastupstvo za uređenje ovoga arhiva i knjižnice potporu od 3.000 dinara. (»Hrvatska Obrana« Osijek XXVIII. br. 12.)

* U br. od 6. XI. 1932. beogradska »Politika« priopćuje kao »naše paradokse« članak »Beograd, jedini grad bez prave muzejske zgrade« te kaže: »... A Beograd im (strancima) mora pokazati Narodni Muzej zbijen u jednoj rđavo zidanoj vili i opštinski muzej na trećem spratu jedne građevine pored trgovačkih agencija i krojačkih radionica . . .« Čini se da stanarina, ako se ne varamo, iznosi po 1.000 Din dnevno. Tu je Državna Hipotekarna banka već davno morala priskočiti u pomoć, no kod nas je stranačka »politika« uvijek zasjenivala kulturne potrebe. Iz istog članka vadimo još ovu značajnu opasku o savremenoj opasnosti od nadri-arheologa.

»Zanimljivo je da muzej prima iz svih krajeva naše zemlje mnoge molbe u kojima pojedinci mole za dopuštenje da mogu vršiti arheološka iskopavanja. Svima njima muzej stavlja tri uslova: da tačno naznače mesto gde iskopavanja misle vršiti, da sve troškove sami snose i da njihov rad kontroliše jedan stručnjak iz muzeja. Niko, međutim, do sada nije pristao na ove uslove. Ipak, i bez dozvole, mnogi pojedinci vrše iskopavanja i upropašćuju starine. Tako je prošle godine uništen mumificirani leš nekoga od članova srpske srednjevekovne kraljevske kuće, koji je bio sahranjen u priprati Bogorodičine crkve u Studenici. I na drugim mestima učinjene su manje štete. Naročito mnogo stradaju ostatci značajne rimske nekropole u Kostolcu. Ceo teren mezijske prestonice nalazi se danas na privatnim imanjima i seljaci svakoga proleća, pre oranja, raskopavaju grobove i odvlače ono što u njima nađu. Izgleda da i strani agenti s vremena na vreme posećuju Kosto-

lac i za ništavnu cenu otkupljuju dragocene starine. Svemu ovome muzej nije u stanju potpuno da stane na put i to iz dva razloga: prvo što muzej nema dovoljno sredstava da svuda pošalje svoje stručnjake, a drugo što ne postoji još zakon o starinama. Mi smo jedina zemlja koja nema zakona o muzeju ni zakona o zaštiti istorijskih starina«.

* Beogradski dnevnik »Politika« donijela je u svom 7948. br. naredni članak o ponovno obretenoj povelji srpskoga kralja Milutina za koju se mislilo da je izgubljena:

U leto 1301 godine došlo je jedno izaslanstvo hilendarskih kaluđera kralju Milutinu da ga moli da im podigne u svetogorskom primorju jednu kulu, koja će im poslužiti kao utvrđenje za odbranu protiv morskih gusara, koji su u to doba često napadali na svetogorske manastire. Kralj Milutin se rado odazvao molbi srpskih kaluđera u Hilendaru i podigao im je jedan pirg (kulu) blizu manastira Hilendara i u njemu crkvu posvećenu Hristu. Tom prilikom izdao im je kralj Milutin i jednu povelju, koja se do pre pola veka čuvala u manastiru Hilendaru. Tu povelju video je, prepisao poznati naš slikar Dimitrije Avramović kada je 1846 godine pohodio Svetu Goru, radi proučavanja starog srpskog živopisa i izdao je u svojoj knjizi o Svetoj Gori. Ali je posle toga ove povelje nestalo iz manastira Hilendara i njoj se svaki trag zametnuo. Tek ovih dana nađen je slučajno original ove zanimljive i važne povelje. Povelja je vrlo dobro sačuvana; pisana je na pergamentu na jednome listu, koji je dug 62 santimetra a širok 19 santimetara. Na povelji je ispod potpisa sačuvan originalan zlatan pečat utvrđen na crvenoj vrpci.

Tekst ove povelje, čiji faksimil donosimo, glasi:

»† Bogootac ubo David, važdelev nebeskih sela i va umiljeniji biv, duhom svetim nastavljajem va pesneh svojih vapijaše glagolje: Velmi milo sut sela tvoja, gospodi sila, caru moj, Bože moj, i dobro tem (onima), iže živut va domoh tvojih. Jeda (da li) ptica obrela sebe hraminu i grlica sebe gnezdo, na njemže položit i vaspitejet ptište (ptičiće) svoje, rekoh oltarije tvoje, moj gospodi, gospodi sila, caru moj, Bože moj. i blaženi prebivajuštej va dvoreh tvojih.

Tem že i az umiljeni, podobe se pustinje lubaznej grlici, rad ubo bih bil oglasiti vsa udolija pustinjaja misliju vseju i prisešenijem blagim, jakože i grlica grkanijem (gukanjem) svojim oglašajet dobri glasom tčiju, a krepost jeje nemoštna suštih. Tako žde i az grešni, glas bo moj va vsu vselenuju izide, del že mojih blagih na zemlji Bog ne vide, da ih kto vidit po nježe ne stvorih blago na zemlji.

Slušav že od spasa mojego nekoju vdovicu dvema medenicama priobretšu poče bogatstvo ineh mnogaja, i az grešni ne očajah se, videv svetije preroditelje i roditelje moje priloživšeje vo Svetoj Gore mnogaja množastva monastiru Svetije Bogorodice naričemomu Hilandar, po izvoljeniju oca nebesnago, Sveta svetago, az Uroš Kralj Stefan, sin Uroša velikago kralja, sina Stefanova, Stefana, sina Nemanjina, rekše Svetago Simeona.

Prišadšu k mne jeromonahu Kirijaku sa črnci Hilandarskimi i vaspomenuše mi bedi svoje na mori, slučajušteje se im od bezbožnih hursar, ihže ne možem ispovedeti, glagoljuštem im ka mne sa umiljenjem i molboju: Stvori nam prepokojašte! Vas život nam na mori i od mora ni jest.

I ne prečuh ih, i isplnih vse prošenije ih. I sazdah im pirg i na njem s (ovaj) hram Spasov i isplnih knjigami i zavesi i ikonami i sasudi, i ješte inimi potrebami dovoljnimi, da jest na slavoslovije Božije onem (onima) na pokojište i na utehu, i mene va molitva svojih da pominajut, raba Božija Stefana Uroša Kralja.

Svrši že se hram s (ovaj) va dni blagovernoga cara kir Andronika i sina jego kir Mihaila, pri prote Janićiji, pri igumene Hilandarskom Kirijace, va leto 6810, slčnago kruga 22, lunago že 8, indikta 13.

† Vo Hrista Boga blagoverni Stefan Uroš Kralj†«

Na pečatu koji je malo oštećen s jedne strane je natpis: »Stefan Prvomučenik, arhidjakon« ... A s druge strane: »Stefan o Hriste Boze verni Kralj s Bogom« ...

Arhimandrit Danilo piše o ovom pirgu u životu kralja Milutina ovo: »I tu že, na bregu mora, u mesto glagoljemago Hrusija vozdviže pirg velik, i vrhu jego postavi crkov vo ime Voznesenja Gospodnja, i okolo sazda grad i palati mnogi«.

* U Muzeju grada Varaždina uređuje se sada arhiv gradski i bivše županije varaždinske. Kako stoji s arhivom čazmanskoga kaptola i bi li bilo podesno usredotočiti varaždinske arhive na jednomu mjestu, o tomu bismo rado čuli mišljenje za to nadležnih faktora.

„NARODNA STARINA" sv. 27., XI. knj., 1. br.

U ZAGREBU, 1. XII. 1932.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ

PROF. UNIV. U SKOPLJU.

TISAK „TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB

GLASOVI ŠTAMPE

»Jutarnji List« (Zagreb, XX. 7098.): »Narodna Starina« je jedna od naših najpotrebnijih revija, koja nažalost ne može uslijed slabog odziva publike naći ravnotežu... Tko se zanima za naše glazbene probleme u našem narodu nalazi u članku (gg. dr. Širole i dr. Gavazzija) sigurnoga provodiča u upoznavanju naše narodne duše«.

»Riječ« (XXVII. br. 44.): »... uz svaki referat o ovom našem odličnom časopisu obligatno dolazi spominjanje jadikovke uredništva o materijalnom stanju časopisa... Časopis je još uvijek u velikom deficitu zbog malobrojnosti pretplatnika i nedovoljnog naplaćivanje zaostale dugovine... Prijeti, dakle, obustava jedinog časopisa ove vrste u našoj zemlji. Mi mislimo, da to ipak ne bi moralo da bude, jer uvjeti za izlaženje takvog časopisa u našoj zemlji postoje«.

»Mladost« (XI. 7.): »... Sve one odlike prvog dijela Szabóove rasprave imade i ovaj drugi dio: (Knjiga o starom Zagrebu) živo pripovijedanje, isprepleteno anegdotama, povijest Zagreba isprepletena s poviješću Hrvata uopće. Naročito za mlađe generacije, koje nemaju razumijevanja za našu nedavnu prošlost, za naše patnje i stradanja pod vlašću drugih naroda, ova je rasprava od neprocjenjive važnosti. I ostali prilozi u ovim broju svi su interesantni, a po opremi je i ovaj broj jednak ostalim brojevima ovoga lista, koji je uopće najelegantnije opremljen naš naučni časopis. Završna bilješka u ovom broju veoma je žalosna. Ovaj list, o kome su sudovi uvijek najlaskaviji, i koji je u svojim brojevima iznio toliko vanredno dragocjenog materijala iz naše prošlosti, stoji pred propašću, jer nema dovoljno predplatnika. A ipak se kod nas u naše vrijeme govori o patriotizmu više i gorljivije nego ikad!«

»Meščanska Šola« (Građanska škola, Maribor, IX. br. 6.): »...»Narodna Starina« tvori važen pripomoček k spoznavanju naše lepe in dragocenih starin polne Jugoslavije. Zato bi morala biti ta publikacija znana vsakemu učitelju narodne zgodovine in domačega zemljepisja. Posebno jo priporočamo tudi vsem našim meščanskim šolam, ki jim je najvažnejša naloga, da vzgaja široke mase naroda v poznavanju in ljubavi do naše jugoslovanske domovine«.

»Kršćanska Škola« (XXXVII. 64.): »...Krasnoj toj reviji nije nijedna stvar u narodu tako sićušna, da je ne bi našla i nama je prikazala. Potpomognimo »Narodnu Starinu«.

»Novi Iseljenik« (X. 10.): »...»Narodna Starina« donaša vrlo interesantne kulturno-historijske prikaze iz naše bliže i dalje prošlosti, koja bi možda zauvijek ostala za naš narod pokopana. Istovremeno revija donaša obilje vrlo lijepih i ukusnih slika. Tko hoće da dobro upozna svoju domovinu i njezine starine neka se pretplati na ovu reviju jedinu svoje vrste u nas«.

»Obitelj« (1933. br. 17.): »...Sveučilišni profesor dr. Matasović stekao je u naučnim krugovima veliko priznanje izdavajući uz velike financijske napore ovaj čačasopis, koji bi zaslužio, da nađe čitalaca u svim inteligentnijim krugovima radi obilja nada sve vrijedne i zanimljive građe, što je u svakom svesku donosi o našem narodnom životu, umjetničkim starinama i etnografskim zanimljivostima sviju naših krajeva... Preporučamo ovu odličnu reviju svim našim čitaocima, koji imadu zanimanja za narodni život u prošlosti«.

»Hrvatska Obrana« (Osijek, XXIX. 9.): »...Privatna inicijativa odvajkada traži vrlo mnogo moralnih i materijalnih žrtava, pa zato zavređuje svačiju pomoć, jer bez toga pojedinac je naprosto nemoćan. Kao prvi primjer spominjem sveuč. prof. dr. Josipa Matasovića u Skoplju, koji je dosada uredio i izdao 24 sveske »Narodne Starine«, bogato ilustrovana časopisa za historiju i etnografiju južnih Slavena. Dosta je prolistati zadnju svesku, pa da čovjek uoči upravo neprocjenjivi rad iz naroda za narod, koji iziskuje nadnaravnu strpljivost i samozataju, a da i ne spominjemo široku spremu, objektivnost i širokogrudnost...«

»Samoborski List« (XXIX. br. 17.): »...Velika je šteta samo što kod naše inteligencije nema onog pravog i zanosnog razumijevanja i shvatanja za ovaj naš časopis, koji se uslijed malobrojnosti pretplatnika i nedovoljnog naplaćivanja dugovine bori sa teškim financijalnim poteškoćama. To se ne bi smjelo događati i naša je najsvetija dužnost, da se izdavačima pomogne, a to se najuspješnije može tako, da se nađe što više novih urednih pretplatnika«.

»Učitelj« (Beograd, XIII, 7.): »Tehnička oprema ove sveske kao i ilustracije uz sadržinu su pohvalni i sveska je uopšte lepa, ali na žalost, časopis je u permanentnom zaostajanju, a uzrok je tome, kako smo doznali, mali broj pretplatnika. Trebalo bi naći načina, da ovaj simpatični časopis ne prestane sasvim«.